

# Criminele uitbuiting onder scholieren in Zeeland

Een onderzoek in het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs

## Colofon

<b>Datum</b>	2023
<b>Auteur</b>	Ayten Üstüner- Tüfekci, Marjolein de Winter, Imke Smulders & Janine Janssen, m.m.v. Melissa Spierings, Valerie Verkaik & Pleun van Trier. Met dank aan dr. T. van Ruitenburg, lector Ondernijning bij Centre of Expertise Veiligheid & Veerkracht, voor zijn waardevolle commentaar.
<b>Status</b>	Definitief
<b>© 2023</b>	Avans Hogeschool – Centre of Expertise Veiligheid & Veerkracht Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

## Voorwoord

Eerder hebben we in Zeeland onderzoek gedaan naar criminele uitbuiting onder scholieren in het voortgezet onderwijs en studenten in het middelbaar beroepsonderwijs. Nu presenteren wij de resultaten van het tweede onderzoek, gericht op scholieren in het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs. Zowel scholieren, bestuurders, als onderwijzend personeel hebben hun ervaringen en kennis met ons gedeeld. Het resultaat hiervan is het rapport dat nu voor u ligt.

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in de aanwezigheid, omvang en verschillende vormen van criminele uitbuiting bij deze specifieke groep jongeren in Zeeland. We hopen niet alleen de omvang van het probleem te belichten, maar ook oplossingen te bieden om hun welzijn te verbeteren en hun toekomstperspectieven te vergroten. Zoals de jongeren ook zelf aangeven: "Meer met hele jonge kinderen praten. Je kunt ze dan, ik weet alleen het Engelse woord: aware maken wat de consequenties zijn. Wat het betekent voor de toekomst."

Dit onderzoek is voor ons niet alleen een papieren document, maar een oproep tot actie. We hopen dat de bevindingen en aanbevelingen in dit onderzoek, evenals het voorgaande onderzoek, zullen dienen als een katalysator voor verandering, ter bescherming van Zeeuwse jongeren.

Door de inzet en steun van onder andere schoolbestuurders, docenten, professionals en vooral de jongeren zelf, hebben we meer inzicht gekregen. We zijn dankbaar voor geleverde inzet, en we kijken uit naar een toekomst waarin geen enkele jongere slachtoffer wordt van criminele uitbuiting.

De opdrachtgevers,

Mevr. Vermue (burgemeester Sluis),  
Dhr. Van der Reest (wethouder Goes)  
Bestuurlijk trekkers Zeeuwse aanpak mensenhandel



# Inhoudsopgave

<b>Voorwoord</b>	<b>2</b>
<b>Samenvatting</b>	<b>4</b>
<b>1 Criminele uitbuiting in het voortgezet speciaal onderwijs en het praktijkonderwijs</b>	<b>9</b>
1.1 Begripsafbakening en aanleiding	9
1.2 Probleemanalyse	11
1.3 Doelstelling en hoofdvraag	12
1.4 Methoden	13
1.4.1 Interviews sleutelfiguren	14
1.4.2 Enquêtes	16
1.4.3 Interviews	17
<b>2 Bevindingen</b>	<b>21</b>
2.1 Bevindingen enquête	21
2.1.1 Onderzoeksvraag 1: Aanwezigheid en omvang criminele uitbuiting	21
2.1.2 Onderzoeksvraag 2: Kennis	26
2.2 Bevindingen uit de interviews bestuur en medewerkers	29
2.2.1 Onderzoeksvraag 1: Aanwezigheid en omvang criminele uitbuiting	29
2.2.2 Onderzoeksvraag 2: Kennis	32
2.3 Bevindingen uit de interviews scholieren	38
2.3.1 Onderzoeksvraag 1: Aanwezigheid en omvang criminele uitbuiting	38
2.3.2 Onderzoeksvraag 2: Kennis	41
<b>3 Conclusies en aanbevelingen</b>	<b>44</b>
3.1 Conclusies	45
3.1.1 Aanwezigheid en omvang van criminele uitbuiting	45
3.1.2 Vormen van criminele uitbuiting	46
3.1.3 Preventie en voorlichting	47
3.1.4 Aanpak van criminele uitbuiting	48
3.1.5 Vergelijking Criminele uitbuiting VSO & PRO en VO & MBO	49
3.2 Aanbevelingen	50
<b>4 Literatuur</b>	<b>55</b>
<b>5 Bijlagen</b>	<b>57</b>
Bijlage 1: Vragenlijst interview sleutelfiguren eerste onderzoek	57
Bijlage 2: Vragenlijst interview sleutelfiguren tweede onderzoek	59
Bijlage 3: Enquête schoolbestuur	63
Bijlage 4: Enquête onderwijzend en ondersteunend personeel	71
Bijlage 5: Vragenlijst interview schoolbestuur	81
Bijlage 6: Vragenlijst interview onderwijzend en ondersteunend personeel	85
Bijlage 7: Vragenlijst/ Praatpapier leerlingen	89

## Samenvatting

### *Aanleiding en doelstelling*

Dit rapport doet verslag van een onderzoek dat gaat over de complexe problematiek van criminele uitbuiting van scholieren. De Districtelijke Stuurploeg en de bestuurlijk portefeuillehouders mensenhandel Zeeland hebben het Centre of Expertise Veiligheid & Veerkracht van Avans Hogeschool opdracht gegeven een onderzoek uit te voeren om meer zicht te krijgen op de aard en omvang van criminele uitbuiting onder scholieren in het voortgezet speciaal onderwijs en het praktijkonderwijs in de provincie Zeeland en aanbevelingen te doen over mogelijke preventieve maatregelen om het probleem binnen de provincie aan te pakken. Onderdeel van het onderzoek was tevens om te inventariseren hoe het gesteld is met het huidige kennisniveau over criminele uitbuiting onder scholieren, medewerkers en bestuurders van onderwijsinstellingen. Onder criminele uitbuiting wordt in dit onderzoek verstaan *'het uitbuiten van jongeren in de leeftijdscategorie 12-18 jaar, door hen aan te zetten strafbare feiten te plegen waarmee financieel gewin is gemoeid'*. In het onderzoek wordt eveneens aandacht besteed aan het fenomeen seksuele uitbuiting onder scholieren.

De doelstelling van het onderzoek is driedelig:

1. Inzicht krijgen in de aanwezigheid en omvang van criminele uitbuiting onder jongeren in Zeeland.
2. Inzicht krijgen in de kennis op scholen met betrekking tot criminele uitbuiting onder jongeren in Zeeland.
3. Inzicht krijgen in welke maatregelen scholen al hebben getroffen om criminele uitbuiting binnen het speciaal onderwijs te signaleren en hierop te reageren.

Aanvullend hebben we ook een vergelijkende vraag meegenomen, waarbij we ingaan op de verschillen en overeenkomsten van de uitkomsten van het onderzoek naar criminele uitbuiting binnen het reguliere voortgezet onderwijs en mbo-onderwijs.

Deze doelstellingen zijn uitgewerkt in de volgende hoofdvraag:

*In hoeverre is sprake van criminele uitbuiting onder scholieren van het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs in Zeeland en in hoeverre zijn de scholen binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs hiermee bekend?*

### *Methoden*

Voor de beantwoording van de hoofdvraag is een verkenning in de literatuur en een empirisch onderzoek uitgevoerd. Het empirische onderzoek bestond uit de volgende onderdelen:

- Interviews met sleutelfiguren: dit zijn professionals die, landelijk of regionaal, werkzaam zijn als kennispartner of een coördinerende of uitvoerende functie hebben op het thema mensenhandel.
- De bevindingen uit deze gesprekken en uit de literatuur zijn gebruikt om twee vragenlijsten te maken: één voor schoolbestuurders en schoolleiders en één voor het onderwijzend en ondersteunend personeel. Dit leverde 150 ingevulde vragenlijsten op, waarvan er 128 bruikbaar waren.
- Daarnaast zijn er verdiepende interviews gedaan met schoolbestuurders, schoolleiders, het onderwijzend en ondersteunend personeel. Dat waren er in totaal 36.

- Ook zijn er gesprekken gevoerd op basis van een vereenvoudigde vragenlijst met de scholieren op de scholen die in dit onderzoek centraal staan. In totaal is op 10 scholen met 114 leerlingen gesproken. Er is afgezien van enquêtes, omdat die methode cognitieve eisen aan de respondenten stelt.

Dit onderzoek dient overigens niet beschouwd te worden als een exacte meting van de mate waarin vormen van criminele uitbuiting zich manifesteren onder leerlingen van de deelnemende scholen. Het onderzoek is eerder indicatief van karakter en geeft inzicht in de problemen rondom het herkennen van dit complexe fenomeen bij leerlingen op de deelnemende scholen.

### *Conclusies*

Uit dit onderzoek komt naar voren dat ongeveer de helft van de medewerkers en circa zestig procent van de bestuurders te maken hebben gehad met criminele uitbuiting onder scholieren. Verder is aan de respondenten gevraagd in hoeverre zij het risico op criminele uitbuiting bij hun leerlingen (VSO en PRO) inschatten in vergelijking tot leerlingen van het VO en MBO. 86% van het onderwijzend en ondersteunend personeel schat die kans binnen het VSO en PRO hoger in. Ook de bestuurders schatten deze kans hoger in. In de interviews is dieper op deze vraag ingegaan. Het overgrote deel van de geïnterviewden geeft aan dat leerlingen van het VSO en PRO vanwege hun problematiek een hoger risico lopen op het worden van een dader danwel slachtoffer van criminele uitbuiting. Aan leerlingen is eveneens de vraag gesteld in hoeverre er sprake is van criminele uitbuiting onder jongeren binnen provincie Zeeland. Het is van belang om op te merken dat er sprake is van een grote diversiteit binnen de doelgroep VSO en PRO. Hierdoor is het lastig om een overall conclusie te geven. Van de groep van 114 leerlingen die in dit onderzoek gesproken zijn, geeft de meerderheid aan nog nooit gehoord te hebben van en geen ervaring te hebben met criminele uitbuiting. Het overgrote deel van de leerlingen kan tot op zekere hoogte criminele uitbuiting definiëren. Deze bevindingen passen ook bij ander reeds gepubliceerd onderzoek.

Uit de enquêtes komt het verhandelen van softdrugs (M= 39.6%, B= 29.4%) en het plegen van diefstal onder dwang (M=36.8%, B= 41.2%) als meest genoemde vorm van criminele uitbuiting naar voren. In de gesprekken met de bestuurders en medewerkers worden de resultaten uit de enquête nog eens bevestigd en worden drugsgerelateerde voorbeelden en vormen van gedwongen diefstal het meeste genoemd. Tijdens de gesprekken en uit de enquêtes blijkt dat loverboyproblematiek met name door de bestuurders en medewerkers wordt benoemd als vorm van criminele uitbuiting. Hiermee kan geconcludeerd worden dat het onderscheid tussen criminele uitbuiting en seksuele uitbuiting niet helemaal duidelijk is, en dat seksuele uitbuiting voorkomt en dus een aandachtspunt is. Uit de gesprekken met de leerlingen is naar voren gekomen dat een aantal leerlingen of vrienden van hen weleens benaderd of gevraagd zijn om iets te doen wat zou kunnen duiden op criminele uitbuiting. Aan deze leerlingen is gevraagd met welke vorm van criminele uitbuiting zij te maken hebben gehad. Voorbeelden die genoemd worden zijn het afgeven van de pinpas, (winkel)diefstal, overval, straatroof, geweldpleging, het wegbrengen van pakketjes en het aannemen van geld. Daarnaast benoemen ze het handelen in drugs, vapes, sigaretten, vuurwerk en wapens (messen, pistolen en sticks). Hierbij moet opgemerkt worden dat het maken van een onderscheid tussen criminele activiteiten en criminele uitbuiting niet altijd even makkelijk te maken is met deze leerlingen, vanwege een beperkt begrip omtrent complexe termen.

Uit het onderzoek blijkt dat scholen zich in het algemeen bewust zijn van het bestaan van criminele uitbuiting. Uit de interviews met de medewerkers en bestuurders komt naar voren

dat het definiëren van criminele uitbuiting moeilijk is en dat dit het duiden van de werkelijkheid in de weg kan staan, en daarmee een bepaalde handelingsverlegenheid kan ontstaan. Ditzelfde is aan de orde als het gaat om het (kunnen) signaleren van criminele uitbuiting. De medewerkers en de bestuurders erkennen het belang van preventie en voorlichting. Door medewerkers wordt tevens het belang van maatwerk genoemd. Veel preventie- en of voorlichtingsmateriaal is geschikt voor leerlingen van het regulier onderwijs en minder geschikt voor leerlingen van het VSO of PRO. Dit vraagt van de medewerkers extra inzet om preventie en voorlichtingsmateriaal geschikt te maken voor hun leerlingen, en dus meer tijd om dit te kunnen verwezenlijken. Op scholen is er behoefte aan scholing op het gebied van criminele uitbuiting.

Dan wat betreft de aanpak: binnen de scholen zijn diverse hulpbronnen aanwezig die zowel scholieren als medewerkers kunnen ondersteunen en begeleiden bij uiteenlopende vraagstukken. Vertrouwenspersonen, aandachtsfunctionarissen, zorgcoördinatoren en veiligheidscoördinatoren worden als belangrijke hulpbronnen en vraagbaken genoemd. Een belangrijke rol voor de scholieren is hierin voor de mentoren weggelegd. Meer dan binnen het regulier onderwijs is hier sprake van een behoefte aan veiligheid en vertrouwen. De leerlingen uit het VSO en PRO halen dit voornamelijk uit de contacten met hun mentoren en leerkrachten. Verder is van belang om aan te geven dat de leerlingaantallen binnen het VSO en PRO over het algemeen kleiner zijn dan binnen het regulier onderwijs en dat er meer personeel ingezet wordt binnen het VSO en PRO in vergelijking tot het regulier onderwijs. De medewerkers binnen het VSO en PRO kennen hierdoor mogelijk de leerlingen van hun school beter waardoor eventuele bijzonderheden sneller worden opgemerkt. Over het algemeen zijn de teams binnen het VSO en PRO wat kleiner wat ten goede komt aan de samenwerking en aanpak van problemen. Uit de enquêtes komt naar voren dat men geen goed zicht heeft op beleid en protocollen. Uit de gesprekken komt ook naar voren dat men elkaar weet te vinden als men daar behoefte aan heeft. Een protocol of beleidsstuk wordt hierin niet gemist. De samenwerking met externe partijen wordt daarentegen als minder effectief omschreven. Er is sprake van versnippering binnen het zorg- en veiligheidsdomein waardoor het soms lastig is voor de scholen om te achterhalen bij wie ze moeten zijn met hun vragen en/of problemen. Verder hebben ze te maken met leerlingen die gebruik maken van een bepaalde vorm van (jeugd-)zorg met ieder hun eigen regels en kaders en wachtlijstproblematiek. Verder wordt de privacywetgeving als belemmerend ervaren. Ook de rol en betrokkenheid van de ouders wordt door de scholen benoemd als een belangrijke al dan niet randvoorwaardelijke factor in het oplossen van problemen. Dit laatste mag en moet meer aandacht krijgen. De school en professionals dragen immers niet alleen zorg en verantwoordelijkheid voor de aanpak van dit probleem.

Bij de start van dit onderzoek werden door de verschillende gesprekspartners (sleutelfiguren, onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel, bestuur en directieleden) aangegeven dat zij het risico op criminele uitbuiting binnen het VSO en PRO hoger inschatten. Uit de verdiepende interviews met de sleutelfiguren, de enquêtes en de verdiepende interviews met de verschillende respondentgroepen komt naar voren dat dit beeld niet kan worden bevestigd. De antwoorden zijn namelijk uiteenlopend. Er zijn respondenten die nadrukkelijk aangeven dat scholieren uit het VSO en PRO vanwege diverse factoren een verhoogd risico lopen op criminele uitbuiting. Er zijn echter ook respondenten die nadrukkelijk aangeven dat criminele uitbuiting overal voorkomt en dat het niet alleen de scholieren van het VSO of PRO aangaat. Daarbij wordt tevens door leerkrachten en directieleden expliciet aangegeven dat in sommige gevallen de beperking van de scholieren van het VSO en PRO naast een risicofactor ook een beschermende factor kan zijn. Hierbij moet opgemerkt worden dat volgens leerkrachten het risico op criminele uitbuiting samenhangt met de ernst van de beperking.

Kortom het antwoord op de derde vraag blijft diffuus, terwijl er wel op basis van literatuur en ervaringen uit de praktijk van de respondenten goede redenen zijn om aan te nemen dat de kwetsbaarheid in het type onderwijs dat in dit onderzoek centraal stond, groter is.

### *Aanbevelingen*

Op basis van het onderzoek worden vijf aanbevelingen gedaan:

1. Criminele uitbuiting onder jongeren is een ernstig probleem dat aangepakt moet worden op verschillende niveaus. Vanwege de diversiteit van de doelgroep, de risico- en beschermende factoren van deze jongeren en de in veel gevallen reeds aanwezige ondersteuning en hulpverlening, is het van belang om vanuit een gedeelde zorg, gezamenlijke aanpak en verantwoordelijkheid criminele uitbuiting onder jongeren te voorkomen danwel aan te pakken. Korte en directe lijnen worden aanbevolen tussen gemeente, onderwijs-, zorg-, veiligheids- en gezondheidszorgorganisaties.
2. De aanpak van criminele uitbuiting begint bij kennis en bewustwording en het is van belang om dit structureel onder de aandacht te brengen. Aanbevolen wordt om te investeren in het vergroten van kennis en bewustwording omtrent criminele uitbuiting, middels educatie onder zowel de leerlingen als de medewerkers van de scholen. In dit rapport worden een aantal voorbeelden van bestaand (les)materiaal gericht op kennis, voorlichting, weerbaarheid en signaalherkenning besproken. Er wordt aanbevolen om materiaal te gebruiken, danwel aan te passen, gericht op de doelgroep(en) van de school. Bovendien wordt aangeraden om in gastlessen ook experts en ervaringsdeskundigen van buiten de school aan het woord te laten, in aanwezigheid van een eigen docent of mentor, om daarmee gehoor te geven aan de behoefte aan vertrouwen en vertrouwdheid van de leerlingen.
3. In het kader van preventie en om de (sociale) veiligheid binnen de school te waarborgen wordt geadviseerd om een handelingsprotocol vast te stellen. Binnen dit protocol is het van belang om aandacht te besteden aan de signalen die mogelijk kunnen duiden op slachtofferschap of daderschap van criminele uitbuiting, aangevuld met een interne routekaart welke voorziet in de te zetten stappen na het opvangen van deze signalen. In het verlengde hiervan is oog en oren hebben voor de jongeren zelf van belang. Enerzijds om signalen op te kunnen vangen, maar temeer nog om aan te sluiten bij de grote behoefte van de jongeren om gezien en gehoord te worden.
4. Teneinde te komen tot een effectieve aanpak van criminele uitbuiting onder jongeren is inzicht in het hulpaanbod van de verschillende betrokken organisaties een voorwaarde. In het eerdere rapport (Üstüner et al., 2022) is reeds een aanbeveling gedaan gericht op het ontwikkelen van een externe routekaart. In de praktijk heeft men hier opvolging aan gegeven en bestaat er inmiddels 'het stappenplan, geen plaats voor mensenhandel', welke is gespecificeerd voor regio Zeeland en verspreid is onder verschillende Zeeuwse scholen. We adviseren een dergelijke externe routekaart te ontwikkelen, danwel een aanvulling op het bestaande stappenplan te maken, waarin alle partijen die betrokken zijn bij de doelgroep(en) van het VSO en PRO, benoemd worden en beschreven staat wie welke taken en verantwoordelijkheden heeft.

**datum** 2023

**auteur** A. Üstüner, M. de Winter, I. Smulders & J. Janssen, m.m.v. P. van Trier

**pagina** 8 van 90

5. Ouders spelen een belangrijke rol bij het signaleren en tegengaan van criminele uitbuiting. In hoeverre zijn ouders bekend met het fenomeen criminele uitbuiting? Weten ze waar ze op kunnen letten en wat ze kunnen doen als er vermoedens zijn van criminele uitbuiting? Aanbevolen wordt om inzicht te krijgen in deze vragen en om ook het perspectief vanuit de ouders/ verzorgers te belichten.



# 1 Criminele uitbuiting in het voortgezet speciaal onderwijs en het praktijkonderwijs

“Wil je snel en gemakkelijk geld verdienen?” Is een vraag die jongeren via sociale media met regelmaat krijgen. Jongeren die door bekenden en onbekenden benaderd en gevraagd worden om pakjes weg te brengen. Jongeren die onder druk van een (vrienden)groep geweld moeten toepassen bij anderen of diefstallen moeten plegen zodat zij erbij horen. Oudere jongeren die bewust jonge kinderen inzetten voor criminele activiteiten, omdat het risico om gepakt te worden dan kleiner is. Dit zijn een aantal voorbeelden van criminele uitbuiting die in het kader van het onderzoek, waarvan in dit rapport verslag wordt gedaan, in beeld zijn gekomen. Kenmerkend voor deze voorvallen is dat jongeren gedwongen worden of aangezet worden om een strafbaar feit te plegen. Ze zijn zowel slachtoffer als dader.

Over deze problematiek gaat dit onderzoek. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk wordt de aanleiding tot dit onderzoek geschetst. Waarom gaven de Districtelijke Stuurploeg<sup>1</sup> (DSP) en de bestuurlijk portefeuillehouders mensenhandel Zeeland de lectoraten Ondernijning en Veiligheid in Afhankelijkheidsrelaties van het Centre of Expertise Veiligheid & Veerkracht van Avans Hogeschool opdracht om de problematiek rondom criminele uitbuiting onder scholieren en studenten in de provincie Zeeland in kaart te brengen. Ook wordt in deze paragraaf uitgelegd wat onder criminele uitbuiting wordt verstaan. In de tweede paragraaf wordt het probleem nader beschreven, waarna in de laatste paragraaf een uitwerking volgt van de onderzoeksvragen en methoden.

## 1.1 Begripsafbakening en aanleiding

### *Begripsafbakening*

Criminele uitbuiting is een vorm van mensenhandel. Bij mensenhandel worden slachtoffers uitgebuit of gedwongen om bepaalde handelingen te verrichten waarvoor zij niet kiezen en waar andere personen van profiteren. Mensenhandel kent verschillende verschijningsvormen, waaronder criminele uitbuiting, arbeidsuitbuiting en seksuele uitbuiting. In artikel 273f van het Wetboek van Strafrecht, is mensenhandel strafbaar gesteld. Bij criminele uitbuiting worden slachtoffers gedwongen tot het uitvoeren van strafbare feiten. Denk hierbij aan het onder druk verkopen en/of produceren van drugs of het gedwongen stelen van andermans bezittingen (CKM, 2019, 2021, 2022). Andere vormen die onder criminele uitbuiting vallen, zijn gedwongen bedelarij en het optreden als katvanger of geldezel. In dit rapport wordt voor het begrip criminele uitbuiting de volgende definitie gehanteerd:

*‘Het uitbuiten van jongeren in de leeftijdscategorie van 12 tot en met 18 jaar, door hen aan te zetten tot het plegen van strafbare feiten waarbij de uitbuiters financieel belang heeft’.*

Criminele uitbuiting onderscheidt zich van andere vormen van mensenhandel, omdat het slachtoffer in beeld komt als plegger van een strafbaar feit, terwijl het slachtofferschap meestal verborgen blijft. Het verschil tussen criminele uitbuiting en seksuele uitbuiting is niet altijd even makkelijk waar te nemen. Seksuele uitbuiting kan niet zomaar tot criminele uitbuiting worden gerekend. Bij seksuele uitbuiting wordt een slachtoffer gedwongen om seksuele diensten te verrichten tegen een vergoeding. Het gaat hierbij dan om geld of

---

<sup>1</sup> De Districtelijke Stuurploeg is een stuur- en weegtafel voor signalen en zaken op het gebied van ondernijnde criminaliteit, waar mensenhandel een onderdeel van is.

goederen zoals kleding of eten (Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen, 2020). Het verrichten van sekswerk is *an sich* niet strafbaar (Kennis, Balogh, Juncker & Janssen, 2021) en kan dan ook niet zonder meer onder criminele uitbuiting worden geschaard. Een en ander ligt echter anders als het om sekswerk gaat dat door minderjarigen verricht wordt. De verschillende vormen van mensenhandel kunnen tegelijk plaatsvinden, denk bijvoorbeeld aan een combinatie van seksuele uitbuiting en criminele uitbuiting binnen de loverboyproblematiek. Hierbij kan sprake zijn van het onder dwang uitvoeren van seksuele diensten maar slachtoffers kunnen ook gelijktijdig worden ingezet voor strafbare feiten als drugsmokkel en -handel (Bos, Loyens, Nagy, & Oude Breuil, 2016).

### *Aanleiding*

De aanpak van criminele uitbuiting van minderjarigen is als een gezamenlijke opdracht belegd bij de ministeries Justitie en Veiligheid (JenV), Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW), Volksgezondheid Welzijn en Sport (VWS) en Buitenlandse Zaken/ Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking (BZ/BHOS) en maakt deel uit van de integrale programma aanpak 'Samen tegen mensenhandel'. De Taskforce-RIEC Brabant Zeeland (TF-RIEC) is in Zeeland met haar ketenpartners in gesprek over de problematiek van crimineel gedrag onder jongeren in relatie tot de frequentie daarvan en de jonge leeftijd van de daders. Onderdeel van het programma maatschappelijke weerbaarheid van de TF-RIEC zijn de thema's wijkaanpak en weerbare jeugd. Beide vanuit het oogpunt van het vroegtijdig in de kiem smoren van criminele carrières, het doorbreken van patronen in families en wijken en daarmee het voorkomen van jonge aanwas in de georganiseerde criminaliteit. Om daartoe de juiste interventies te kunnen plegen is inzicht in de beweegredenen, leefomstandigheden en achtergronden van deze kwetsbare jongeren tot het plegen van delicten noodzakelijk. Hebben deze jongeren een verhoogde kans op uitbuiting? Komen zij onafhankelijk en zelfstandig tot deze delicten of plegen zij deze onder druk van anderen en is dit te kwalificeren als criminele uitbuiting? In de periode van januari 2021 tot en met januari 2022 heeft een verkennend onderzoek plaatsgevonden naar de aard en omvang van criminele uitbuiting. Dit onderzoek van Avans Hogeschool heeft zich gericht op scholieren en studenten in de leeftijd van 12 tot en met 18 jaar van het regulier voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs in Zeeland, met uitzondering van Tholen (Üstüner, De Winter, Smulders, Janssen & Kolthoff, 2022). Uit dit onderzoek komt naar voren dat er sprake is van criminele uitbuiting onder scholieren en studenten van alle opleidingsniveaus van het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs in Zeeland. De volgende aanbevelingen zijn gedaan:

1. Laat scholen investeren in kennis van criminele uitbuiting. Er bestaat al het een en ander aan materiaal dat ingezet kan worden om kennis te vergroten en aan voorlichting te doen. Daarnaast wordt aangeraden om in gastlessen ook experts en ervaringsdeskundigen van buiten de school aan het woord te laten.
2. Stimuleer het melden en bespreekbaar maken van criminele uitbuiting binnen de school. Om de (sociale) veiligheid binnen de school te waarborgen wordt geadviseerd om een handelingsprotocol vast te stellen.
3. Criminele uitbuiting is niet een probleem van de scholen alleen. Vanuit een gedeelde zorg, gezamenlijke aanpak en verantwoordelijkheid is het mogelijk om criminele uitbuiting onder jongeren te verminderen. Korte en directe lijnen worden aanbevolen tussen gemeente, onderwijs-, zorg-, veiligheids- en gezondheidszorgorganisaties. Vanwege de leeftijd van de jongeren wordt tevens geadviseerd om de ouders te betrekken bij de aanpak van dit fenomeen, met als uitgangspunt beter te vaak gemeld

dan te weinig.

4. Onderzoek de aard en omvang van criminele uitbuiting bij jongeren binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs. Deze jongeren hebben diverse kwetsbaarheden zoals verstandelijke beperkingen, gedragsproblemen en/of andersoortige (psychiatrische) problemen die een verhoogd risico kunnen vormen voor criminele uitbuiting.

Naar aanleiding van die vierde aanbeveling is onderzoek gedaan naar criminele uitbuiting bij jongeren in het voortgezet speciaal onderwijs en het praktijkonderwijs in Zeeland. In dit onderzoeksrapport wordt daarvan verslag gedaan. Bij het hiervoor in Zeeland uitgevoerde onderzoek naar criminele uitbuiting onder Zeeuwse scholieren, waren de opdrachtgevers ook geïnteresseerd in seksuele uitbuiting. Hiervoor is uitgelegd dat seksuele en criminele uitbuiting weliswaar geen synoniemen zijn, maar gezien het belang van het thema en de informatiebehoefte bij de opdrachtgever, zal ook in dit rapport aandacht worden besteed aan seksuele uitbuiting.

## **1.2 Probleemanalyse**

### *Criminele uitbuiting onder jongeren*

Door het onderzoek van het CKM (2020) is al enig inzicht verkregen in de problematiek omtrent criminele uitbuiting onder jongeren. Het blijkt in de praktijk echter lastig om goed zicht te krijgen op deze problematiek. Dit heeft verschillende oorzaken: scholen en leerkrachten praten hier niet graag over in het belang van hun school of hebben nog onvoldoende duidelijk op welke signalen ze moeten letten, scholieren zullen zich hier niet gauw over uitlaten en politie heeft bij de ondervraging van verdachten ook niet altijd op het netvlies dat een jongere naast dader eveneens slachtoffer kan zijn (CKM, 2022; Üstüner et al., 2022).

Uit het verkennend onderzoek van Avans Hogeschool (Üstüner et al, 2022) in de provincie Zeeland komt naar voren dat er op de Zeeuwse scholen criminele uitbuiting voorkomt. Binnen dit onderzoek zijn scholieren/studenten, medewerkers en het bestuur van de scholen benaderd en bevraagd over het fenomeen criminele uitbuiting. Uit dit onderzoek komt naar voren dat in totaal 4,1% van de Zeeuwse scholieren te maken heeft gehad met criminele uitbuiting en 10,9% van de scholieren wel eens een vraag heeft gehad in die richting. Op de vraag of ze zelf ook wilden doen wat hen was gevraagd, antwoordt 71,2% van de respondenten ontkennend. Van de jongeren die hebben aangegeven dit niet te willen doen, geeft 5,6% aan dit toch te hebben gedaan. Als redenen hiervoor noemen zij met name te handelen uit angst (voor de gevolgen), het feit dat zij daadwerkelijk bedreigd werden of te handelen uit loyaliteit naar de ander. Deze antwoorden duiden dan ook op een bepaalde vorm van dwang. Medewerkers (24,3%) en bestuurders (41,2%) hebben eveneens te maken gehad met vormen van criminele uitbuiting op hun school.

### *Criminele uitbuiting onder jongeren in het voortgezet speciaal onderwijs en in het praktijkonderwijs*

Niet iedereen maakt evenveel kans om slachtoffer van mensenhandel te worden, aldus de Nationaal Rapporteur Mensenhandel (slachtoffermonitor mensenhandel, 2016-2020). Een aantal situaties, kenmerken of achtergronden maken personen extra kwetsbaar. Hierin heeft men gekeken naar geslacht (man en vrouw) en leeftijd. Uit dit onderzoek blijkt dat vrouwen

vergeleken met mannen na mensenhandel vaker nogmaals als slachtoffer in beeld komen bij de politie. Een mogelijke verklaring die men hiervoor geeft is dat er een grotere taboe rust op het slachtofferschap van mannen. Met betrekking tot leeftijd blijkt dat de kans op herhaald slachtofferschap toeneemt wanneer het slachtoffer minderjarig was ten tijde van de uitbuiting. Naast geslacht en leeftijd zijn meerdere persoonskenmerken, situaties en achtergronden te benoemen die personen extra kwetsbaar kunnen maken voor mensenhandel, zoals intelligentie, gedragskenmerken, opvoedings- en sociale omgeving en psychiatrische problematiek. In de literatuur wordt verder onderkend dat mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB) kwetsbaar zijn waar het slachtofferschap van criminaliteit in het algemeen betreft en betrokkenheid bij criminele uitbuiting in het bijzonder. De volgende factoren kunnen bijdragen aan die kwetsbaarheid: een sterkere mate van beïnvloedbaarheid, het niet zo goed kunnen overzien van intenties en gevolgen, een beperkt sociaal netwerk, lage zelfwaardering en daarnaast eventueel ook complexere gezinssituatie en trauma. (Zie onder meer: Kaal, 2013; Dettmeijer, Esser & Noteboom, 2016; Kaal et al., 2022; Teeuwen, 2012; Teeuwen & Verhoef, 2009; Teeuwen & Malsch, 2017; Teeuwen, Bruggeman, Dirkse & Malsch, 2020; Hagemans, De Jong & Pennings, 2022; Vissers, Wolvers, Nut, Venema & De Leur, 2023).

### **1.3 Doelstelling en hoofdvraag**

Naar aanleiding van het eerdere onderzoek (Üstüner et al., 2022) is door de opdrachtgevers besloten tot een vervolgonderzoek binnen het voortgezet speciaal onderwijs en het praktijkonderwijs. De volgende doelstellingen zijn voor dit vervolgonderzoek geformuleerd:

1. Inzicht krijgen in de aanwezigheid en omvang van criminele uitbuiting onder jongeren in Zeeland binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs.
2. Inzicht krijgen in de kennis op scholen binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs met betrekking tot criminele uitbuiting onder jongeren in Zeeland.
3. Inzicht krijgen in de maatregelen die scholen al hebben getroffen om criminele uitbuiting binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs te signaleren en hierop te reageren.

Deze doelstellingen zijn uitgewerkt in de volgende hoofdvraag:

*In hoeverre is sprake van criminele uitbuiting onder scholieren van het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs in Zeeland en in hoeverre zijn de scholen binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs hiermee bekend?*

De hoofdvraag is onder te verdelen in drie onderzoeksvragen die een beeld geven van de huidige situatie, te weten 'Aanwezigheid en omvang criminele uitbuiting', 'Kennis van de scholen over criminele uitbuiting' en 'Getroffen maatregelen'. De laatste vraag gaat over overeenkomsten en verschillen tussen de uitkomsten uit dit onderzoek en het eerste onderzoek onder jongeren in het voortgezet en in het middelbaar beroepsonderwijs.

Onderzoeksvragen	Deelvragen
<b>Aanwezigheid en omvang</b>	In hoeverre is sprake van criminele uitbuiting onder Zeeuwse scholieren binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs? Hoe ziet criminele uitbuiting eruit (aard en omvang)?
<b>Kennis</b>	In hoeverre hebben scholen kennis over criminele uitbuiting?
<b>Getroffen maatregelen</b>	Welke maatregelen hebben scholen al getroffen om criminele uitbuiting te signaleren en hierop te reageren?
<b>Overeenkomsten en verschillen regulier onderwijs</b>	Welke overeenkomsten en verschillen worden waargenomen tussen het vorige en het huidige onderzoek?

Omwille van de duidelijkheid volgt hier nog een korte uitwerking van enkele centrale begrippen:

- Scholieren: leerlingen binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs in de leeftijd van 12 t/m 18 jaar.
- Zeeland: Alle scholen binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs in Zeeland, m.u.v. Tholen.
- Voortgezet speciaal onderwijs (VSO): Alle scholen van het voortgezet speciaal onderwijs in provincie Zeeland. Dit soort onderwijs is er voor leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben. Dit onderwijs bestaat uit vier clusters:
  - Cluster 1: blinde, slechtziende leerlingen;
  - Cluster 2: dove, slechthorende leerlingen of met een taal-spraakontwikkelingsstoornis;
  - Cluster 3: lichamelijk gehandicapte en/of verstandelijk gehandicapte en langdurig zieke leerlingen (somatisch);
  - Cluster 4: kinderen met psychische stoornissen en gedragsproblemen.

Voor dit onderzoek zijn alleen cluster 3 en 4 benaderd.

- Praktijkonderwijs (PRO): Alle praktijkscholen binnen Zeeland. Praktijkonderwijs bereidt leerlingen zo goed mogelijk voor op de maatschappij, waarbij alle leerlingen een eigen ontwikkelplan hebben

## 1.4 Methoden

Voor de beantwoording van de hoofdvraag is een empirisch onderzoek uitgevoerd. Het empirische onderzoek bestond uit de volgende onderdelen:

- Interviews met sleutelfiguren: dit zijn professionals die, landelijk of regionaal, werkzaam zijn als kennispartner of een coördinerende of uitvoerende functie hebben op het thema mensenhandel.
- De bevindingen uit deze gesprekken en uit de literatuur zijn gebruikt om twee vragenlijsten te maken: één voor schoolbestuurders en schoolleiders en één voor het onderwijzend en ondersteunend personeel.

- Daarnaast zijn er verdiepende interviews gedaan met schoolbestuurders, schoolleiders, het onderwyzend en ondersteunend personeel.
- Ook zijn er gesprekken gevoerd op basis van een vereenvoudigde vragenlijst met de scholieren op de scholen die in dit onderzoek centraal staan.

In het navolgende worden de gebruikte methoden en hun volgordelijkheid verder uitgewerkt.

#### 1.4.1

##### *Interviews sleutelfiguren*

In dit rapport is zowel de input uit de gesprekken met de sleutelfiguren uit het eerste onderzoek (Üstüner et al., 2022) meegenomen alsook de input uit de aanvullende gesprekken die we in het kader van dit onderzoek hebben gevoerd. Aan deze laatste groep sleutelfiguren zijn dezelfde vragen voorgelegd, aangevuld met vragen gericht op de doelgroep(en) van het VSO en PRO. De opbrengsten hiervan zijn gebruikt voor de totstandkoming van de vragenlijsten voor de diverse doelgroepen.

Aan de sleutelfiguren is in de vragenlijst (zie bijlage 1) de vraag voorgelegd wat zij verstaan onder criminele uitbuiting. In tabel 1 wordt een overzicht geboden van de organisaties waaraan de sleutelfiguren gelieerd zijn. De sleutelfiguren is allereerst de vraag voorgelegd wat zij in het algemeen verstaan onder criminele uitbuiting, welke vormen zij in de praktijk tegenkomen en welke factoren een rol spelen bij jongeren die te maken hebben met criminele uitbuiting. Dwang wordt door sleutelfiguren waargenomen. Zij benoemen verschillende verschijningsvormen die uiteen kunnen lopen van het plegen van een diefstal tot en met (internationale) drugscriminaliteit. Als het gaat om factoren die jongeren in het algemeen kwetsbaar maken voor criminele uitbuiting benoemen zij naast het hebben van een lage sociale economische status (SES) en een laag opleidingsniveau, een ruimere kwetsbaarheid die zich niet alleen beperkt tot sociaaleconomische beperkingen of problemen thuis. Zo wordt de fase van identiteitsvorming waarin de jongeren zich bevinden, genoemd als een fase waarin jongeren op zoek zijn naar zichzelf en graag ergens bij willen horen. De wil om bij een groep te horen kan een beweegreden zijn om bepaalde zaken onder dwang uit te voeren en de eventuele gevolgen van dit gedrag uit het oog te verliezen. Experimenteel gedrag, wat kenmerkend is voor deze levensfase, maakt hier eveneens onderdeel van uit. Specifiek inzoomend op de jongeren binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs wordt de kwetsbaarheid van de jongeren geduid in termen van naïviteit, impulsiviteit, beïnvloedbaar zijn, en het in beperkte mate kunnen overzien van de gevaren en gevolgen, al dan niet door achterstand in de ontwikkeling. Ook een pestverleden of niet kunnen meekomen binnen het regulier onderwijs is iets wat in sommige gevallen meespeelt, waardoor de drive om erbij te willen horen groot is.

**Tabel 1: Organisaties waaraan sleutelfiguren verbonden zijn**

<b>Sleutelfiguren onderzoek deel I</b>
CCV
Centrum voor Kinderhandel en Mensenhandel (CKM)
Comensha
JOZ (jongerenwerk)
Nationaal Rapporteur mensenhandel
Openbaar Ministerie
Politie (AVIM en districtsrecherche)
Samenwerkingsverband Passend Primair en Voortgezet onderwijs
Veilig Thuis
Zorg- en Veiligheidshuis
<b>Sleutelfiguren onderzoek deel II</b>
Comensha
Halt
Hogeschool Leiden lector LVB en Jeugdcriminaliteit
Koraal
Politie (AVIM en districtsrecherche)
NSCR
Universiteit Amsterdam afdeling klinische Ontwikkelingspsychologie
Zorg- en Veiligheidshuis

De sleutelfiguren spraken zich uit over de sociale organisatie en hiërarchie binnen groepen die bezig zijn met criminele uitbuiting. Hierbij worden voorbeelden gegeven waarin leiders in de groep, ooit zelf begonnen als jonge loopjongen in de groep, op zoek gaan naar nieuwe aanwas, al dan niet gebruik makend van dwang. Daarnaast worden jongeren in de huidige samenleving, mede door de invloeden van sociale media, constant gevoed met het zien van een luxe levensstijl, waardoor een extreem materialisme lijkt te ontstaan binnen bepaalde groepen. Het wordt als normaal gezien om een bepaalde levensstandaard te hebben. Daarnaast is er volgens een aantal sleutelfiguren een normalisering van het gedrag te zien waarbij bepaalde codes onder deze jongeren worden nageleefd. Het 'voor wat hoort wat', niet *snitchen* en het rechtvaardigen van eigen handelen zijn daar voorbeelden van. Ook sociaal wenselijk gedrag, maakt het moeilijk om zicht te krijgen op het fenomeen. Al deze factoren maken dat slachtoffers van dwang dit niet altijd als dwang ervaren en dat zij zichzelf niet zien als slachtoffer van criminele uitbuiting. In de praktijk lijkt het moeilijk om het onderscheid tussen dader en slachtoffer te maken. Een van de sleutelfiguren stelt dat het besef en inzicht dat een dader ook slachtoffer kan zijn nog te weinig aanwezig is.

Over de rol die scholen kunnen spelen ten aanzien van criminele uitbuiting onder scholieren wordt vooral het belang van signaleren, herkennen en erkennen genoemd. De school is een plek waar de leerlingen veel van hun tijd verblijven. De medewerkers van school zijn in veel gevallen de eersten die signalen (kunnen) opvangen. Interne en externe samenwerking vormen een belangrijke voorwaarde om dit goed te kunnen doen, aldus de sleutelfiguren. Enerzijds wordt hier de relatieopbouw tussen scholier en mentor genoemd, waar veelal deze eerste signalering kan plaatsvinden. Maar ook de opvolging van de signalering binnen de scholen en de bekendheid met de weg daarnaartoe. Hierbij worden zorgcoördinatoren, vertrouwenspersonen, aandachtsfunctionarissen en veiligheidscoördinatoren genoemd.

Aan de andere kant benoemen de sleutelfiguren dat de mate waarin de school de leerlingen kan monitoren beperkt is. De reikwijdte voor de school ligt binnen de schoolmuren en schooltijd. Daarna speelt het leven van de jongeren zich buiten de schoolmuren af, buiten het zicht van school en ouders. Een van de sleutelfiguren benoemt dat de rol van school versterkt kan worden door met de jongeren in gesprek te gaan over vrijetijdsbesteding.

Kennis over criminele uitbuiting is een voorwaarde om te kunnen signaleren. Gebrek aan kennis binnen het onderwijs over criminele uitbuiting wordt door de sleutelfiguren als knelpunt genoemd voor het signaleren van (potentiële) criminele uitbuiting onder hun leerlingen. Gebrek aan kennis omtrent het reageren op criminele uitbuiting was een belangrijk gesprekstema. Handelingsverlegenheid door twijfel over een onderbuikgevoel of juist het ontbreken van concrete informatie wat de meldingsprocedure is, speelt hierin mee. Het gebrek aan kennis wordt niet alleen gezien binnen het onderwijs. Ook onder professionals binnen politie en zorg wordt gebrek aan kennis met betrekking tot dit thema ervaren. De lage meldingen en registraties van vormen van mensenhandel zijn volgens een deel van de sleutelfiguren deels te verklaren vanuit de onwetendheid van professionals. De beperkte informatie dan wel de versnippering van signalen maakt het moeilijk om de complete puzzel te kunnen leggen. Naast gebrek aan kennis over criminele uitbuiting en de handelingsperspectieven wordt (gebrek aan kennis van) privacywetgeving en de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) als belemmerende factor genoemd. Volgens enkele sleutelfiguren staat dit het delen van informatie tussen ketenpartners in de weg of heeft men het idee dat het belemmerend werkt. Tot slot wordt angst voor imagoschade en daardoor leerlingverlies als belemmerende factor in het signaleren en melden genoemd. Het weggijken of de handelingsverlegenheid van scholen, die door enkele sleutelfiguren genoemd worden, dient voorkomen te worden door het gezamenlijk optrekken met alle scholen. Hierbij wordt het belang van bewustwording binnen alle organisaties benadrukt en ziet men een gezamenlijke aanpak als voorwaarde voor de aanpak van criminele uitbuiting onder jongeren.

#### 1.4.2 *Enquêtes*

Op basis van literatuurstudie en de analyse van de interviews met de sleutelfiguren zijn twee vragenlijsten gemaakt: voor schoolbestuurders en schoolleiders (omwille van de leesbaarheid noemen we hen hierna steeds 'bestuurders' (B)) (zie bijlage 2) en voor het onderwijzend en ondersteunend personeel (die noemen we vanaf nu steeds medewerkers (M)) (zie bijlage 3). Deze enquêtes zijn digitaal verspreid en afgenomen. Voor bestuurders en medewerkers zijn verschillende enquêtes ontworpen die passen bij hun specifieke rol binnen het onderwijs. Bij het opstellen van de vragenlijsten is zoveel mogelijk uitgegaan van de reeds ontwikkelde instrumenten (Üstüner et al., 2022) om zodoende een vergelijking te kunnen maken. Op basis van deze enquêtes is getracht inzicht te krijgen in de bekendheid met het fenomeen 'criminele uitbuiting onder jongeren', het aantal incidenten waar men mee te maken heeft gehad en de aard van deze incidenten (onderzoeksvraag 1). Ook is er in de enquête dieper ingegaan op de handelwijze bij signalering en het aanwezige vangnet op de scholen (onderzoeksvraag 2). Tot slot is er aan vragenlijst uit het vorige onderzoek een vraag toegevoegd betreffende een inschatting van het risico dat leerlingen in het VSO en PRO te maken krijgen met criminele uitbuiting, in vergelijking met leerlingen in het reguliere onderwijs, om zodoende eventuele overeenkomsten te kunnen duiden (onderzoeksvraag 3).

De vragenlijsten bestonden uit een combinatie van open vragen, gesloten vragen (al dan niet meerdere antwoorden mogelijk) en een reeks van stellingen met een 5-punts Likertschaal. De vragenlijsten zijn geprogrammeerd in de webbased tool Qualtrics en na een testronde onder de verschillende doelgroepen, definitief gemaakt voor afname.



Uitgangspunt van dit onderzoek was om alle scholen in voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs in Zeeland<sup>2</sup> te betrekken. In totaal zijn er 15 scholen in Zeeland die vallen onder de onderzoekspopulatie VSO (9) en PRO (6). In overleg met de leden van de klankbordgroep die het onderwijs vertegenwoordigen, is zorgvuldig bekeken op welke wijze de scholen benaderd konden worden en hoe de respons optimaal kon worden, met als uitgangspunt dat alle respondenten volstrekt anoniem blijven. Vanuit de opdrachtgevers (DSP en bestuurlijke portefeuillehouders) is er een mailing verzonden naar de bestuurders van alle Zeeuwse VSO en PRO scholen met daarin een verwijzing naar het onderzoek en een verzoek tot medewerking. In deze mailing werd aan de bestuurders gevraagd de vragenlijst in te vullen en de vragenlijst voor het onderwijzend- en ondersteunend personeel verder te verspreiden onder de medewerkers van hun eigen school/onderwijsinstelling. In de mailing was per doelgroep een toelichting op het onderzoek opgenomen en een link naar de online vragenlijst. In de weken na verzending van de mailing heeft een belronde langs alle scholen plaatsgevonden waarbij gevraagd is naar het juist ontvangen van de informatie en in hoeverre opvolging werd gegeven aan het verzoek tot deelname. Een deel van de scholen heeft direct gehoor gegeven aan de oproep en de vragenlijst intern verspreid. De bereidheid danwel mogelijkheid tot deelname bleek om diverse redenen niet bij alle scholen even groot. Ook lukte het niet bij alle scholen om (direct) in contact te komen. Na het oprekken van de reactietermijn, het versturen van reminders namens het onderzoeksteam en in sommige gevallen een herhaaldelijk verzoek van de opdrachtgever, heeft dit uiteindelijk, na opschoning van de opgehaalde data, geleid tot de volgende bruikbare respons: bestuurders n= 17 en medewerkers n= 111. Bij de analyse van de data is gebruik gemaakt van de webbased tool Qualtrics en het analyseprogramma SPSS. In de rapportage wordt per onderdeel aangegeven hoeveel respondenten de betreffende vraag hebben beantwoord.

### 1.4.3

#### *Interviews*

Bij het uitzetten van de enquêtes waarbij de bestuurders van de scholen zijn aangeschreven, danwel tijdens het gesprek in de belronde, is aan deze bestuurders een verzoek tot een verdiepend interview gedaan. Daarnaast is in de enquête aan de medewerkers de vraag gesteld of zij bereid waren ook deel te nemen aan een verdiepend interview. Dit konden zij kenbaar maken middels het doorgeven van hun emailadres. In totaal zijn er 36 interviews afgenomen onder de bestuurders (n=19) en medewerkers (n=17) van de scholen, aan de hand van voor de betreffende doelgroep opgestelde vragenlijsten (zie bijlagen 5 en 6). Tabel 2 geeft een overzicht.

Tabel 2: Respons<sup>3</sup> interviews

Scholen	Onderwijs	Interview bestuur	Interview medewerkers
1	VSO	V	X
2	VSO	V	X
3	VSO	V	V
4	VSO	X	V
5	VSO	V	V
6	VSO	V	V
7	VSO	V	X
8	PRO	V	X
9	PRO	V	V
10	PRO	V	V
11	VSO	X	V
12	VSO	V	X
13	PRO	V	X
14	PRO	V	V
15	PRO	V	V
<b>Totaal</b>		<b>19</b>	<b>17</b>

In de interviews is dieper ingegaan op de ervaringen uit de praktijk. De weergave van de interviews betreft de perceptie van de respondenten dan wel persoonlijke ervaringen en dient als verdieping op de resultaten van de enquête. De interviews zijn online afgenomen door twee leden van het onderzoeksteam. De interviews zijn samengevat en handmatig thematisch gecodeerd. De thematische codes zijn voortgekomen uit enerzijds de literatuurverkenning en anderzijds de interviews met de sleutelfiguren, en vormen de structuur voor deze rapportage. In tabel 3 zijn per onderzoeksvraag de vastgestelde thema's weergegeven.

<sup>3</sup> In sommige gevallen hebben er meerdere gesprekken per school plaatsgevonden.

Tabel 3: Vastgestelde thema's

<b>Aanwezigheid en omvang Criminele uitbuiting</b>	
<b>1</b>	Definitie Criminele uitbuiting
<b>2</b>	Omvang
<b>3</b>	Vormen van Criminele uitbuiting
<b>4</b>	Werkwijze en dwang
<b>5</b>	Daderschap en slachtofferschap
<b>Kennis</b>	
<b>1</b>	Preventie
<b>2</b>	Weerbaarheid
<b>3</b>	Beleid en protocol
<b>4</b>	Melden
<b>5</b>	Samenwerken
<b>Overeenkomsten en verschillen</b>	
<b>1</b>	Risicofactoren
<b>2</b>	Beschermende factoren

*Gesprekken leerlingen/ Praatpapier*

Om de derde doelgroep, de leerlingen van het VSO en PRO, aan het woord te laten, hebben er diverse verdiepende gesprekken plaatsgevonden. In overleg met de betreffende scholen en experts is gezocht naar de meest geschikte methodologie. Na zorgvuldige afstemming met experts vanuit speciaal onderwijs en met wetenschappers en onderzoekers met ervaring binnen het speciaal onderwijs is een instrument ontwikkeld voor de gesprekken met de leerlingen (praatpapier). Dit instrument bevat een vereenvoudigde vragenlijst waarop enkele thema's geformuleerd zijn die in de gesprekken aan bod dienden te komen. Deze thema's zijn weer afgeleid van de vragenlijsten die in het eerdere onderzoek (Üstüner et al., 2022) zijn afgenomen. Het praatpapier, met uitgewerkte vragen diende als houvast tijdens de gesprekken (zie bijlage 7).

Alle 15 scholen zijn benaderd met de vraag om in gesprek te gaan met de leerlingen. Van de 15 scholen zijn er 10 scholen die hierop positief hebben geantwoord. Met iedere school afzonderlijk zijn er vooraf afspraken gemaakt over de datum van het schoolbezoek, de voorbereiding van de leerlingen, toestemming ouders, de planning van de gesprekken, de groepssamenstelling en aanwezigheid van ondersteuning tijdens danwel na afloop van de gesprekken. De scholen hadden hierdoor de mogelijkheid om naar eigen inzicht en ervaring de meest optimale omstandigheden voor hun leerlingen te creëren, waarin zij met de onderzoekers in gesprek konden gaan. Er is afgezien van enquêtes, vanwege de cognitieve eisen die deze methode aan de respondenten stelt. Uiteindelijk hebben er groepsgesprekken, gesprekken in duo's en individuele gesprekken plaatsgevonden. In totaal hebben er met 114 leerlingen gesprekken plaatsgevonden, waarvan 32 meisjes en 82 jongens. De leeftijd varieert tussen de 12 en 18 jaar. De leerlingen is gevraagd naar kennis over het onderwerp, vragen over eigen betrokkenheid bij criminele uitbuiting of die van andere scholieren (onderzoeksvraag 1) en de kennis van de meld- en hulpmogelijkheden op hun school (onderzoeksvraag 2).

De gesprekken met de leerlingen hebben aldus fysiek plaatsgevonden op de scholen zelf. Hiervoor werd door de scholen een aparte ruimte aangewezen waar de gesprekken hebben plaatsgevonden. De gesprekken zijn in alle gevallen door twee leden van het onderzoeksteam

afgenomen waarbij een van de onderzoekers als gesprekspartner fungeerde en de ander de gesprekken notuleerde. De leerlingen zijn voorafgaand aan het gesprek geïnformeerd over de het doel van het gesprek en de procedure. De gesprekken zijn woordelijk genotuleerd en handmatig thematisch gecodeerd, waarbij de thema's (met uitzondering van samenwerking) uit tabel 4 zijn uitgewerkt. De resultaten daarvan zijn weergegeven in paragraaf 2.3.

Tabel 4: Respons gesprekken leerlingen

Scholen	Onderwijs	Gesprekken leerlingen	Individueel, duo of groepsgesprekken	Totaal aantal gesproken leerlingen
1	VSO	V	Groep	20
2	VSO	X	X	X
3	VSO	V	Individueel	5
4	VSO	X	X	X
5	VSO	V	Individueel	5
6	VSO	X	X	X
7	VSO	X	X	X
8	PRO	V	Individueel, duo en groep	7
9	PRO	V	Groep	38
10	PRO	V	Individueel, duo en groep	9
11	VSO	X	X	X
12	VSO	V	Groep	4
13	PRO	V	Groep	7
14	PRO	V	Groep	13
15	PRO	V	Duo	6
<b>Totaal</b>	<b>15 scholen</b>	<b>10 scholen</b>		<b>114 leerlingen</b>

Al met al is het belangrijk dat de lezer zich realiseert dat dit onderzoek geen exacte meting is van de mate waarin vormen van criminele uitbuiting zich manifesteren onder leerlingen van de deelnemende scholen. Het onderzoek is eerder indicatief van karakter en geeft met name inzicht in de problemen rondom het herkennen van dit complexe fenomeen bij leerlingen op de deelnemende scholen.

## 2 Bevindingen

### 2.1 Bevindingen enquête

In paragraaf 2.1 en 2.2 worden de enquêteresultaten gerapporteerd die het mogelijk maken antwoorden te formuleren op de twee onderzoeksvragen die centraal staan. In de rapportage van de resultaten zijn enkele keuzes gemaakt om de gegevens zo overzichtelijk mogelijk te kunnen presenteren. Hoewel er een relatief klein aantal bestuurders en schoolleiding is gesproken, wordt er toch gebruik gemaakt van percentages. Uiteraard hebben die bij kleine aantallen beperkte zeggingskracht, maar omwille van consequentheid zijn ze toch genoemd. Er is verder getracht om de opzet van dit hoofdstuk zoveel mogelijk aan te laten sluiten bij de opzet van het eerdere rapport (Üstüner et al., 2022). Hierbij moet opgemerkt worden dat er sprake is van een belangrijk verschil: in het voorliggende onderzoek zijn ook scholieren en studenten geënquêteerd en dat is in deze studie in verband met de diversiteit van de doelgroep niet het geval. Er is gebruik gemaakt van verdiepende interviews. Later in dit onderzoeksrapport wordt uitvoerig ingegaan op deze kwalitatieve dataverzameling onder de scholieren.

#### 2.1.1 Onderzoeksvraag 1: Aanwezigheid en omvang criminele uitbuiting

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn in de enquête verschillende vragen gesteld die het mogelijk maken een beeld te schetsen van de omvang van criminele uitbuiting, de vormen die voorkomen, de werkwijze en drukmiddelen die daarbij worden gehanteerd en daderschap en slachtofferschap onder scholieren. Deze onderwerpen komen in deze paragraaf achtereenvolgens aan de orde.

##### 2.1.1.1 Omvang

Om zicht te krijgen op de omvang van criminele uitbuiting onder Zeeuwse scholieren in het speciaal voortgezet onderwijs en praktijkonderwijs is aan onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel alsmede aan bestuur en schoolleiding de vraag voorgelegd of zij wel eens te maken hebben gehad met criminele uitbuiting.

Tabel 5

*Heeft u wel eens te maken gehad met criminele uitbuiting onder leerlingen van uw school?*

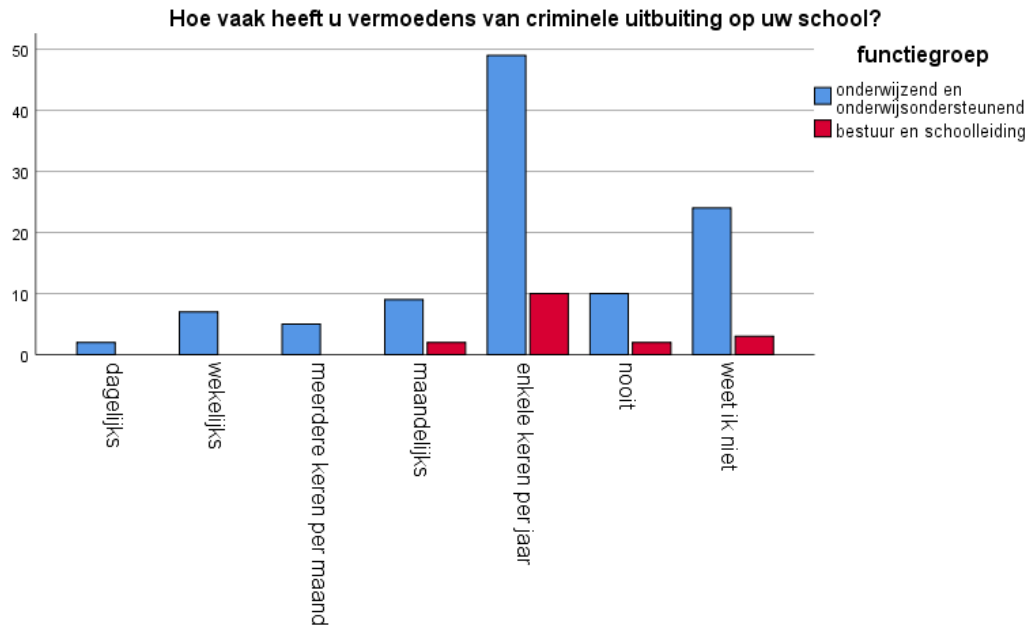
	ja		nee		weet ik niet		totaal
	N	%	n	%	n	%	n
Onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel	57	51,4%	27	24,3%	27	24,3%	111
Bestuur en schoolleiding	11	64,7%	4	23,5%	2	11,8%	17
Totaal	68	53,1%	31	24,2%	29	22,7%	128

Ongeveer de helft van het onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel en circa zestig procent van bestuur en schoolleiding geven aan met criminele uitbuiting onder scholieren te maken te hebben gehad. In het eerder uitgevoerde onderzoek lagen die percentages aanmerkelijk lager: daar gaf bijna een kwart van de medewerkers en circa veertig procent van de bestuurders aan met dit fenomeen onder scholieren en studenten in aanraking te zijn geweest. Ten behoeve van dit onderzoek is aan de respondenten in de enquête nog een extra

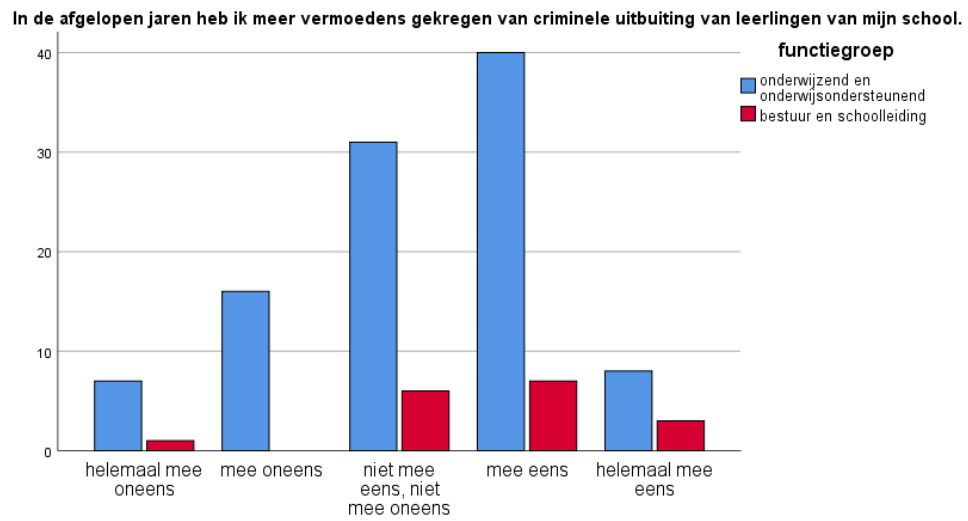
vraag gesteld: hoe schat u het risico in dat leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs te maken krijgen met criminele uitbuiting in vergelijking met leerlingen in het reguliere onderwijs? 86% van de 100 respondenten die deze vraag hebben ingevuld van het onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel schat die kans in het voortgezet speciaal onderwijs en in het praktijkonderwijs hoger in. Door 14 van de 16 respondenten die deze vraag hebben ingevuld onder de ondervraagde bestuursleden en leden van de schoolleiding wordt die kans eveneens hoger ingeschat.

Om enig zicht op de omvang van het fenomeen criminele uitbuiting onder Zeeuwse scholieren in beeld te krijgen in het speciale voortgezet onderwijs en het praktijkonderwijs is aan de medewerkers en bestuurders van de deelnemende scholen gevraagd naar de frequentie van vermoedens van criminele uitbuiting onder scholieren en de ontwikkeling daarvan in de afgelopen jaren. Naast daadwerkelijke meldingen, dragen vermoedens bij aan het beeld van de omvang van het fenomeen; niet ieder voorval wordt immers gemeld, maar er bestaan dan wellicht wel vermoedens dat er iets aan de hand is. Figuur 1 en 2 bieden een overzicht.

Figuur 1



Figuur 2



Figuur 1 en 2 laten zien dat zowel onderwijzend en ondersteunend personeel als bestuur en schoolleiding vermoedens hebben van criminele uitbuiting onder scholieren. De meeste respondenten geven aan deze vermoedens enkele keren per jaar te hebben.

#### 2.1.1.2 Vormen van criminele uitbuiting

Aan de respondenten is de vraag voorgelegd met welke vormen van criminele uitbuiting onder hun leerlingen zij wel eens te maken hebben gehad, waarbij zij konden kiezen uit acht vormen van criminele uitbuiting, de optie 'anders' en de optie 'geen'. Meer antwoordopties waren mogelijk. In tabel 6 zijn daarvan de resultaten weergegeven.

Tabel 6

Met welke vormen van criminele uitbuiting hebt u te maken gehad?

	onderwijzend en onderwijs- ondersteunend	bestuur en schoolleiding	totaal <sup>1</sup> (%)
Verhandelen van softdrugs (= onder dwang het vervoeren en verkopen van softdrugs)	42 (39,6%) <sup>2</sup>	5 (29,4%)	47 (38,2%)
Produceren van softdrugs (= onder dwang helpen met het maken van softdrugs)	1 (0,9%)	0	1 (0,8%)
Verhandelen van harddrugs (= onder dwang het vervoeren en verkopen van harddrugs)	10 (9,4%)	4 (23,5%)	14 (11,4%)
Produceren van harddrugs (= onder dwang helpen met het maken van harddrugs)	-	-	-
Loverboyproblematiek (= onder dwang hebben van betaalde seks)	26 (24,5%)	6 (35,3%)	32 (26,0%)
Diefstal (= onder dwang stelen en/of plegen van overvallen)	39 (36,8%)	7 (41,2%)	46 (37,4%)
Geldezels (=uitlenen van eigen bankrekening voor criminele activiteiten)	27 (25,%)	5 (29,4%)	32 (26,0%)
Het onder dwang afsluiten van telefoonabonnementen	10 (9,4%)	1 (5,9%)	11 (8,9%)
Anders	12 (11,3%)	3 (17,6%)	15 (12,2%)
Geen	38 (35,8%)	5 (29,4%)	43 (35%)
<b>Totaal</b>	<b>106</b>	<b>17</b>	<b>123</b>

1. Deze kolom 'totaal' geeft weer hoeveel respondenten van het totaal aantal respondenten dat deze vraag heeft ingevuld (n=123) te maken hebben gehad met de betreffende vorm van criminele uitbuiting.

2. Deze percentages geven per functiegroep weer hoeveel van de respondenten die deze vraag hebben ingevuld uit de betreffende groep (respectievelijk n=106 en n=17) te maken hebben gehad met deze vorm van criminele uitbuiting.

Tabel 6 laat zien dat dat zowel door het onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel als ook door leden van bestuur en schoolleiding met name het verhandelen van softdrugs en diefstal onder dwang wordt genoemd. Bestuur en schoolleiding noemen relatief vaak de loverboyproblematiek. In het vorige rapport werd eveneens relatief veel door medewerkers en ondersteuners de handel in softdrugs en diefstal onder dwang genoemd.

### 2.1.1.3

#### Signaleren van criminele uitbuiting

Om in beeld te krijgen in hoeverre de verschillende groepen criminele uitbuiting denken te kunnen signaleren, is gevraagd aan welke signalen zij denken te herkennen dat een scholier slachtoffer of dader is van criminele uitbuiting. Tabellen 7 en 8 geven een overzicht.



Tabel 7

*Aan welke signalen denkt u een leerling die slachtoffer is van criminele uitbuiting te herkennen?*

	onderwijzend en onderwijsonder- steunend personeel	bestuur en schoolleiding	totaal <sup>1</sup> (%)
Oververmoeidheid	57 (60,6%) <sup>2</sup>	12 (70,6%)	69 (62,2%)
Storend gedrag	52 (55,3%)	10 (58,8%)	62 (55,9%)
Gebrek aan motivatie	52 (55,3%)	10 (58,8%)	62 (55,9%)
Nieuwe en dure kleding	69 (73,4%)	11 (64,7%)	80 (72,1%)
Meerdere telefoons	75 (79,8%)	11 (64,7%)	86 (77,5%)
Hoge afwezigheid (schoolverzuim)	76 (80,9%)	15 (88,2%)	91 (82,0%)
Onderwijsresultaten gaan achteruit	59 (62,8%)	15 (88,2%)	74 (66,7%)
Bijbaantjes tot midden in de nacht	53 (56,4%)	6 (35,3%)	59 (53,2%)
Altijd een smoesje hebben	71 (75,5%)	11 (64,7%)	82 (73,9%)
Altijd bereikbaar en beschikbaar zijn	57 (60,6%)	8 (47,1%)	65 (58,6%)
Anders	11 (11,7%)	4 (23,5%)	15 (13,5%)
<b>Totaal</b>	<b>94</b>	<b>17</b>	<b>111</b>

1. Deze kolom 'totaal' geeft weer hoeveel respondenten van het totaal aantal respondenten dat deze vraag heeft ingevuld (n=111) te maken hebben gehad met de betreffende vorm van criminele uitbuiting.

2. Deze percentages geven per functiegroep weer hoeveel van de respondenten die deze vraag hebben ingevuld uit de betreffende groep (respectievelijk n=94 en n=17) te maken hebben gehad met deze vorm van criminele uitbuiting.

*Tabel 8*  
*Aan welke signalen denkt u een leerling die dader is van criminele uitbuiting te herkennen?*

	onderwijzend en onderwijsondersteu end personeel	bestuur en schoolleiding	totaal <sup>1</sup>
Oververmoeidheid	23 (25,6%)	5 (29,4%)	28 (26,2%)
Storend gedrag	49 (54,4%)	10 (58,8%)	59 (55,1%)
Gebrek aan motivatie	42 (46,7%)	7 (41,2%)	49 (45,8%)
Nieuwe en dure kleding	77 (85,6%)	14 (82,4%)	91 (85,0%)
Meerdere telefoons	81 (90,0%)	13 (76,5%)	94 (87,9%)
Hoge afwezigheid (schoolverzuim)	64 (71,1%)	9 (52,9%)	73 (68,2%)
Onderwijsresultaten gaan achteruit	46 (51,1%)	9 (52,9%)	55 (51,4%)
Bijbaantjes tot midden in de nacht	43 (47,8%)	7 (41,2%)	50 (46,7%)
Altijd een smoesje hebben	66 (73,3%)	12 (70,6%)	78 (72,9%)
Altijd bereikbaar en beschikbaar zijn	67 (74,4%)	13 (76,5%)	80 (74,8%)
Anders	7 (7,8%)	2 (11,8%)	9 (8,4%)
<b>Totaal</b>	<b>90</b>	<b>17</b>	<b>107</b>

1. Deze kolom 'totaal' geeft weer hoeveel respondenten van het totaal aantal respondenten dat deze vraag heeft ingevuld (n=107) te maken hebben gehad met de betreffende vorm van criminele uitbuiting.

2. Deze percentages geven per functiegroep weer hoeveel van de respondenten die deze vraag hebben ingevuld uit de betreffende groep (respectievelijk n=90 en n=17) te maken hebben gehad met deze vorm van criminele uitbuiting.

Tabellen 7 en 8 laten zien dat zowel onderwijzend en ondersteunend personeel als bestuur en schoolleiding een accent leggen op schoolverzuim en het achteruitgaan van schoolresultaten. Onderwijzend en ondersteunend personeel wijzen relatief meer op consumptiegedrag zoals het hebben van meerdere telefoons, nieuwe en dure kleding en bijbaantjes tot midden in de nacht. In het vorige onderzoek werden eveneens hoge afwezigheid en verslechterende onderwijsresultaten vaak genoemd als signalen.

## 2.1.2 Onderzoeksvraag 2: Kennis

### 2.1.2.1 *Definitie criminele uitbuiting*

In de enquête zijn vragen opgenomen om in beeld te krijgen in hoeverre er kennis is over criminele uitbuiting bij de twee groepen respondenten. Aan de bestuurders en medewerkers is de open vraag gesteld wat criminele uitbuiting volgens hen is. Het overgrote deel van de medewerkers zegt daarbij te denken aan het verrichten van criminele activiteiten waarbij er sprake is van dwang en druk van buitenaf. Een groot deel van de respondenten geeft als

aanvulling dat de 'uitbuiters' misbruik maakt van de kwetsbare positie van de jongeren. Enkele uitspraken van respondenten uit deze groep: "bij criminele uitbuiting denk ik aan het aanzetten tot het plegen van criminele feiten door anderen om daar zelf (financieel) beter van te worden"; "kinderen worden gedwongen om strafbare feiten te plegen"; "anderen voor eigen gewin onder druk criminele activiteiten laten uitvoeren"; "misbruik maken van kwetsbare personen door hen te betrekken in criminele activiteiten". Een enkele respondent laat deze vraag onbeantwoord en een aantal respondenten geven als antwoord voorbeelden van seksuele uitbuiting in de vorm van loverboyproblematiek. Onder de bestuurders beschrijft het grootste deel van de respondenten dat er bij criminele uitbuiting sprake is van het verrichten van criminele activiteiten onder dwang. Enkele uitspraken van respondenten uit deze groep: "jongeren die worden aangezet/gedwongen tot het verrichten van handelingen waar anderen aan verdienen"; "het door psychische of fysieke dwang ontvankelijke derden aanzetten tot het plegen van criminele activiteiten waarbij het gewin grotendeels aan de dwinger ten goede komt"; "Iemand pleegt een strafbaar feit onder druk van de ander". Hierbij moet opgemerkt worden dat een deel van de respondenten deze vraag niet heeft beantwoord. Bovenstaande bevindingen komen overeen met het eerdere onderzoek.

### 2.1.2.2 *Preventie en voorlichting*

Aan de medewerkers en het bestuur is gevraagd op welke manier er binnen de school aandacht wordt besteed aan het onderwerp criminele uitbuiting, respondenten konden daarbij meer dan één antwoord aanvinken. Tabel 9 geeft een overzicht.

Tabel 9

*Op welke manier wordt er binnen uw school aandacht besteed aan het onderwerp criminele uitbuiting?*

	onderwijzend en onderwijsonder- steunend personeel	bestuur en schoolleiding	totaal (%)
Door incidentele voorlichtingen aan leerlingen	62 (63,9%)	9 (56,3%)	71 (62,8%)
Door structurele voorlichtingen aan leerlingen	25 (25,8%)	7 (43,8%)	32 (28,3%)
Door incidenteel trainen van medewerkers	17 (17,5%)	4 (25,0%)	21 (18,6%)
Door structureel trainen van medewerkers	5 (5,2%)	2 (12,5%)	7 (6,2%)
Daar wordt geen aandacht aan besteed	13 (13,4%)	0 (0,0%)	13 (11,5%)
Anders	15 (15,5%)	1 (6,3%)	16 (14,2%)
<b>Totaal</b>	<b>n</b>	<b>97</b>	<b>16</b>
			<b>113</b>

Tabel 9 laat zien dat net als in het vorige rapport incidentele voorlichtingen aan scholieren de meest voorkomende manier is waarop aandacht wordt besteed aan het onderwerp. Bestuur en schoolleiding maakt relatief vaker gewag van structurele voorlichting. In het vorige rapport gaf bijna een derde van de medewerkers en ongeveer een vijfde van de bestuurders aan dat er geen aandacht werd besteed aan criminele uitbuiting. In dit onderzoek geeft geen van de bestuurders dat aandacht voor het onderwerp ontbreekt, terwijl 13,4% van het

onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel rapporteert dat er geen aandacht wordt besteed aan criminele uitbuiting.

Zowel door de medewerkers als bestuurders wordt het belang onderschreven van voldoende aandacht voor het onderwerp criminele uitbuiting. Beide groepen kregen twee stellingen voorgelegd: '*Ik vind het belangrijk dat het onderwerp criminele uitbuiting voldoende aandacht krijgt onder medewerkers*' en '*Ik vind het belangrijk dat het onderwerp criminele uitbuiting voldoende aandacht krijgt onder scholieren*'. Met de eerste stelling is 89,8% van de respondenten onder de medewerkers (n=98) het (helemaal) eens, onder het bestuur (n=17) is dat 88,2%. Met de stelling over het belang van aandacht voor het onderwerp onder scholieren is 91,9% van de respondenten onder de medewerkers en 88,2% van de respondenten onder het bestuur het (helemaal) eens.

### 2.1.2.3 *Weerbaarheid*

Aan alle respondenten is de vraag voorgelegd of er volgens hen binnen de school voldoende wordt gedaan om criminele uitbuiting tegen te gaan. Hierop antwoordt het grootste deel van de respondenten onder de medewerkers (n=98) neutraal (54,1%) en 32,7% antwoordt (helemaal) oneens. Van de respondenten onder het bestuur (n=17) antwoordt ook het grootste deel (47,1%) neutraal en 35,3% antwoordt oneens.

Op de vraag welke instrumenten er worden ingezet om scholieren weerbaar te maken tegen criminele uitbuiting, worden door de medewerkers voorlichting, mentorlessen, gastlessen en weerbaarheidstrainingen vaak genoemd. Het voeren van gesprekken met leerlingen wordt eveneens als een van de middelen genoemd. Het is van belang om aan te geven dat bijna de helft van de respondenten deze vraag niet heeft beantwoord of aangeeft dat er volgens hen te weinig gedaan wordt aan weerbaarheid tegen criminele uitbuiting.

Door het bestuur worden voorlichting, mentorlessen, gastlessen en de toegang tot meer specialistische begeleiding (pedagogisch begeleider, jeugdwerk etc.) genoemd. Daarnaast wordt door enkele respondenten de vraag opgeworpen of het tot de taak van het onderwijs behoort om scholieren weerbaar te maken tegen criminele uitbuiting.

### 2.1.2.4 *Protocollen*

14,3% van het onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel (n=91) geeft aan dat de school beschikt over protocollen (denk aan handswijzen of richtlijnen) om criminele uitbuiting tegen te gaan. Bij het bestuur en de schoolleiding (n=17) is dat bijna 41,2%. In het vorige onderzoek gaf slechts een vijfde van de bestuurders aan dat er op school protocollen waren. Opvallend is dat in dit onderzoek 65,9% van de respondenten onder het onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel deze vraag met 'weet ik niet' heeft beantwoord, waar dat onder de bestuurders 23,5% is. Ook in het vorige onderzoek werd dit antwoord opvallend vaak gegeven.

### 2.1.2.5 *Melden*

In de vragenlijsten voor medewerkers en bestuurders is aan de respondenten de vraag voorgelegd of zij weten wat zij moeten doen met signalen van criminele uitbuiting en de vraag of volgens hen medewerkers weten wat zij moeten doen met signalen. In het vorige onderzoek gaf bijna veertig procent van de medewerkers en de bestuurders aan het (helemaal) eens te zijn met de stelling dat medewerkers binnen de school weten wat te doen bij criminele uitbuiting. In dit onderzoek betrof dat respectievelijk 45,7% en 58,8%.

Aan de respondenten onder bestuur en medewerkers is gevraagd of er binnen de school afspraken zijn over de manier waarop signalen van criminele uitbuiting gemeld moeten worden. In het vorige onderzoek bleek slechts een minderheid hiervan op de hoogte te zijn. Ook in dit onderzoek blijkt het maar een select gezelschap te zijn dat regels en inhoud omtrent melden zegt te kennen. Onder het onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel (n=92) rapporteert 25,0% dat er afspraken zijn, maar dat de respondent de inhoud daarvan niet (volledig) kent. 9,8% zegt op de hoogte te zijn van zowel bestaan als inhoud van de afspraken. Onder het bestuur (n=17) is dat respectievelijk 23,5% en 29,4%.

Daarnaast is in zowel het vorige als het huidige onderzoek gevraagd of er een vaste contactpersoon is waar medewerkers terecht kunnen met hun zorgen over en/of signalen van criminele uitbuiting. In het vorige onderzoek gaf bijna de helft van de medewerkers aan dat er een contactpersoon is, in dit onderzoek is dat 58,2%. Bij de bestuurders ging het om bijna tachtig procent, tegen 88,2% nu. Als respondenten een beroep doen op deze contactpersonen, dan blijft het meestal bij één tot twee keer. Enkelingen kloppen meer dan vijf keer aan.

#### 2.1.2.6 *Samenwerken*

Aan zowel medewerkers als bestuurders is gevraagd of de school samenwerkt met ketenpartners in de aanpak van criminele uitbuiting. In het vorige onderzoek gaf iets minder dan de helft van de respondenten onder het bestuur aan dat er inderdaad wordt samengewerkt met ketenpartners en dat het grootste gedeelte van de respondenten onder de medewerkers niet weet of dat het geval is. In dit onderzoek ontstaat een vergelijkbaar beeld: 52,9% van de bestuurders rapporteert samenwerking met ketenpartners en 64,4% van de respondenten onder het onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel zegt niet te weten of er sprake is van samenwerking.

## 2.2 **Bevindingen uit de interviews bestuur en medewerkers**

In deze paragraaf worden de bevindingen van de interviews met bestuur/ schoolleiding en onderwijzend/ondersteunend personeel gepresenteerd. Per thema worden de bevindingen van de verschillende groepen respondenten weergegeven, aangevuld met uit de interviews afkomstige citaten. Aan het begin van het citaat wordt aangegeven van wie deze afkomstig is: van een bestuurder (B) of van een medewerker (M).

### 2.2.1 *Onderzoeksvraag 1: Aanwezigheid en omvang criminele uitbuiting*

#### 2.2.1.1 *Omvang*

Hoewel lang niet iedere respondent ervaring heeft gehad met een vorm van criminele uitbuiting onder leerlingen, wordt het volgende beeld geschetst: Het vermoeden dat het meer voorkomt dan we denken, wordt door diverse respondenten uitgesproken. Men sluit de ogen er niet voor, maar benoemt wel de complexiteit van het signaleren van criminele uitbuiting. Het onzichtbare, de heimelijkheid en gebrek aan kennis over signalen worden genoemd als belemmeringen om een juiste inschatting te kunnen maken van de omvang van criminele uitbuiting onder de leerlingen van de school. Aan de andere kant wordt de beschermende omgeving van de leerlingen, zowel thuis als op school, genoemd als beschermende factor tegen criminele uitbuiting. Desalniettemin worden er enkele voorbeelden genoemd van situaties die in het verleden hebben gespeeld of nu nog spelen, waarbij men het (sterke)



vermoeden heeft dat er sprake is van mogelijke vormen van criminele uitbuiting. Ter illustratie geven we hier enkele citaten van bestuurders:

*B: "We zien het pas als het fout gaat, als ze gepakt worden of als ze het erover hebben of als het tot problemen leidt, dan zien en horen we het."*

*B: "Er is echt geen enkele school op ... die kan zeggen 'het gebeurt bij ons niet'."*

*B: "Kijk je accepteert het niet maar je weet dat het er is en neemt het bijna als een soort feit aan ofzo."*

*B: "Het is niet alleen Rotterdam, maar in Vlissingen gebeurt het net zo goed."*

Aan de medewerkers is de vraag gesteld hoe vaak zij denken dat criminele uitbuiting voorkomt. De antwoorden zijn zeer wisselend. Ongeveer een derde geeft aan dat ze denkt dat criminele uitbuiting vaker voorkomt dan dat zij vermoeden en of signaleren. Een van de geïnterviewde formuleert dat als volgt:

*M: "Het zou raar zijn als criminele uitbuiting in heel Nederland zou voorkomen behalve bij ons op school."*

Circa een derde van de geïnterviewde medewerkers geeft aan dit een lastige vraag te vinden. Hierbij geeft men aan dat het een moeilijk onderwerp is om te achterhalen. Wanneer weet je zeker dat het gaat om criminele uitbuiting; het fenomeen vindt immers plaats achter gesloten deuren waardoor het lastig is om de vinger erachter te leggen. Je hebt vaak te maken met verdenkingen, maar te weinig directe informatie om het echt te achterhalen. De andere geïnterviewde medewerkers geven daarentegen aan dat criminele uitbuiting mogelijk wel aan de orde is, maar niet binnen hun school en/of regio. Zij geven aan dat het speelt bij andere scholen met leerlingen met een hoger niveau en als reden geven ze aan dat leerlingen die zwaar beperkt zijn mogelijk niet interessant zijn voor uitbuiters. Ook geven zij aan dat criminele uitbuiting wellicht meer speelt in grotere steden.

### 2.2.1.2 *Vormen van criminele uitbuiting*

Daar waar de respondenten aangeven wel ervaring te hebben met criminele uitbuiting benoemen ze de volgende voorbeelden: handel in (illegaal) vuurwerk, sigaretten, vapes, snus, drugs en (steek)wapens. Verder wordt genoemd: het afgeven van bankpassen, gebruikmaken van bankrekening, 'lenen' van geld. Een ander voorbeeld is: het bijhouden, verstoppertje spelen, afpakken van spullen, diefstal en het fungeren als loopjongen. In hoeverre er in deze voorbeelden ook sprake is van dwang wordt niet altijd benoemd of kan men alleen maar vermoeden. Ook hier speelt de heimelijkheid en de zwijgcultuur een grote rol. Er wordt niet *gesnitcht* lijkt het devies, al dan niet ingegeven door intimidatie en angst (voor represailles) zo vermoedt men. De volgende citaten ondersteunen deze bevindingen.

*B: "Het is onwijs lastig om de waarheid boven tafel te krijgen. Zelfs slachtoffers spreken zich niet uit. Ik vermoed dat dit te maken heeft met angst voor represailles."*

*B: "De ene leerling moet verbergen voor de andere die gebruikt. Snitchen is een not done iets in deze groep."*

Naast financieel gewin, wordt status, eigen gebruik, het onder de radar blijven en materieel gewin genoemd als motivatie voor het handelen. Hoewel geen vorm van criminele uitbuiting, wordt loverboy problematiek, prostitutie en seksueel misbruik ook genoemd als praktijken die zij ontwaren.

De medewerkers noemen dezelfde voorbeelden. Opvallend is overigens dat er zeven onder hen zijn die geen enkel voorbeeld hebben gegeven en ook nooit met criminele uitbuiting te maken hebben gehad.

#### 2.2.1.3 *Werkwijze en dwang*

Aan bestuurders en medewerkers die hebben aangegeven daadwerkelijk te maken te hebben gehad met vormen van criminele uitbuiting op hun scholen, is gevraagd naar de werkwijze en de manieren waarop dwang is uitgeoefend. De bestuurders geven aan dat er zowel gebruik wordt gemaakt van (dreiging met) psychisch (denk onder meer aan buitensluiten en groepsdruk) als fysiek geweld. De medewerkers geven dezelfde voorbeelden alsook dreigementen in de vorm van het doorvertellen aan de ouders en chantage met het openbaar maken van filmpjes. Een citaat van een medewerker is als volgt:

*M: "Voor schooltijd en in de pauzes denk ik dat het meeste gebeurt, na schooltijd zijn de leerlingen gauw weg, soms denk ik bij mijzelf als de politie niets vindt of ik ze zie vliegen, is het wel zo erg, is het er wel, ik ga dan erg aan mijzelf twijfelen".*

#### 2.2.1.4 *Daderschap en slachtofferschap*

Aan de bestuurders en medewerkers is gevraagd welk beeld zij hebben van daders en slachtoffers van criminele uitbuiting. Ondanks het gegeven dat niet elke respondent ervaring uit eerste hand heeft met criminele uitbuiting onder leerlingen, wordt het volgende beeld geschetst: van daders beschrijven bestuurders de volgende karakterkenmerken: gedreven door snel geld, zich niet willen conformeren aan de samenleving, maar wel gevoelig voor groepsdruk en de behoefte om zich te bewijzen, ze zijn in staat om te intimideren, maar ook om op de gevoeligheid van kwetsbare jongeren in te spelen. Dat kan onder meer door gebruik te maken van een leeftijdsverschil. Een medewerker legt dat als volgt uit:

*M: "Als een bovenbouw leerling contact opzoekt met een brugklasser dan ga ik aan en ben ik extra alert."*

Er wordt zowel gesproken over een laag IQ als toch ook verdachten die juist slimmer zouden zijn. Kortom: er lijken verschillende beelden te bestaan of wellicht een buitgewoon gelaagd en complex beeld van daders. Over hun achtergronden wordt het volgende gemeld: soms zijn ze zelf ooit slachtoffer geweest en hebben zich binnen een bepaald netwerk 'opgewerkt'. Verder wordt een instabiele thuissituatie genoemd, die een behoefte aan liefde en aandacht met zich meebrengt. Ze worden ook wel eens 'overlevers' genoemd. De bestuurders geven onder andere de volgende concrete signalen aan, die alert kunnen maken op daderschap: constant gericht zijn op de mobiele telefoon, meerdere telefoons hebben, beschikken over dure spullen en veel geld bij zich hebben en activiteiten rond school met andere mensen en auto's. Op het gebied van gedrag zijn zij alert op de volgende signalen: afwijkend gedrag ten opzichte van gedrag dat als regulier wordt ervaren, gebruik en/of verslavingsproblematiek, agressie, afstandelijkheid ten opzichte van hun docenten, smoezen verzinnen bij de beantwoording van reguliere vragen over bijvoorbeeld van afwezigheid en tot slot concentratieproblemen.

De bestuurders en medewerkers schetsen het volgende beeld van de slachtoffers: het kan gaan om jonge mensen met een laag IQ die het allemaal niet goed overzien, maar ook om scholieren die een wat hoger IQ hebben en zich graag willen bewijzen. Het kan gaan om jonge mensen die stoer doen, maar ook naïef zijn en graag bij de groep willen horen. Wat achtergrond betreft schetsten de bestuurders net als bij de ouders een beeld van kwetsbaarheid, sociaaleconomisch en ook instabiele gezinnen. Eigenlijk staan ze er alleen voor en weten ze niet goed hoe ze in hun omgeving hun problemen bespreekbaar kunnen maken en hulp kunnen zoeken. Voor een deel noemen de bestuurders dezelfde signalen die hen ook alert maken op ouderschap. De medewerkers zijn extra alert op signalen als schoolverzuim, angstigheid en onzekerheid.

Die overlap tussen signalen is helemaal niet zo vreemd, want de scheidslijn tussen dader- en slachtofferschap is volgens alle respondenten dun. Er kan wel een verschil in intensiteit worden ervaren. Een bestuurder formuleert dat als volgt:

*B: "Slachtoffersignalen zijn harder en urgenter. Dadersignalen zijn vaak minder aan de oppervlakte. Die zie je minder."*

*M: "Leerlingen van onze school kunnen slachtoffer worden omdat ze kwetsbaar zijn, maar zij kunnen ook dader worden. Je kan een tijd slachtoffer zijn en dan vervolgens een dader worden doordat je zelf anderen gaat ronselen. Je krijgt dan een soort van kettingreactie."*

## 2.2.2 Onderzoeksvraag 2: Kennis

### 2.2.2.1 Definitie criminele uitbuiting

Aan de bestuurders en medewerkers is gevraagd wat zij onder criminele uitbuiting verstaan. Bij het formuleren van een definitie benoemen de meesten van hen 'het misbruik maken van de ander' en 'onder druk zetten van de ander' om hen zodoende criminele activiteiten uit te laten voeren. Het slachtoffer wordt daarbij 'gebruikt' en 'ingezet', waarbij de dader veelal buiten beeld blijft. Een deel van de respondenten benoemt hierbij dat slachtoffers zich veelal niet bewust zijn van het feit dat ze misbruikt worden:

*B: "Ik denk dat het vaak vanuit vrijwilligheid begint, maar dat er op een zeker moment dwang plaats gaat vinden. Het begint vriendelijk en onschuldig."*

De respondent refereert hier aan de onvrijwilligheid die uiteindelijk ontstaat. Dit is eveneens een aspect van criminele uitbuiting die door de verschillende schoolbestuurders en directies genoemd wordt:

*B: "Ze denken dat ze het willen maar ze worden eigenlijk misbruikt en ze hebben denk ik niet door dat ze misbruikt worden voor zaken die eigenlijk niet kunnen."*

Op de vraag of de betreffende school een vastgestelde definitie heeft van criminele uitbuiting, geven alle besturen en medewerkers aan geen vastgestelde definitie te hebben. Uitzondering daarop is 1 school, die aangeeft deze wel te hebben naar aanleiding van een concrete casus en een teamtraining over het herkennen van signalen van criminele uitbuiting die daarop volgde. Een medewerker zegt het volgende: "Ik weet niet of we een vastgestelde definitie hebben, maar als ik dingen niet weet dan vraag ik dat gewoon".



### 2.2.2.2 *Preventie/ voorlichting*

Als het onderwerp preventie en voorlichting besproken wordt, dichten de schoolbesturen zichzelf een belangrijke rol in preventie toe. Het belang van signaleren, het bieden van een veilige omgeving en aandacht voor de weerbaarheid van de leerlingen zijn prioriteiten als het gaat om preventie in het algemeen. Aan de respondenten is gevraagd of er binnen het onderwijs aandacht besteed wordt aan het thema criminele uitbuiting, zo ja, op welke wijze en of dat zij dit voldoende achten. In de meeste gevallen wordt er geen specifieke aandacht besteed aan het thema in de zin dat het is opgenomen als een vast onderdeel van het lesprogramma/ curriculum. Het thema wordt in veel gevallen wel bespreekbaar gemaakt op incidentele basis. Dit kan zijn als onderdeel van het vak Burgerschap, heeft het een plekje in lessen rondom sociale vaardigheden en zelfstandigheid of wordt het besproken tijdens de mentoruren. Ook het inspelen op de actualiteit of een voorgevallen incident zijn aanleidingen om het onderwerp bespreekbaar te maken. Diverse scholen maken hierbij gebruik van experts, organisaties die voorlichting/ lessen geven over onderwerpen die dit thema al dan niet raken. In de antwoorden van de schoolbesturen komt ook de behoefte aan en het belang van maatwerk naar voren. Met name door de diversiteit van de doelgroep en het aansluiten op de beleving, niveau en referentiekader van de leerlingen. Mede door het enorme aanbod aan te behandelen thema's maakt dat men keuzes dient te maken en men dus kijkt naar de behoefte van (specifieke groepen) leerlingen van de school, om zodoende maatwerk te kunnen blijven leveren. Een respondent legt dat als volgt uit:

*B: "Dat is het lastige in onderwijs en zeker in speciaal onderwijs, alles is belangrijk. Het is allemaal belangrijk. En dat is het ook wel, alleen je kan niet aan alles aandacht besteden. Kan niet overal diep op inzoomen. Je doet het wel thematisch en op het moment dat het er echt toe doet."*

Het merendeel van de medewerkers geeft aan dat er geen of weinig aandacht is voor criminele uitbuiting. Daar waar er wel aandacht aan besteed wordt bestaat het uit de integratie van het onderwerp in al bestaand onderwijs, zoals binnen het vak mens en maatschappij, sociale vaardigheidslessen of levenslessen. Incidenteel is er een thema. Het merendeel van de geïnterviewde medewerkers ziet graag meer aandacht voor het onderwerp. Een enkele keer wordt geopperd om ook ouders mee te nemen in deze informatievoorziening:

*M: "Ik vind het belangrijk dat onze leerlingen en ook de ouders weten dat dit soort fenomenen bestaan. Ik wil dit jaarlijks laten terugkomen bij het vak maatschappijleer. Ik heb zelf ook het lesmateriaal van BUIT gedaan met mijn klas. Dit zijn filmpjes over seksuele en criminele uitbuiting met een goede handleiding voor de docent."*

### 2.2.2.3 *Weerbaarheid*

Binnen de meeste scholen wordt er aandacht besteed aan weerbaarheid. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen weerbaarheid van leerlingen en medewerkers.

Als het om de leerlingen gaat, is er een divers aanbod. Dit varieert in de verwevenheid van aandacht voor weerbaarheid in de volle breedte van het onderwijs, het aanbieden van weerbaarheidstrainingen binnen het curriculum tot en met het bieden van maatwerk door een specifieke training gericht op een kleinere groep leerlingen. Als concreet voorbeeld wordt de rots en water training genoemd of de sociale vaardigheidstrainingen. De mate waarin er aandacht wordt besteed, verschilt per school. Enkele medewerkers hebben aangegeven dat de aandacht voor weerbaarheid niet structureel is en dat door onvoorziene omstandigheden zoals ziekte en/ of uitval andere zaken dikwijls voorrang krijgen.

#### 2.2.2.4 *Beleid en protocol*

Aan de schooldirecties is gevraagd of zij een bepaald beleid hanteren danwel protocollen hebben opgesteld met betrekking tot het thema criminele uitbuiting. De meeste respondenten geven aan dat binnen hun school geen specifieke beleid of protocollen zijn geformuleerd. Wel worden er diverse andere protocollen genoemd zoals het protocol fysiek geweld, het pestprotocol, protocol schorsen en verwijderen. Ook de meldcode kindermishandeling en huiselijk geweld wordt door diverse respondenten genoemd en daar waar nodig wordt deze ingezet en toegepast. Een bestuurder zegt het volgende over bestaande protocollen:

*B: "Ik ervaar het meer als een soort handleiding en richtinggevend document. Meer als een soort houvast. Het moet helpend zijn in de situatie en niet leidend."*

Als het gaat om de interne structuren komen deze over het algemeen met elkaar overeen. In veel gevallen benoemen de scholen hierbij de rol van de commissie van begeleiding, welke kan bestaan uit directie, orthopedagoog, intern begeleider en een uitstroom coördinator en andere collega's die een adviserende dan wel ondersteunende rol vervullen. Commissies voor de begeleiding (CvB's) hebben de taak om met het team ervoor te zorgen dat iedere leerling optimaal gebruik kan maken van de leerstof op school en zich daardoor maximaal kan ontwikkelen (nji.nl). Een bestuurder zegt het volgende over het CvB:

*B: "En daar wordt naar gesignaleerd en dan gaan we registreren wat we aan praktische concrete signalen krijgen. Als we ons zorgen maken dan gaan we, afhankelijk van wat er precies speelt, jeugdbescherming bij betrekken, politie bij betrekken, GGD bij betrekken en het netwerk rondom de jongeren."*

Aan de medewerkers is net als bij de bestuurders de vraag gesteld in hoeverre er sprake is van beleid/ protocollen binnen hun school over het fenomeen criminele uitbuiting. De meeste geïnterviewden geven aan dat er binnen hun school geen specifiek beleid of protocol is voor criminele uitbuiting. Er zijn verschillende protocollen aanwezig (pestprotocol en protocol sociale media) waarbij duidelijk is hoe er gehandeld moet worden. Dit ontbreekt echter voor criminele uitbuiting. Incidenteel maakt men gebruik van de meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling. Een medewerker geeft aan: *"De meldcode kunnen we in dit soort gevallen inzetten, omdat dat wellicht een stukje is"*. De behoefte naar meer duidelijkheid over wat men kan doen wanneer er sprake is van vermoedens van criminele uitbuiting is aanwezig. De interne structuur binnen de scholen is voor alle geïnterviewden bekend. Allemaal geven ze aan dat wanneer ze ergens tegenaan lopen ze hun collega, teamleider of orthopedagoog weten te vinden. Nadat de signalen verzameld zijn, gaat men in gesprek met een collega en van daaruit worden keuzes gemaakt voor vervolgstappen. Dit kan zijn een gesprek met de leerling, ouder(s), teamleider, zorgteam of externe partij zoals de politie, veilig thuis of andere instanties binnen het jeugdzorgdomein. Een medewerker zegt hierover het volgende: *"Ik weet niet precies wat het beleid is, maar vanuit de medewerkers is er mogelijk meer behoefte om te weten hoe zij beter kunnen signaleren en welke acties zij dan kunnen ondernemen."* Een andere medewerker geeft het volgende aan: *"Ik weet niet of er een beleid is rondom criminele uitbuiting, maar als ik dingen niet weet dan vraag ik dat gewoon en doe ik gewoon wat nodig is, wel of geen protocol"*.

#### 2.2.2.5 *Melden*

De schooldirecties ervaren een grote betrokkenheid van leerkrachten en mentoren bij de leerlingen. Hierdoor zitten zij dicht op de jongeren en houden ze zicht op mogelijke

problemen. Over het algemeen wordt er gesproken van direct handelen binnen de scholen, waarbij min of meer dezelfde route wordt afgelegd. In geval van signalen, pakken docenten dit over het algemeen meteen laagdrempelig op met de leerling of collega's, wordt dit besproken met management en indien nodig intern (commissie van begeleiding) en extern opgepakt. Veiligheid en vertrouwen zijn kernthema's die hierin centraal staan. Zeggen wat je doet of moet doen en doen wat je zegt is hierin van belang.

Over het algemeen is men op de hoogte van de meldroute, maar ondervindt men in de praktijk een aantal knelpunten omtrent melden, zoals: niet zeker weten of er sprake is van criminele uitbuiting want veel speelt zich ook af buiten de schoolmuren, gebrek aan openheid bij scholieren, angst voor veiligheid en/of voor onterecht melden, het schaden van de vertrouwensrelatie bij melden, zich belemmerd voelen door privacyregels, niet goed weten waar te moeten of te kunnen melden, twijfels hebben of de school ook wel verantwoordelijk is om te melden. Meldingen lopen veelal via een mentor, commissie van begeleiding en directie. Indien nodig worden ouders en externe partners ingeschakeld (waaronder GGD, jeugdhulpverlening, gemeente, maatschappelijk werk), of politie en/ of leerplichtambtenaar.

De meeste geïnterviewde medewerkers geven aan dat het lastig is om zeker te zijn van de opgemerkte signalen. Je wil iemand niet onterecht beschuldigen waardoor men voorzichtiger is met het melden van problemen. De geïnterviewden zijn voorzichtig en willen de vertrouwensband die men heeft opgebouwd met de leerling en diens ouders niet in gevaar brengen. Daarentegen geeft een aantal geïnterviewden aan dat wanneer de vertrouwensband goed en sterk is veel dingen bespreekbaar gemaakt kunnen worden met de leerling en ouders en dat men er dan meer voor openstaat. In geval van melden van zorgen wordt de interne structuur binnen de scholen als prettig en duidelijk ervaren en daar waar het niet duidelijk is, heeft men korte lijntjes met collega's en weet men elkaar te vinden. Een van de geïnterviewde geeft tevens aan dat wanneer er daadwerkelijk een melding gedaan moet worden bij Veilig Thuis het belangrijk is om het team achter je te hebben en dat het college van bestuur achter jou staat. Als dit niet is dan wordt het voor de individuele leerkracht erg lastig. Daar waar sprake is van betrokkenheid of inmenging van externe partijen, denk hierbij aan de jeugdarts, politie, jeugdzorgwerker, leerplicht, wordt het wat lastiger om casussen op te pakken en/ of te bespreken vanwege de privacywetgeving. Dit wordt meerdere keren als knelpunt benoemd. Een ander knelpunt dat vaak benoemd wordt, zijn de lange wachtlijsten binnen de zorg en dat gemeentes en sommige instanties traag zijn in het oppakken van casussen.

*M: "Je bent je als leerkracht bewust dat je geen valse melding wilt doen en dat je de dingen zo objectief mogelijk probeert te omschrijven. Verder wil je de band met de ouders niet beschadigen, maar er zijn natuurlijk grenzen."*

#### 2.2.2.6 Samenwerken

Binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs wordt er heel veel samengewerkt met veel diverse partners. In veel gevallen zit er al een heel netwerk aan zorg rondom de leerlingen, waarbij de gemeente de belangrijkste partner is als het gaat om de aanbesteding van zorg. Omdat er veel kinderen op school zitten die zorg nodig hebben, hebben de scholen zelf directe contacten met de zorgpartners. Een mooi voorbeeld van deze directe samenwerking is de structurele aanwezigheid van de jeugdhulpverlening binnen een school. Als knelpunt binnen de samenwerking wordt de veelheid aan organisaties en partners genoemd waardoor niet altijd duidelijk is wie wat doet. Ook de lange wachtlijsten worden als knelpunt genoemd. Zaken blijven dan (te lang) liggen. Sommige directies spreken van een spagaat waar ze inzitten rondom de vraag, wat hoort bij onderwijs en wat hoort bij het netwerk danwel de zorg:

*B: "Het is niet de bedoeling dat we de rol van ouders in de opvoeding gaan overnemen. Maar het is ook moeilijk om te zeggen we doen er niks ermee."*

De samenwerking met ouders wordt als wisselend ervaren. Daar waar de ouderbetrokkenheid als beperkt wordt ervaren, wordt dit toegedicht aan een onstabiele thuissituatie, reisafstand, onmacht danwel onkunde in de ouderrol:

*B: "De uitdrukking onder een appelboom vallen geen peren, dat is bij onze leerlingen ook zo. Een deel van de ouders is ook niet weerbaar genoeg om hun kinderen daarbij te helpen."*

Samenwerking met de politie wordt over het algemeen als positief bestempeld. Korte lijnen en direct contact maken dat de samenwerking als goed wordt ervaren. Wel geven enkele respondenten aan contact met de wijkagent zoals deze eerder was, te missen. Door personele wisselingen is de vaste schoolagent in een aantal steden uit de scholen verdwenen en wordt vandaag de dag incidenten opgepakt door de wijkagent.

Over de samenwerking met Veilig Thuis is men over het algemeen minder positief. Ook de privacyregels worden door diverse respondenten als knelpunt genoemd. Het niet kunnen delen, of wachten op toestemming werkt in de praktijk vertragend of beperkend.

De ervaringen van de medewerkers met betrekking tot deze samenwerkingen is eveneens wisselend. De geïnterviewden geven aan dat het hun taak is om onderwijs te verzorgen, de leerlingen te monitoren, bijzonderheden te signaleren en om dit vervolgens te melden bij betrokken instanties. Zij moeten het vervolgens oppakken en doorpakken. Daar waar sprake is van korte lijntjes omdat de zorg in school aanwezig is of omdat men elkaar makkelijk weet te vinden, wordt de samenwerking als prettig en positief ervaren. Daar waar sprake is van vele personele wisselingen en weinig contact is het moeizaam om in gezamenlijkheid zaken op te pakken en door te pakken. Het doel is 1 kind 1 plan, maar dit gebeurt niet altijd. Vanwege de decentralisatie en de zorg die bij de gemeente is komen te liggen, is het als school lastig om van iedere gemeente te weten hoe alles werkt en bij wie je terecht kunt.

#### 2.2.2.7 *Beschermende en risicofactoren*

Binnen dit onderzoek willen we graag achterhalen of leerlingen van het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs ander risico lopen met betrekking tot criminele uitbuiting. Om antwoord te kunnen geven op deze vraag is aan alle geïnterviewden de volgende vraag gesteld: Denkt u dat leerlingen in het speciaal onderwijs ander risico lopen om te maken te krijgen met criminele uitbuiting dan leerlingen in het reguliere onderwijs? Aanvullend hebben we een inventarisatie gemaakt van de beschermende factoren en risicofactoren van leerlingen van het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs.

De bestuurders benoemen het werken met kleinere groepen waardoor je als leerkracht dichter op de leerlingen zit als een beschermende factor. Het intensievere contact met de leerlingen en het hebben van een vertrouwensrelatie draagt bij aan het eerder kunnen signaleren van zaken die afwijken. Ook de (in sommige gevallen kleine) leefwereld van de leerlingen kan bescherming bieden. Het dagelijks reizen met de taxi, en de afgeschermd omgeving (geen telefoon, niet buiten spelen) waarin sommige kinderen opgroeien, maakt dat ze simpelweg minder in contact komen met anderen. Een stabiele thuissituatie, toekomstperspectief, geloof, liefde, sociale controle vanuit de gemeenschap en zelfverzekerdheid zijn beschermde factoren die door de respondenten genoemd worden.

De medewerkers geven als beschermende factoren aan dat er veel zicht is op de leerlingen, ze zijn vaak open en eerlijk en vallen hierdoor sneller door de mand. Een groot vangnet van hulpverleners om de leerlingen heen maakt dat signaleren van problemen sneller en gemakkelijker gaat. Ook wordt aangegeven dat er gewerkt wordt in kleine groepen met vaste leerkrachten waardoor problemen sneller opgevangen en ondervangen worden. Dit maakt dat eventuele problemen sneller gesignaleerd worden. Leerlingen van het voortgezet speciaal onderwijs en van praktijkonderwijs hebben soms een heel laag niveau waardoor ze vanwege hun beperking niet interessant zijn voor uitbuiters. Hun beperking is dan hun bescherming. Als ouders een stabiele factor zijn dan kan dit kansen bieden voor de leerling. Contact met de buitenwereld is beperkt omdat ze vaak zeer beschermd opgevoed worden. Een medewerker zegt het volgende: *"Deze kinderen hangen niet op straat en worden in sommige gevallen van deur tot deur begeleid waardoor ze niet snel in een fuik van een uitbouter terecht kunnen komen. Ook hebben niet alle leerlingen een elektronisch device waardoor toegang tot sociale media, waar ook gevaren loeren, beperkt is."*

De risicofactoren die benoemd worden zijn met name de leerlingen van het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs die qua intelligentie wat hoger scoren. Je ziet aan deze jongeren niet dat ze een beperking hebben en ze hebben vaak een goede babbel en hebben enorm de behoefte om erbij te willen horen. Dit alles tezamen maakt dat zij een makkelijke prooi kunnen zijn voor uitbuiters. Andere risicofactoren die benoemd worden, is dat de leerlingen vaak een laag zelfbeeld hebben en dat er vaak sprake is van een instabiele thuissituatie waardoor er minder sprake is van toezicht en controle. In sommige gevallen speelt naast de beperking van de leerlingen de beperkingen van ouders ook een rol. Concluderend kan hierover aangegeven worden dat leerlingen van het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs vanwege hun beperking en persoonlijke omstandigheden in sommige gevallen een groter risico vormen op het worden van een slachtoffer van criminele uitbuiting. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat in sommige gevallen de beperking, als deze in grote mate aanwezig is juist als beschermende factor wordt gezien.

Als het om risicofactoren gaat wordt er door de meeste respondenten (bestuur en medewerkers) gesproken over een zekere kwetsbaarheid van de doelgroep die te maken heeft met verschillende factoren. De meest genoemde zijn hieronder samengevat:

- Laag IQ
- Minder goed onderscheid kunnen maken tussen goed of fout
- Consequenties niet overzien
- Kwetsbare thuissituatie, sociale verwaarlozing
- Armoede
- Ouders met beperkt opleidingsniveau. Laag IQ, LVB
- Erbij willen horen, geldingsdrang, minderwaardigheidsgevoel
- Persoonlijkheidsstoornis

B: *"Veel leerlingen komen ook vanuit het reguliere onderwijs binnen zoals regulier basisonderwijs, waarbij ze door gedrag of cognitieve beperkte vermogens er eigenlijk niet bij hoorden. Er zitten veel leerlingen die veel vervelende ervaringen hebben voordat zij bij ons op school komen en dat maakt hen extra kwetsbaar. Zijn altijd met de nek aangekeken en dus zal ik zorgen dat ik de eerste ben die in een BMW rijd."*

B: *"Ik denk dat het PRO en uitstroomprofiel arbeidsmarkt VSO het meest kwetsbaar zijn."*

B: *"Het zijn de leerlingen bij ons op het hogere niveau die van hun werkplek verdwijnen en*

*zelfstandig gaan wonen. Daar maken we ons zorgen over, als wij de leerlingen kwijt zijn, is er geen vangnet meer voor ze."*

*M: "Ons doelgroep kan je sowieso makkelijk ronselen want ze zijn erg kwetsbaar aangezien ze mensen snel vertrouwen."*

*M: "Ik denk dat onze leerlingen ander risico lopen om te maken te krijgen met criminele uitbuiting dan leerlingen van het reguliere onderwijs. Bij al het soort risicogedrag zijn er bij onze leerlingen meer risico's."*

Aan de andere kant:

*B: "Alle kinderen van deze leeftijd hebben kwetsbaarheden. Maar als je kinderen als bijzonder of als anders gaat behandelen en hen ergens gaat plaatsen met alleen 'soortgelijken' dan krijg je problemen. Terwijl als je ze normaal behandelt en als normaal ziet dan is er niets aan de hand naast de gangbare problemen die de 'normale' kinderen ook hebben."*

## **2.3 Bevindingen uit de interviews scholieren**

Het is van belang om aan te geven dat we gesprekken hebben gevoerd met 114 leerlingen van het VSO en PRO uit de verschillende clusters. De gesprekken zijn naast de diversiteit van de doelgroep en het gegeven dat we individuele en groeps gesprekken hebben gevoerd zeer wisselend verlopen. Om een goed beeld te kunnen geven van de opgehaalde resultaten hebben we ervoor gekozen om zoveel mogelijk een beschrijving te geven van dat wat we gehoord hebben door gebruik te maken van citaten van de leerlingen. We hebben gepoogd de scholieren een stem te geven in dit stuk.

### **2.3.1 Onderzoeksvraag 1: Aanwezigheid en omvang criminele uitbuiting**

#### **2.3.1.1 Omvang en vormen van criminele uitbuiting**

Aan de leerlingen is gevraagd of zij weleens gehoord hebben van criminele uitbuiting en of ze ermee te maken hebben gehad. Uit de gesprekken met de leerlingen komt een wisselend beeld naar voren. Van vier scholen geven de leerlingen aan weleens gehoord te hebben van criminele uitbuiting ten opzichte van drie scholen waarvan de leerlingen aangeven nog nooit gehoord te hebben van criminele uitbuiting. De leerlingen die aangeven weleens gehoord te hebben van criminele uitbuiting geven als voorbeeld dat ze dit weleens gezien hebben op de televisie of dat het voorbij is gekomen via de sociale mediakanalen. Bij de leerlingen van de overige drie scholen is sprake van een wisselend beeld. Een deel geeft aan nog nooit gehoord te hebben van criminele uitbuiting, terwijl andere leerlingen van de school aangeven hier wel van gehoord te hebben of zelfs eigen ervaringen hebben met criminele uitbuiting.

Aan de leerlingen is verder gevraagd of zij denken dat criminele uitbuiting vaak voorkomt. Een aantal leerlingen geeft expliciet aan dat criminele uitbuiting vaker voorkomt dan dat we denken en zien. Enkele leerlingen denken dat het vooral elders in het land en in de grote steden gebeurt, anderen geven aan dat het overal gebeurt.

*L: "In iedere stad of dorp zijn wel plekken waar je stiekeme dingen kunt doen".*

Aan de leerlingen is tevens gevraagd of zij zelf weleens gevraagd zijn om dingen te doen die strafbaar zouden kunnen zijn, of dat zij vrienden hebben die deze vraag weleens gehad

hebben. Het overgrote deel van de leerlingen geeft aan nog nooit benaderd te zijn en ditzelfde zeggen zij ook over hun vrienden. Enkele leerlingen geven aan zelf ervaring te hebben met criminele uitbuiting, maar willen hier verder niets over zeggen.

*L: "Ik zeg niets ik heb al te veel in het verleden meegemaakt daar wil ik het niet over hebben."*

Een aantal leerlingen komt wel met voorbeelden waarin zichzelf of vrienden benaderd of gevraagd zijn om iets te doen wat zou kunnen duiden op criminele uitbuiting. Aan deze leerlingen is de vraag gesteld met welke vorm van criminele uitbuiting zij te maken hebben gehad. Voorbeelden die genoemd worden zijn het afgeven van de pinpas, (winkel)diefstal, overval, straatroof, geweldpleging, het wegbrengen van pakketjes en het aannemen van geld. Daarnaast benoemen ze het handelen in drugs, vapes, sigaretten, vuurwerk en wapens (messen, pistolen en sticks). Hierbij moet opgemerkt worden dat het maken van een onderscheid tussen criminele activiteiten en criminele uitbuiting niet altijd even makkelijk te maken is met deze leerlingen. Zo blijkt verschillende keren bij het doorvragen naar deze strafbare handelingen dat er geen sprake bleek te zijn van enige dwang of druk. Enkele keren worden voorbeelden gegeven waarbij indirect sprake is van dwang en druk waarbij de jongeren aangeven in zekere zin een keuze te hebben.

*L: "De oudere mensen benaderen de jongeren, zij chanteren, dreigen met dingen of houden een mooi verhaal op. Niet eens per se een zielig verhaal of het echt dwingen maar ze zeggen dat je geld kan verdienen en dat als jij het niet wil dat ze wel naar een ander gaan."*

*L: "Ze zeggen sowieso niet dat je mee MOET doen, maar ze beginnen eerst met de vraag WIL je. En als je dat niet wil, hoef je het niet te doen bij deze groep."*

Als beweegredenen om mee te gaan in de vraag worden groepsdruk, stoer doen, erbij willen horen en financieel gewin genoemd. Meerdere malen wordt er door de jongeren aangegeven dat het vanwege het geld verleidelijk is voor kinderen om hieraan mee te werken.

#### 2.3.1.2 *Werkwijze en dwangmiddelen*

Naast de vormen van criminele uitbuiting is gepoogd inzicht te krijgen in de werkwijze en dwangmiddelen die ingezet kan worden door de uitbuiters. Omdat er weinig concrete voorbeelden van criminele uitbuiting worden gegeven, is de vraag naar werkwijze en dwangmiddelen niet in alle gesprekken aan de orde geweest. In enkele gesprekken is het wel aan bod gekomen en daar worden de volgende voorbeelden genoemd: dreigen met het delen van persoonlijke foto's/ video's, uitsluiten en/ of buitensluiten van een groep of dreigen met geweld richting de persoon of diens familie danwel het daadwerkelijk uitoefenen van geweld. Ook wordt financieel gewin vaak als lokkertje benoemd. Hieronder volgen een aantal citaten uit de gesprekken met de leerlingen waarin zij meer vertellen over de werkwijze en dwangmiddelen:

*L: "Mensen komen dan op je af en vragen of je rijk wil worden. Als je nee zegt dan zeggen ze benader mij maar als je je bedenkt of ze gaan je bedreigen. Verschillende gangs waarvoor je missions moet doen zoals tasjes wegbrengen. Ze gaan je testen om te testen of je bij de gang mag. Hier wordt ook geweld bij gebruikt. Ik hoorde zelf ook bij de groep. Nu ben ik 16 en toen was ik 10-11 jaar. Je wordt dan gekozen."*

*L: "Ze blijven pushen tot je het gaat doen, ze zeggen dan kom op watje doe het gewoon is makkelijk geld verdienen."*

*L: "Beetje wiet of beetje hasj dan word je met de vuist getikt. Er zit een gradatie in. Voor wietje word je niet dood gemaakt. Maar als het gaat om veel drugs of veel geld dan heb je echt problemen. Die mensen moeten ook laten zien dat er niet met hen gefokt kan worden, anders gaat iedereen voor zichzelf een handeltje beginnen. Als je ze bang genoeg maakt dan gebeurt dit niet."*

*L: "Als ze het niet zouden doen dan praat ik niet meer tegen jou, of dan ben je geen echte man of ze zeggen tegen het meisje als je dat niet doet ben je een sletje."*

*L: "Ze krijgen dan bescherming van de groep aangeboden. Dat is waarmee ze 'binnengehaald' worden. Wil je bij ons horen, dan doe je dit. Dan ben je veilig bij ons."*

*L: "Een groep jongeren kwam op hem af, hij moest van hen vapes verkopen. Toen hij dit niet deed, is hij in elkaar geslagen."*

Naast de fysieke omgeving, waarbij jongeren op straat of via of door bekenden benaderd worden, wordt ook social media genoemd als omgeving waar jongeren benaderd worden. Hier zal in paragraaf 2.3.2.5 nader op ingegaan worden.

### 2.3.1.3 *Daderschap en slachtofferschap*

Wat mensenhandel in de vorm van criminele uitbuiting extra problematisch maakt, is dat de slachtoffers zichzelf schuldig maken aan het plegen van een strafbaar feit. De scheidslijn slachtofferschap en daderschap is hierdoor moeilijk vast te stellen. Om hier meer zicht op te krijgen, is aan de leerlingen gevraagd waaraan je een slachtoffer van criminele uitbuiting zou kunnen herkennen. Hoewel deze vraag niet aan iedereen is voorgelegd, heeft een aantal leerlingen aangegeven welke kenmerken of signalen hierbij een rol spelen. Rekening houdend met deze beperkingen, kunnen de volgende indicaties worden gegeven: vooral plotselinge gedragsverandering wordt door de leerlingen genoemd. Hierbij wordt zenuwachtig en angstig gedrag of ineens stoerder gedrag opgemerkt. Ook ineens teruggetrokken gedrag, afwezigheid en vermoeidheid worden genoemd als signalen van slachtofferschap.

Enkele leerlingen hebben zich uitgesproken over het herkennen van daders van criminele uitbuiting. Ook hier spreekt men met name over gedragsverandering. Het zoeken van aansluiting bij een nieuwe (vrienden)groep wordt eveneens genoemd als signaal. Volgens enkele leerlingen kun je daderschap herkennen aan uiterlijke kenmerken zoals de kledingstijl (donkere kleding met een capuchon, jacket of hoodie). Een tweetal leerlingen geeft aan dat je die 'types' kunt herkennen aan hun bijzondere en rare manier van lopen. Een aantal leerlingen spreekt bij dit onderdeel hun zorgen uit. Zij zeggen het volgende;

*L: "Ik maak me zorgen over hoe het gaat, de kinderen worden steeds jonger en ik heb het idee dat er niets aan gedaan wordt."*

*L: "Het is steeds makkelijker om aan wapens te komen. Alarmpistolen worden gehaald in België en worden omgebouwd tot vuurwapens. Dan heb je zo voor 200 euro een vuurwapen. Je kan hier aan komen via snap en telegram. Vroeger hadden kinderen een mes en nu hebben ze een vuurwapen."*

*L: "Ze weten heel goed wie ze moeten vragen. Ze kiezen mensen uit die niet sterk in hun schoenen staan, mentaal zwak zijn, geldproblemen hebben of thuis problemen hebben."*



### 2.3.2 *Onderzoekvraag 2: Kennis*

#### 2.3.2.1 *Definitie criminele uitbuiting*

Aan alle leerlingen is gevraagd of ze weten wat criminele uitbuiting is. Het overgrote deel van de leerlingen weet niet wat het is. Wanneer de term opgesplitst wordt in 'criminaliteit' en 'uitbuiting' weten de meeste leerlingen goed uit te leggen wat criminaliteit is. Zij komen met juiste voorbeelden en weten de link te leggen naar de wet en naar de gevolgen wanneer je je niet aan de wet houdt. Wanneer het begrip uitbuiting aan bod komt wordt het voor vele leerlingen lastig om hier een definitie van te geven.

Van de 114 leerlingen weet een aantal leerlingen een juiste definitie van (criminele) uitbuiting te geven of daar een beeld bij te hebben Dit zijn veelal leerlingen die wat ouder zijn en/ of zelf ervaring hebben met criminele uitbuiting.

*L: "Mensen voor je laten werken, zoals wiet, drugs, sniffies, je bent dan een loopjongen. Je stuurt deze loopjongens op pad om dingen te verkopen. Ze krijgen er geld voor. Als ze het niet doen dan worden ze in elkaar geslagen, of ze gaan schieten."*

*L: "Ik beroep me op mijn zwijgrecht. Ik ga niets zeggen. Ik ga er niets over zeggen. Het zijn geen goede dingen die je moet doen."*

Opvallend is dat wanneer het onderzoeksteam het begrip uitlegt veel leerlingen aangeven het wel te herkennen of het weleens gehoord of gezien hebben op de televisie of via sociale media. De leerlingen geven dan diverse voorbeelden van criminele uitbuiting waar ze weleens van gehoord hebben.

#### 2.3.2.2 *Preventie en voorlichting*

Aan de leerlingen is gevraagd of zij weleens les hebben gehad over criminele uitbuiting. Het overgrote deel zegt dit niet gehad te hebben of het niet meer te weten. Een aantal leerlingen geeft aan dat het weleens aan de orde is geweest, net als andere onderwerpen zoals pesten, sociale media, drank- en drugsgebruik, gamen en seksuele voorlichting. Het onderwerp criminele uitbuiting is volgens deze leerlingen besproken tijdens de reguliere lessen of tijdens een gastcollege (waaronder HALT, Project 101). Aan de leerlingen is vervolgens gevraagd of zij behoefte hebben aan lessen over criminele uitbuiting. Hierop is zeer divers geantwoord. Een deel van de leerlingen geeft aan deze behoefte te hebben omdat ze graag willen weten wat het precies is en hoe ze zouden kunnen handelen wanneer ze ermee te maken krijgen. Er zijn ook leerlingen die aangeven er niet direct behoefte aan te hebben, maar staan er welwillend tegenover.

*L: "Het wordt niet besproken op school maar ik zou dit wel willen dan weet je wat je moet doen als er zoiets gebeurt."*

En dan is er nog een groot deel van de leerlingen dat aangeeft geen behoefte te hebben aan een dergelijke les. Zij geven enerzijds aan al genoeg over het onderwerp te weten of het nut er niet van in te zien. Anderzijds zijn er leerlingen die deze lessen liever niet zouden krijgen omdat ze dit juist te spannend vinden.

*L: "Een les kan een goed gevoel geven of een slecht gevoel geven. Zo'n les geeft mij niet zo'n goed gevoel."*

*L: "Ik denk dat het niet gaat werken als we hier meer les over gaan krijgen, want het gaat toch niets veranderen, nu worden ook veel onderwerpen op school besproken, maar er verandert niets."*

Wanneer er gevraagd wordt hoe een les over het onderwerp criminele uitbuiting eruit zou moeten zien en door wie het gegeven zou moeten worden, komt naar voren dat het fijner is als de les gegeven wordt door een expert die er veel over kan vertellen. Volgens de leerlingen zou de eigen juf of meester deze les ook kunnen geven, maar hoeft dat niet per se. Een enkele leerling geeft aan dit juist wel te willen omdat ze zich veilig voelen bij hun eigen juf of meester.

*L: "Eigenlijk liever mijn eigen leraren. Dat komt misschien door mijn autisme. Maar die andere mensen ken ik niet."*

De optie ervaringsdeskundige wordt benoemd en de meeste leerlingen reageren daar positief op.

*L: "Het is dan echt, we luisteren dan beter."*

*L: "Die persoon moet niet alles gaan vertellen, anders vind ik dat erg zielig."*

Een andere leerling geeft aan dat de lessen over criminele uitbuiting niet alleen gegeven moet worden aan de leerlingen maar ook aan de ouders en eventuele jongere broertjes en zusjes, zodat zij er eveneens iets van leren.

#### 2.3.2.3 *Beleid en protocol*

Aan de leerlingen is gevraagd of zij bekend zijn met de afspraken die op school gelden wanneer zij te maken krijgen met criminele uitbuiting. Deze vraag is voor de leerlingen vertaald naar een wat meer concretere vraagstelling: Wat zou je doen of kunnen doen als je ergens mee zit of als je je niet veilig voelt? Uit de analyse van de gesprekken met de leerlingen komt een zeer wisselend beeld naar voren. Er zijn leerlingen die zeggen dat ze weten wat ze moeten doen en dat zij een groot vertrouwen hebben in de leerkrachten en de andere medewerkers van hun school. Deze leerlingen zoeken hun leerkracht (eigen juf of meester), de vertrouwenspersoon of de directeur op. Er zijn echter ook leerlingen die zeer huiverig, waakzaam en wantrouwend zijn jegens hun leerkrachten en andere medewerkers van hun school. Sommige leerlingen geven aan dat zij niet op de hoogte zijn van de afspraken die gelden op hun school en dat ze niet weten wat ze moeten doen als ze te maken krijgen met criminele uitbuiting. Verder wordt door een aantal leerlingen aangegeven dat er weleens sprake is van kluisjescontrole en tassencontrole en dat er op school camera's hangen.

#### 2.3.2.4 *Melden*

In de gesprekken met de leerlingen van de diverse scholen is gevraagd wat ze zouden doen of wat ze in het algemeen zouden kunnen doen op het moment dat ze in een situatie komen waarin hen dingen gevraagd wordt te doen die ze niet willen doen. De vraagstelling is afhankelijk van het verloop van het gesprek aan de orde geweest. Soms ging dat aan de hand van een voorbeeld en soms naar aanleiding van een antwoord die zij op een andere vraag gaven.

Hoewel een enkele leerling niet met zekerheid kan zeggen dat hij niet op de vraag in zou gaan, geven de leerlingen over het algemeen aan juist niet op de vraag in te zullen gaan. Ze zouden weglopen/wegfietsen of hulp inroepen van de omgeving danwel de politie. Het

overgrote deel van de leerlingen geeft aan dat ze het zouden melden bij hun ouders. Een kleinere deel geeft aan dat ze dit zouden delen met school. Dit laatste hangt af van de mate van het vertrouwen dat de leerling heeft in de school danwel de leerkracht(en). Zo geeft een aantal leerlingen expliciet aan het niet te zullen melden op school omdat het doorverteld wordt aan ouders of andere leerkrachten. Tijdens het bespreken van het onderwerp 'melden en hulp vragen', wordt vaak de term snitchen genoemd. Snitchen ligt erg gevoelig bij de jongeren. Er worden uitspraken gedaan als: "the snitcher is the bitch", "als je snicht word je buitengesloten, je wordt genegeerd, geslagen, geschopt, bedreigd." Om die reden geven veel leerlingen aan dat ze de dingen die ze zien, horen of meemaken niet snel zullen melden. Een aantal leerlingen zegt ondanks de risico's van snitchen toch te zullen gaan melden omdat de gevolgen van niet snitchen soms groter zijn, dan wanneer ze dit wel zouden doen.

#### 2.3.2.5 *Sociale media*

Tijdens de gesprekken is niet expliciet gevraagd naar sociale media, maar in diverse gesprekken is het wel aan bod gekomen. Sociale media is een manier om gewenst dan wel ongewenst in contact te komen met anderen. De leerlingen benoemen de beide mogelijkheden. Voorbeelden van ongewenste (seksuele) verzoeken om bepaalde dingen te doen of te delen worden door de leerlingen genoemd. Aan de andere kant is het ook een platform waar gehandeld wordt en het aanbod groot is. De leerlingen geven in diverse gesprekken aan hoe je aan drugs, sigaretten, vapes en wapens kunt komen via apps als Snapchat, Instagram, Telegram.

#### 2.3.2.6 *Adviezen/ oplossingen*

Als slotvraag is aan enkele leerlingen gevraagd eens mee te denken in manieren om criminele uitbuiting onder jongeren te voorkomen dan wel op te lossen. De oplossingen die door de leerlingen aangedragen worden, lopen zeer uiteen van het geven van voorlichting, schrijven van een boek over dit onderwerp, plaatsen van camera's, meer toezicht en controle door politie danwel de ouders, meer straffen, vergroten van de meldingsbereidheid van slachtoffers en het (serieus) in gesprek gaan met jongeren. Een leerling geeft aan dat een laagdrempelige chatfunctie binnen de sociale mediakanalen wellicht zou kunnen helpen. Er zijn ook leerlingen die aangeven dat dit probleem niet op te lossen is.

*L: "Ga met de jongeren praten en zie ze niet als vijand, wij hebben het altijd gedaan in jullie ogen, maar dat is niet zo."*

*L: "Meer met hele jonge kinderen praten. Je kunt ze dan, ik weet alleen het Engelse woord: aware maken wat de consequenties zijn. Wat het betekent voor de toekomst."*

#### *Tenslotte*

In voorgaande paragrafen zijn de resultaten uit de interviews met de bestuurders, medewerkers en scholieren gepresenteerd. De resultaten uit de interviews met bestuur en medewerkers vormen een verdieping op de inzichten die uit de enquêtes zijn opgehaald. Een overkoepelende duiding van het geheel aan bevindingen uit de verschillende elementen van het onderzoek en de conclusies die op basis daarvan kunnen worden getrokken, is te vinden in hoofdstuk 3.

### 3 Conclusies en aanbevelingen

De resultaten van de enquêtes en interviews die zijn afgenomen bij de bestuurders, medewerkers en scholieren van de Zeeuwse scholen zijn beschreven in hoofdstuk 2. In dit hoofdstuk worden aan de hand van de hoofd- en deelvragen uit het onderzoek per methode de meest opvallende resultaten besproken. Daar waar nodig wordt gedifferentieerd per respondentengroep. Vervolgens worden de resultaten geïnterpreteerd. Het hoofdstuk wordt afgesloten met aanbevelingen.

De doelstelling van het onderzoek is driedelig:

1. Inzicht krijgen in de aanwezigheid en omvang van criminele uitbuiting onder jongeren in Zeeland.
2. Inzicht krijgen in de kennis op scholen met betrekking tot criminele uitbuiting onder jongeren in Zeeland.
3. Inzicht krijgen in welke maatregelen scholen al hebben getroffen om criminele uitbuiting binnen het speciaal onderwijs te signaleren en hierop te reageren.

Aanvullend hebben we een vergelijkende vraag opgenomen waarbij we ingaan op de verschillen en overeenkomsten van de uitkomsten van het onderzoek naar criminele uitbuiting binnen het reguliere voortgezet onderwijs en mbo-onderwijs.

Deze doelstelling is vertaald naar de volgende hoofdvraag:

In hoeverre is sprake van criminele uitbuiting onder scholieren van het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs in Zeeland en in hoeverre zijn de scholen binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs hiermee bekend?

De hoofdvraag is onder te verdelen in drie onderzoeksvragen te weten "Aanwezigheid en omvang criminele uitbuiting" en "Kennis van de scholen m.b.t. het thema criminele uitbuiting en daaraan gekoppeld de getroffen maatregelen" en "Overeenkomsten en verschillen met regulier onderwijs".

Onderzoeksvragen	Deelvragen
<b>Aanwezigheid en omvang</b>	In hoeverre is er sprake van criminele uitbuiting onder Zeeuwse scholieren van het VSO en PRO? Hoe ziet deze criminele uitbuiting eruit (aard en omvang)?
<b>Kennis</b>	In hoeverre zijn de scholen hiermee bekend?
<b>Maatregelen</b>	Welke maatregelen hebben deze scholen al getroffen om criminele uitbuiting te signaleren en hierop te reageren?
<b>Overeenkomsten en verschillen regulier onderwijs</b>	Welke overeenkomsten en verschillen worden waargenomen wanneer deze resultaten vergeleken worden met de resultaten uit het onderzoek binnen regulier onderwijs?

Dit onderzoek dient niet beschouwd te worden als een exacte meting van de mate waarin vormen van criminele uitbuiting zich manifesteren onder leerlingen van de deelnemende scholen. Het onderzoek is eerder indicatief van karakter en geeft inzicht in de problemen rondom het herkennen van dit complexe fenomeen bij leerlingen op de deelnemende scholen.

## 3.1 Conclusies

### 3.1.1 Aanwezigheid en omvang van criminele uitbuiting

Uit dit onderzoek komt naar voren dat ongeveer de helft van de medewerkers en circa zestig procent van de bestuurders ervaring heeft met criminele uitbuiting onder scholieren. In het eerder uitgevoerde onderzoek lagen die percentages lager; daar gaf bijna een kwart van de medewerkers en circa veertig procent van de bestuurders aan met dit fenomeen onder scholieren in aanraking te zijn geweest. Een mogelijke verklaring hiervoor kan te maken hebben met de kwetsbaarheid van de doelgroep. Niet iedereen maakt evenveel kans om slachtoffer van mensenhandel te worden, aldus de Nationaal Rapporteur Mensenhandel (slachtoffermonitor mensenhandel, 2016-2020). Een aantal situaties, kenmerken of achtergronden maken personen extra kwetsbaar. Naast geslacht en leeftijd zijn meerdere persoonskenmerken, situaties en achtergronden te benoemen die personen extra kwetsbaar kunnen maken voor mensenhandel, zoals intelligentie, gedragskenmerken, opvoedings- en sociale omgeving en psychiatrische problematiek. Mensen met een LVB zijn extra kwetsbaar voor het ontwikkelen van crimineel gedrag door bijvoorbeeld overvraging, minder zelfcontrole, zelfvertrouwen of inlevingsvermogen. Maar in sommige gevallen speelt ook minder goede agressieregulatie of het niet goed kunnen inschatten van risico's mee. Dit alles maakt dat mensen met een LVB 'makkelijke' slachtoffers kunnen zijn. Zij worden bijvoorbeeld gebruikt en onder druk gezet door criminele bendes als money mule (geldezel), katvanger of drugskoerier. In het basisboek LVB voor sociaal werkers van Hendrien Kaal (2022) worden deze risicofactoren bevestigd en aangevuld met factoren als huiselijk geweld, mishandeling, verwaarlozing, gepest worden, armoede, psychische problemen, middelenmisbruik, een laag zelfbeeld, sociale isolatie en het gevoel van nergens bij horen (Nederlands Jeugdinstituut z.d.). Dit beeld werd door de respondenten herkend.

Verder is aan de respondenten gevraagd in hoeverre zij het risico op criminele uitbuiting bij hun leerlingen (VSO en PRO) inschatten in vergelijking tot leerlingen van het VO en MBO. 86% van het onderwijzend en ondersteunend personeel schat die kans binnen het VSO en PRO hoger in. Ook de bestuurders schatten deze kans hoger in. In de interviews is dieper op deze vraag ingegaan. Het overgrote deel van de geïnterviewden geeft aan dat leerlingen van het VSO en PRO vanwege hun problematiek een hoger risico lopen op het worden van een dader danwel slachtoffer van criminele uitbuiting. Hierbij geeft men aan dat het dan met name gaat om scholieren die meer vrijheid ervaren en zelfstandig naar school komen en niet al te ernstig beperkt zijn in hun mogelijkheden. Aan de andere kant worden juist bij deze doelgroep beschermende factoren gezien. Een scholier die verstandelijk en/of lichamelijk (ernstig) beperkt is, is niet interessant voor een uitbuiters. Bovendien maakt de veelal beschermde omgeving waarin een deel van hen functioneert dat zij minder risico lopen om in aanraking te komen met criminele uitbuiting. Op basis van deze resultaten kan met enige voorzichtigheid gesteld worden dat scholieren binnen het VSO en PRO een verhoogd risico vormen op het worden van een slachtoffer danwel dader van criminele uitbuiting. Hierbij moet gezegd worden dat volgens leerkrachten het risico op criminele uitbuiting samenhangt met de ernst van de beperking.

Om meer zicht te krijgen op de omvang van criminele uitbuiting onder scholieren is zowel binnen de enquête als binnen de interviews de vraag gesteld in hoeverre men weleens vermoedens heeft van criminele uitbuiting. Naast daadwerkelijke meldingen, dragen vermoedens bij aan het beeld van de omvang van het fenomeen; niet ieder voorval wordt immers gemeld, maar er bestaan dan wellicht wel vermoedens dat er iets aan de hand is. Opvallend is dat binnen de interviews met de medewerkers zij in eerste instantie aangeven geen ervaringen te hebben met criminele uitbuiting. Maar gaandeweg het gesprek komen wel

vermoedens van situaties of signalen die kunnen wijzen op criminele uitbuiting. De geïnterviewde medewerkers benoemen dat het duiden van het onderbuikgevoel soms lastig is, waardoor er een bepaalde handelingsverlegenheid ontstaat. Aanvullend hierop komt echter naar voren dat binnen het VSO en PRO vaker sprake is van werken in kleinere teams en met kleinere klassen/ groepen leerlingen en dat dit ten goede komt aan het signaleren en handelen. Als reden geeft men aan dat men beter zicht heeft op de leerlingen en de interne lijntjes met collega's kort zijn. Ook aan de bestuurders is gevraagd of zij vermoedens van criminele uitbuiting onder hun leerlingen hebben. Opvallend hierin is dat zij minder vermoedens van criminele uitbuiting hebben dan hun medewerkers. Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat bestuursleden minder vaak direct te maken hebben met de scholieren. Een andere verklaring hiervoor kan gelegen zijn in het feit dat vermoedens minder vaak gedeeld worden met bestuur. Meldingen worden daarentegen wel gedeeld met directies/ bestuursleden omdat zij hier een verantwoordelijkheid in dragen. Tijdens de interviews met de bestuurders bleek wel dat hoe verder het gesprek vorderde, men meer besef van de aanwezigheid van criminele uitbuiting op hun school en de omvang daarvan had. Het lijkt erop dat het kunnen duiden van geheimzinnig of opmerkelijk gedrag in het kader van criminele uitbuiting, voor alle respondenten uit de verschillende onderzoeksgroepen een lastige opgave is.

Ook aan leerlingen is de vraag gesteld in hoeverre zij denken dat er sprake is van criminele uitbuiting onder jongeren binnen provincie Zeeland. Het is van belang om op te merken dat er sprake is van een grote diversiteit binnen de doelgroep VSO en PRO. Hierdoor is het lastig om een overall conclusie te geven. Van de groep van 114 leerlingen die in dit onderzoek gesproken zijn geeft de meerderheid aan nog nooit gehoord hebben van en geen ervaring hebben met criminele uitbuiting. Het overgrote deel van de leerlingen kan tot op zekere hoogte criminele uitbuiting definiëren. Met het definiëren van criminaliteit hebben de leerlingen weinig moeite. Het begrip uitbuiting is voor hen lastiger te definiëren. Een grote groep leerlingen geeft aan een beetje te weten wat het is en dat ze dit voornamelijk hebben gehoord van de televisie of voorbij hebben zien komen via sociale media. Aanvullend hierop wordt aangegeven dat noch zichzelf noch hun vrienden ervaring hebben met criminele uitbuiting. Een enkele leerling heeft aangegeven te maken te hebben gehad met criminele uitbuiting, maar daar niet verder op in te willen gaan. Aan de leerlingen is verder gevraagd of zij denken dat criminele uitbuiting vaak voorkomt. Een aantal leerlingen geeft expliciet aan dat criminele uitbuiting vaker voorkomt dan dat we denken en zien. Enkele leerlingen denken dat het vooral elders in het land en in de grote steden gebeurt, anderen geven aan dat het overal gebeurt.

Als de resultaten uit de interviews en de enquêtes vergeleken worden met eerdere onderzoeken met betrekking tot dit thema, is er een overlap te constateren in de vermoedens die scholen hebben van criminele uitbuiting op scholen. Met name de resultaten uit het onderzoek CKM (2020), dat zich eveneens richtte op criminele uitbuiting op scholen en het eerder uitgevoerde onderzoek in provincie Zeeland (Üstüner et al., 2022), worden nogmaals bevestigd in dit tweede Zeeuwse onderzoek.

### 3.1.2 *Vormen van criminele uitbuiting*

Uit dit onderzoek komt naar voren dat Zeeuwse scholieren die in aanraking zijn gekomen met criminele uitbuiting, met verschillende vormen van criminele uitbuiting te maken krijgen. Uit de enquêtes komt het verhandelen van softdrugs (M= 39.6%, B= 29.4%) en het plegen van diefstal onder dwang (M=36.8%, B= 41.2%) als meest genoemde vorm van criminele

uitbuiting naar voren. De geldezel wordt eveneens als vorm van criminele uitbuiting genoemd (M= 25.5%, B= 29.4%). In het vorige rapport werd door medewerkers en ondersteuners ook relatief vaak de handel in softdrugs en diefstal onder dwang genoemd.

Hoewel bestuurders en medewerkers aangeven moeite te hebben om een goed beeld van criminele uitbuiting te geven, noemen zij in de verdiepende interviews wel een aantal concrete voorbeelden. In de gesprekken met de bestuurders en medewerkers worden de resultaten uit de enquête nog eens bevestigd en worden drugsgerelateerde voorbeelden en vormen van gedwongen diefstal het meeste genoemd. Tijdens de gesprekken en uit de enquêtes blijkt dat loverboyproblematiek met name door de bestuurders en medewerkers wordt benoemd als vorm van criminele uitbuiting. Hiermee kan geconcludeerd worden dat het onderscheid tussen criminele uitbuiting en seksuele uitbuiting niet helemaal duidelijk is, en dat seksuele uitbuiting voorkomt en dus een aandachtspunt is.

Uit de gesprekken met de leerlingen is naar voren gekomen dat een aantal leerlingen of vrienden van hen weleens benaderd of gevraagd zijn om iets te doen wat zou kunnen duiden op criminele uitbuiting. Aan deze leerlingen is gevraagd met welke vorm van criminele uitbuiting zij te maken hebben gehad. Voorbeelden die genoemd worden zijn het afgeven van de pinpas, (winkel)diefstal, overval, straatroof, geweldpleging, het wegbrengen van pakketjes en het aannemen van geld. Daarnaast benoemen ze het handelen in drugs, vapes, sigaretten, vuurwerk en wapens (messen, pistolen en sticks). Hierbij moet opgemerkt worden dat het maken van een onderscheid tussen criminele activiteiten en criminele uitbuiting niet altijd even makkelijk te maken is met deze leerlingen, vanwege issues omtrent begrip van complexe begrippen. Zo blijkt verschillende keren bij het doorvragen naar deze strafbare handelingen dat er geen sprake bleek te zijn van enige dwang of druk. Enkele keren worden voorbeelden gegeven waarbij indirect sprake is van dwang en druk waarbij de jongeren aangeven in zekere zin een keuze te hebben.

### 3.1.3 *Preventie en voorlichting*

Uit het onderzoek blijkt dat scholen zich in het algemeen bewust zijn van het bestaan van criminele uitbuiting. Uit de interviews met de medewerkers en bestuurders komt naar voren dat het definiëren van criminele uitbuiting moeilijk is en dat dit het duiden van de werkelijkheid in de weg kan staan, en daarmee een bepaalde handelingsverlegenheid kan ontstaan. Ditzelfde is aan de orde als het gaat om het (kunnen) signaleren van criminele uitbuiting. De medewerkers en de bestuurders erkennen het belang van preventie en voorlichting. Het belang van signaleren, het bieden van een veilige omgeving en aandacht voor de weerbaarheid van de leerlingen zijn prioriteiten als het gaat om preventie in het algemeen. Inzoomend op voorlichting over dit fenomeen is naar voren gekomen dat er geen structurele aandacht is voor criminele uitbuiting. Het wordt zo nu en dan in een les besproken of aangekaart, maar het heeft geen vast onderdeel binnen het curriculum. Naast behoefte aan voorlichting voor de scholieren is er behoefte aan scholing over dit onderwerp voor de medewerkers. Het oppakken van problemen begint met signaleren en signaleren begint met kennis. Door medewerkers wordt tevens het belang van maatwerk genoemd. Veel preventie- en of voorlichtingsmateriaal is geschikt voor leerlingen van het regulier onderwijs en minder geschikt voor leerlingen van het VSO of PRO. Dit vraagt van de medewerkers extra inzet om preventie en voorlichtingsmateriaal geschikt te maken voor hun leerlingen, en dus meer tijd om dit te kunnen verwezenlijken. In de antwoorden van de schoolbestuurders komt ook de behoefte aan en het belang van dat stukje maatwerk naar voren. Met name door de diversiteit van de doelgroep en het aansluiten op de beleving, niveau en referentiekader van de leerlingen.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat er behoefte is aan een vorm van scholing; wat is criminele uitbuiting, hoe kun je dit herkennen en wat kan je doen wanneer je ermee te maken krijgt? Scholen zien het belang in van het geven van voorlichting aan hun scholieren en de rol die zij kunnen spelen in de preventie en aanpak van criminele uitbuiting, maar zijn hierin zoekende. Naast de praktische en financiële vraagstukken om dit te kunnen verwezenlijken, heeft men behoefte aan (externe) ondersteuning hierin. Gastlessen gegeven door experts of ervaringsdeskundigen worden met name genoemd als voorbeeld om deze kennis over te dragen.

De scholen schrijven zichzelf een rol toe in de preventie en aanpak van criminele uitbuiting, maar zijn zoekende in de uitwerking daarvan. Zij hebben behoefte aan meer kennis en expertise met betrekking tot het thema criminele uitbuiting. Zij kunnen en dienen dat niet alleen te doen. Een gezamenlijke aanpak met betrokken partijen is hierin een voorwaarde.

Uit dit onderzoek blijkt net als bij het eerste onderzoek dat er ook binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs sprake is van een beperkt zicht op criminele uitbuiting. Enerzijds komt dit door de eerdergenoemde beperkte kennis en expertise die men met betrekking tot dit thema heeft, waardoor criminele uitbuiting lastig te duiden is. Anderzijds wordt er weinig tot geen aandacht besteed aan het vergroten van deze kennis, noch in de vorm van voorlichting of lessen aan scholieren en studenten, noch middels scholing onder medewerkers. Een andere reden voor het beperkte zicht op het fenomeen kan gelegen zijn in de heimelijke sfeer waarin deze gedragingen zich afspelen.

Ook aan de leerlingen is gevraagd of zij voorlichting krijgen en of zij behoefte hebben aan voorlichting over dit onderwerp. De antwoorden van de leerlingen zijn zeer divers. Het overgrote deel van de leerlingen geeft aan dat het onderwerp geen aandacht krijgt binnen de school. Op enkele leerlingen na zeggen de meeste leerlingen wel behoefte te hebben aan voorlichting over dit onderwerp. Hierbij geven ze aan dat ze dan graag willen weten wat het is en wat ze zelf kunnen doen als ze ermee te maken krijgen. De leerlingen geven aan dat deze lessen gegeven kunnen worden door hun eigen vertrouwde leerkracht of mentor. Deze persoon is bekend en voelt vertrouwd. Dit is een opmerkelijk verschil met het eerste onderzoek waar de leerlingen expliciet aangeven deze lessen liever niet te willen krijgen van hun eigen leerkracht of mentor. Aan de leerlingen is gevraagd of er andere personen, naast hun leerkracht of mentor, zijn van wie zij deze les zouden kunnen krijgen. De leerlingen geven dan de voorkeur aan personen die expert zijn op het onderwerp (politie) of zelf ervaring hebben met het onderwerp (ervaringsdeskundige). Als motivering geven ze aan dat deze mensen meer weten over het onderwerp en misschien het verhaal écht over kunnen brengen omdat ze het zelf hebben meegemaakt.

#### **3.1.4** *Aanpak van criminele uitbuiting*

Naast de preventie is er in dit onderzoek aandacht besteed aan de aanpak van criminele uitbuiting onder scholieren en de rol die scholen hierin (kunnen) spelen. Naast het signaleren van (vormen) van criminele uitbuiting speelt het melden van dergelijke signalen een belangrijke rol in deze aanpak. Binnen de scholen zijn diverse hulpbronnen aanwezig die zowel scholieren als medewerkers kunnen ondersteunen en begeleiden bij uiteenlopende vraagstukken. Vertrouwenspersonen, aandachtsfunctionarissen, zorgcoördinatoren en veiligheidscoördinatoren worden als belangrijke hulpbronnen en vraagbaken genoemd. Een belangrijke rol voor de scholieren is hierin voor de mentoren weggelegd. Meer dan binnen het regulier onderwijs is hier sprake van een behoefte aan veiligheid en vertrouwen. De leerlingen uit het VSO en PRO halen dit voornamelijk uit de contacten met hun mentoren en



leerkrachten. Verder is van belang om aan te geven dat het leerlingaantal binnen het VSO en PRO over het algemeen kleiner is dan binnen het regulier onderwijs en dat er meer personeel ingezet wordt binnen het VSO en PRO in vergelijking tot het regulier onderwijs.

De medewerkers binnen het VSO en PRO kennen hierdoor mogelijk de leerlingen van hun school beter waardoor eventuele bijzonderheden sneller worden opgemerkt. Over het algemeen zijn de teams binnen het VSO en PRO wat kleiner wat ten goede komt aan de samenwerking en aanpak van problemen. Uit de enquêtes komt naar voren dat men geen goed zicht heeft op beleid en protocollen. Uit de gesprekken komt echter naar voren dat men elkaar weet te vinden als men daar behoefte aan heeft. Een protocol of beleidsstuk wordt hierin niet gemist. De interne samenwerking is prettig doordat de medewerkers elkaar opzoeken en zaken met elkaar bespreken. De samenwerking met externe partijen wordt als minder effectief omschreven. Er is sprake van versnippering binnen het zorg- en veiligheidsdomein waardoor het soms lastig is voor de scholen om te achterhalen bij wie ze moeten zijn met hun vragen en/of problemen. Verder hebben ze te maken met leerlingen die gebruik maken van een bepaalde vorm van (jeugd-)zorg met ieder hun eigen regels en kaders. Verder loopt men tegen het feit aan dat leerlingen zorg nodig hebben, maar dat de zorg niet gerealiseerd kan worden vanwege de enorme wachtlijsten. Scholen zien dan hun leerlingen verder achteruitgaan, maar kunnen niets doen. Ze staan erbij en kijken ernaar, met alle frustratie van dien. Verder wordt de privacywetgeving als belemmerend ervaren. De kennis van de privacywetgeving wordt door een groot deel van de bestuurders en medewerkers als een beperking bij het melden van (vermoedens van) criminele uitbuiting ervaren. Vragen als wat kan en mag worden gemeld, met wie wat mag worden gedeeld en op welke manier, spelen daarbij een rol. Ook de rol en betrokkenheid van de ouders wordt door de scholen benoemd als een belangrijke al dan niet voorwaardelijke factor in het oplossen van problemen. Dit laatste mag en moet meer aandacht krijgen.

Uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat de school een belangrijke vindplaats is voor signalen van criminele uitbuiting. Daarnaast blijkt uit het onderzoek van het CKM, dat uitgevoerd is onder de eerstelijns professionals in Rotterdam, dat een op de vijf professionals aangeeft dat slachtoffers geworven worden op onderwijsinstellingen (CKM, 2021). Dat de school een vindplaats is betekent niet dat zij als enige verantwoordelijk is voor de aanpak van het probleem. Uit de interviews met de sleutelfiguren, waarin een deel van de ketenpartners vertegenwoordigd is, komt naar voren dat het een verantwoordelijkheid van alle partijen is.

### *3.1.5 Vergelijking Criminele uitbuiting VSO & PRO en VO & MBO*

In deze paragraaf volgt een korte uiteenzetting op de derde onderzoeksvraag: welke overeenkomsten en verschillen worden waargenomen wanneer deze resultaten vergeleken worden met de resultaten uit het onderzoek binnen regulier onderwijs? Bij de start van dit onderzoek werden door de verschillende gesprekspartners (sleutelfiguren, onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel, bestuur en directieleden) aangegeven dat zij het risico op criminele uitbuiting binnen het VSO en PRO hoger inschatten. Uit de verdiepende interviews met de sleutelfiguren, de enquêtes en de verdiepende interviews met de verschillende respondentengroepen komt naar voren dat dit beeld niet kan worden bevestigd. De antwoorden zijn namelijk uiteenlopend. Er zijn respondenten die nadrukkelijk aangeven dat scholieren uit het VSO en PRO vanwege diverse factoren een verhoogd risico lopen op criminele uitbuiting. Er zijn echter ook respondenten die nadrukkelijk aangeven dat criminele uitbuiting overal voorkomt en dat het niet alleen de scholieren van het VSO of PRO aangaat. Daarbij wordt tevens door leerkrachten en directieleden expliciet aangegeven dat in sommige gevallen de beperking van de scholieren van het VSO en PRO naast een risicofactor eveneens een beschermende factor kan zijn. Hierbij moet opgemerkt worden dat volgens leerkrachten het

risico op criminele uitbuiting samenhangt met de ernst van de beperking. Dit laatste lijkt dan ook de kern te zijn van het antwoord op onderzoeksvraag drie. Jongeren in de leeftijd van 12-18 jaar kunnen over het algemeen kwetsbaarder zijn voor criminele uitbuiting om verschillende redenen. Ze hebben over het algemeen minder levenservaring waardoor ze minder goed in staat zijn om risico's en mogelijke consequenties van hun acties in te schatten. Criminelen kunnen hier misbruik van maken. Verder zijn jongeren in deze leeftijdsfase op zoek naar hun eigen identiteit en het vinden van hun plek in de maatschappij. Ze kunnen gevoelig zijn voor groepsdruk en willen erbij horen. Daarnaast kunnen jongeren zich in een financiële kwetsbare positie bevinden waardoor het gemakkelijk is voor criminelen om daar misbruik van te maken. Verder is er sprake van online risico's. Met de opkomst van sociale media zijn jongeren meer blootgesteld aan online risico's. Criminelen weten hun weg hierin te vinden en maken gebruik van diverse platforms om contact te leggen met kwetsbare jongeren. De kwetsbaarheid zit dus in de leeftijd maar ook in factoren als persoonskenmerken, gedragskenmerken, intelligentie, opvoedings- en sociale omgeving en psychiatrische problematiek. Deze genoemde factoren zijn zowel binnen het regulier voortgezet onderwijs, middelbaar beroepsonderwijs, voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs aanwezig. Risicofactoren als beperkte intellectuele capaciteiten, psychiatrische problematiek en specifieke gedragskenmerken spelen wel een belangrijkere rol binnen het VSO en PRO.

## **3.2 Aanbevelingen**

Uit de conclusies van dit onderzoek volgen een aantal concrete aanbevelingen. Allereerst is van belang om nogmaals aan te geven dat dit onderzoek heeft plaatsgevonden binnen de schoolse setting omdat uit onderzoek naar voren is gekomen dat school een belangrijk vindplaats is voor signalen van criminele uitbuiting. De aanpak van criminele uitbuiting vraagt echter om een integrale aanpak van alle betrokken partijen.

### **1. Gezamenlijke verantwoordelijkheid & integrale aanpak**

In het eerste onderzoek (Üstüner et al., 2022) is deze aanbeveling eveneens gedaan. Deze aanbeveling lijkt om die reden tegenwoordig standaard te zijn in elk onderzoek naar ondermijnende criminaliteit, maar is daarom niet minder geldig. Ook uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat in gezamenlijkheid optrekken tegen criminele uitbuiting, en daarmee tot een integrale aanpak en samenwerking te komen, lastig is. Binnen dit onderzoek krijgt deze aanbeveling een zwaarder gewicht dan in het eerste onderzoek vanwege de diversiteit van de doelgroep en de risico- en beschermende factoren van deze jongeren. Daarnaast maken deze jongeren vaker gebruik van ondersteuning en hulpverlening uit het werkveld dan de jongeren uit het regulier onderwijs. Om die reden is er een verhoogd risico op meer versnippering in de samenwerking tussen de verschillende partijen. De betrokken partijen in deze zijn in ieder geval de scholen, gemeente, justitie, politie, jeugdprofessionals, instanties die zich bezighouden met dit fenomeen zoals ComensHa, Veiligheidshuis, zorgcoördinator mensenhandel, etc. Gelet op de leeftijd van de jongeren om wie het in dit onderzoek gaat is het tevens van belang om ouders te betrekken in deze integrale aanpak.

De aanbevelingen richten zich enerzijds op een handelingsperspectief voor het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs in Zeeland en anderzijds op een handelingsperspectief voor alle betrokken partijen in de regio Zeeland op het gebied van de aanpak van criminele uitbuiting. De aanbevelingen staan in verband met de centrale vraag van dit rapport: In hoeverre is er sprake van criminele uitbuiting onder Zeeuwse scholieren

van het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs? Hoe ziet deze criminele uitbuiting eruit (aard en omvang)? In hoeverre zijn de scholen hiermee bekend?

Criminele uitbuiting onder jongeren is een ernstig probleem dat aangepakt moet worden op verschillende niveaus, waaronder de samenleving, overheden, justitie, onderwijsinstellingen en hulpverleningsorganisaties. Hier volgen enkele aanbevelingen voor de aanpak van criminele uitbuiting onder jongeren:

## **2. Bewustwording en educatie**

Uit dit onderzoek komt naar voren dat de kennis over criminele uitbuiting binnen de verschillende onderzochte groepen in beperkte mate aanwezig is. Het blijkt lastig om criminele uitbuiting te definiëren en het als zodanig te herkennen. Van alle groepen geeft een minderheid aan signalen van criminele uitbuiting te kunnen herkennen. Bovendien blijkt dat een deel van hen niet weet wat zij moeten doen wanneer er vermoedens zijn van criminele uitbuiting. De scholen hebben geen vastgestelde definitie van criminele uitbuiting. Vastgestelde protocollen, zoals handelwijzen of richtlijnen, om criminele uitbuiting tegen te gaan, ontbreken in de meeste gevallen of men is niet op de hoogte van het bestaan van dergelijke protocollen. In de gesprekken komt een duidelijke behoefte aan kennis naar voren. Het trainen van zowel bestuurders als medewerkers wordt van belang geacht. Uit de gesprekken met de sleutelfiguren komt naar voren dat signalering van criminele uitbuiting begint met kennis over het fenomeen. Door het vergroten van de kennis en bewustwording bij bestuurders en medewerkers is het mogelijk om hen zekerder en kundiger te maken in het signaleren van criminele uitbuiting onder hun scholieren. Hieruit volgt daarom de sterke aanbeveling om op korte termijn scholing aan te bieden aan de medewerkers en de bestuurders binnen het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs. De aanpak van criminele uitbuiting begint bij kennis en bewustwording en het is van belang om dit structureel onder de aandacht te brengen, de kunst van herhaling. Naast deze scholing is het van belang om voor betrokken partijen overzichtelijk weer te geven waar men op moet letten in geval van signaleren van criminele uitbuiting. Denk hierbij aan het hebben van een signalenkaart (fysiek danwel digitaal). Via de website van het CKM zijn signaallijsten beschikbaar. Uit de verschillende onderzoeksrapporten van de nationaal rapporteur mensenhandel is ook voldoende informatie te achterhalen die gebruikt kan worden ten behoeve van een signalenkaart. Het is van belang om te weten dat deze signalen niet per se in relatie hoeven te staan tot criminele uitbuiting. De signalen kunnen verder duiden op een andere problematiek of vorm van pubergedrag. Het is echter van belang dat vermoedens worden gedeeld met collega's en daar waar nodig gemeld bij directie/ bestuur, ook als deze achteraf niet blijken te duiden op criminele uitbuiting.

Naast het vergroten van de kennis van de bestuurders en medewerkers is het essentieel om de jongeren bewust te maken van de gevaren van criminele uitbuiting. Voorlichtingscampagnes kunnen worden opgezet op scholen, jeugdcentra en via sociale media om jongeren te informeren over de werkwijzen en risico's van uitbuiting. Denk hierbij aan de verschillende vormen van criminele uitbuiting als drugshandel en geweld, maar ook aan seksuele uitbuiting zoals gedwongen prostitutie, de welbekende loverboyproblematiek. De scholen zouden gebruik kunnen maken van een bestaande programma's, zoals BUIT in de klas dat is ontwikkeld voor én met jongeren vanaf 10 jaar met als doel om verschillende vormen van uitbuiting te voorkomen en jongeren weerbaarder te maken tegen uitbuiting. BUIT is ontwikkeld door het samenwerkingsverband Noord-Holland samen veilig en bestaat uit 32 gemeenten, politie en het Openbaar Ministerie binnen de eenheid Noord- Holland

([www.buitindeklas.nl](http://www.buitindeklas.nl)). Verder kan men gebruik maken van het programma, 'Mensenhandel (niet) op school'. Het Rode Kruis en het Centrum tegen Kinderhandel en Menschenhandel (CKM) en Fier werken samen in het project mensenhandel (niet) op school om scholieren te helpen zich te beschermen tegen uitbuiting. Menschenhandel (niet) op school bestaat uit een gratis training voor docenten in het voortgezet onderwijs. Het lesmateriaal over mensenhandel, bestaande uit een toolkit signalering en preventie, stellen zij beschikbaar ([www.comensha.nl](http://www.comensha.nl)). Het is van belang om op te merken dat deze voorlichtingen ontwikkeld zijn voor jongeren en docenten uit het regulier onderwijs. Uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat voorlichtingsmateriaal niet altijd geschikt is voor de scholieren van het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs. Om die reden is aan te raden om voorlichtingsmateriaal daar waar nodig aan te passen en geschikt te maken voor de doelgroep van het VSO en PRO. Vanwege de druk binnen het onderwijs is het zeer raadzaam om ook dit in gezamenlijkheid op te pakken en dit stuk niet alleen te beleggen bij de leerkrachten van het VSO en PRO. Ten aanzien van de scholieren wordt naast deze tools geadviseerd om gebruik te maken van voorlichting in de vorm van trainingen door externe gastdocenten of ervaringsdeskundigen, in aanwezigheid van de eigen leerkracht of mentor. De leerlingen uit dit onderzoek hebben, meer dan de scholieren uit het eerste onderzoek, behoefte aan een vertrouwd en bekend persoon. Het is van belang om hier gehoor aan te geven. Verder kan gedacht worden aan fysieke posters over criminele uitbuiting die opgehangen kunnen worden op school, en deze vervolgens bespreekbaar te maken. Uit dit onderzoek is net als bij het eerste onderzoek naar voren gekomen dat, naast het vergroten van de kennis over dit fenomeen, het vergroten van de weerbaarheid een werkzame factor is voor kwetsbare scholieren. Om die reden wordt aanbevolen om, daar waar nodig, weerbaarheidstrainingen aan te bieden. Hieraan gekoppeld is tevens van belang om (meer) aandacht te besteden aan gebruik van sociale media. Uit de interviews is naar voren gekomen dat via sociale media slachtoffers benaderd (kunnen) worden. Voorlichting en preventie via sociale media zou daarmee meer aandacht kunnen krijgen.

### **3. Vroege interventie**

Zoals eerder aangegeven, is uit dit onderzoek gebleken dat een deel van de respondenten niet weet wat ze kunnen doen wanneer er vermoedens zijn van criminele uitbuiting. Het is belangrijk om vroegtijdig signalen van mogelijke uitbuiting te herkennen. Onderwijs- en hulpverleningsinstellingen moeten getraind worden om tekenen van uitbuiting in een vroeg stadium te identificeren zodat hierop gehandeld kan worden. De scholen hebben geen vastgestelde definitie van criminele uitbuiting. Vastgestelde protocollen om criminele uitbuiting tegen te gaan, ontbreken in de meeste gevallen of men is niet op de hoogte van het bestaan van dergelijke protocollen. Om de (sociale) veiligheid binnen de school te waarborgen, wordt geadviseerd om een handelingsprotocol vast te stellen. Binnen dit protocol is het van belang om aandacht te besteden aan de signalen die mogelijk kunnen duiden op slachtofferschap of ouderschap van criminele uitbuiting en welke stappen intern genomen dienen te worden na het opvangen van deze signalen.

Dit protocol kan verwerkt worden in een specifiek document voor criminele uitbuiting of in de algemene veiligheidsregels of protocollen die aanwezig zijn binnen de school. Geadviseerd wordt om deze afspraken op papier te zetten en te communiceren naar alle medewerkers. Een interne routekaart voor medewerkers kan hierin helpend zijn. Bij het vaststellen van deze protocollen en interne routekaart is het van belang om gebruik te maken van de expertise binnen school, zoals vertrouwenspersonen, schoolmaatschappelijk werkers, zorgcoördinatoren, veiligheidscoördinatoren etc. Naast deze interne routekaart is het van belang om inzichtelijk te maken wanneer eventuele zorgen met externe partijen gedeeld moet worden en onder welke voorwaarden dit mogelijk en toegestaan is, denk hierbij aan de

beperkingen van de privacywetgeving. Het inzichtelijk maken van een externe routekaart met daarbij een lijst van betrokken partijen is aan te bevelen.

Naast de bestuurders en de medewerkers hebben ook scholieren behoefte aan inzicht in handelingsmogelijkheden. Scholieren geven aan dit soort gevallen vaak op te pakken met hun mentor, een andere docent, ouder(s) of een vertrouwenspersoon. Bij deze laatste heerst een bepaalde mate van terughoudendheid bij scholieren. Uit de interviews komt naar voren dat er in sommige gevallen een taboe heerst op het bezoeken van de vertrouwenspersoon. Het is dan ook aan te bevelen om het taboe dat mogelijk heerst op de vertrouwenspersoon weg te nemen. Dit kan door structurele informatie over de vertrouwenspersoon en over diens rol binnen de school. Verder kan men in gesprek gaan met de scholieren om het taboe te doorbreken. Het is van belang om dit laatste, het in gesprek gaan met de scholieren te benadrukken. Uit dit onderzoek komt duidelijk naar voren dat de jongeren behoefte hebben aan het gezien en gehoord worden. Behoeftes aan vertrouwen in de school is zeer aanwezig. "Praat met ons in plaats van over ons", is een uitspraak die we vaak gehoord hebben. Neem de jongeren serieus en ga met hen in gesprek. Empoweren van jongeren kan bijdragen in het tegengaan van criminele uitbuiting. Het versterken van de positie van jongeren kan helpen om hen te beschermen tegen uitbuiting. Dit omvat naast het bieden van voorlichting en training, ook het creëren van een toekomstperspectief, zodat jongeren betere alternatieven hebben dan voor een leven in de criminaliteit. Een vorm van mentorschap en begeleiding door voor hen belangrijke personen kunnen jongeren helpen bij het ontwikkelen van zelfvertrouwen en het maken van positieve keuzes. Denk hierbij aan het initiatief jouw ingebrachte mentor (JIM). Soms worden jongeren geremd in hun groei waardoor ze kunnen vastlopen op school of thuis. De omgeving van deze jongeren kan hen soms helpen maar soms ook niet of wordt de hulp of ondersteuning niet geaccepteerd door de jongere zelf. Binnen JIM vraagt de jongere binnen de groep mensen die ze al kennen en vertrouwen of iemand zijn/ haar mentor wil zijn. Dit is geen mentor zoals we dat kennen binnen het onderwijs, maar meer een mentor voor het leven ([www.jimwerkt.nl](http://www.jimwerkt.nl)).

#### **4. Samenwerking en gezamenlijke aanpak**

Een effectieve aanpak van criminele uitbuiting vereist samenwerking tussen verschillende instanties zoals politie, jeugdzorg, onderwijsinstellingen en hulpverleningsorganisaties. Het delen van informatie en het opzetten van multidisciplinaire teams kan helpen om uitbuiting te voorkomen en slachtoffers en daders te identificeren. Daarbij is van belang om toegang te hebben tot hulpverlening. Slachtoffers en daders van criminele uitbuiting hebben vaak gespecialiseerde hulp en ondersteuning nodig. Het is belangrijk om toegankelijke en gespecialiseerde diensten aan te bieden zoals opvanghuizen, psychologische ondersteuning, juridisch advies en onderwijsmogelijkheden. Deze diensten moeten beschikbaar zijn voor slachtoffers en daders. We kunnen het niet vaak genoeg zeggen; het is van belang om te weten dat criminele uitbuiting niet een probleem is van de scholen alleen. Scholen kunnen deze problematiek niet alleen oplossen.

De school is wel één van de vindplaatsen van criminele uitbuiting onder jongeren, wat ervoor zorgt dat signaleren in de meeste gevallen daar begint. In dit onderzoek bevestigen de sleutelfiguren dit en geven zij aan dat het start bij kennis over dit fenomeen en dat scholen een signaleringsfunctie hebben. Daar waar gesignaleerd en gemeld wordt, is het van belang dat er een plan klaarligt om dit probleem aan te pakken. Dit vraagt zoals eerder aangegeven om een externe routekaart. Binnen deze routekaart is het van belang dat alle betrokken partijen benoemd worden en dat beschreven staat wie welke taken en verantwoordelijkheden heeft. Binnen deze samenwerking is het van belang om duidelijkheid te scheppen rondom de

mogelijkheden van anoniem melden en de (on-)mogelijkheden van het delen van gegevens met elkaar in verband met de privacywetgeving.

“Vanuit een gedeelde zorg, gezamenlijke aanpak en verantwoordelijkheid is het mogelijk om criminele uitbuiting onder jongeren te verminderen. Wanneer gekeken wordt naar de succesverhalen rondom de aanpak van criminele uitbuiting, is op te merken dat in alle gevallen er sprake is van korte en directe lijnen tussen gemeente, ouders, onderwijs-, zorg-, veiligheids- en gezondheidszorgorganisaties. Het is van belang om de lijnen kort te houden en elkaar op te zoeken wanneer er vermoedens zijn van criminele uitbuiting, met als uitgangspunt ‘beter te vaak gemeld dan te weinig’ (Üstüner et al., 2022).”

## **5. Vervolgonderzoek rol van de ouders**

Zowel in dit onderzoek als in het eerste onderzoek is weinig aandacht geweest voor de rol van ouders en/of verzorgers. Dit is meerdere keren benoemd door zowel de medewerkers als bestuurders. Ook de sleutelfiguren benoemen de rol en positie van de ouders binnen de aanpak van criminele uitbuiting. Eerder is genoemd dat voorlichting en educatie belangrijk is. Het is van belang om ouders en verzorgers mee te nemen in deze voorlichtingen. Verder is van belang om aan te geven dat binnen onderwijs vaak gesproken wordt over de driehoekssamenwerking namelijk de leerling, ouder(s) en onderwijs. We hebben veel informatie opgehaald over de aard en omvang van criminele uitbuiting onder jongeren alsook over de kennis van medewerkers, bestuurders en de leerlingen. Het perspectief vanuit de ouders/ verzorgers komt niet aan bod, maar is wel belangrijk en interessant om daar op enige wijze inzicht in te krijgen. Ouders spelen namelijk een belangrijke rol bij het signaleren en tegengaan van criminele uitbuiting. In hoeverre zijn ouders bekend met het fenomeen criminele uitbuiting? Weten ze waar ze op kunnen letten en wat ze kunnen doen als er vermoedens zijn van criminele uitbuiting? Aanbevolen wordt om aan deze vragen nader aandacht te schenken en daarmee het perspectief van de ouders en verzorgers te belichten.

## 4 Literatuur

Bolhaar, H.J., Bleeker, M.W., Broere, R.H.L., van der Bruggen, M., Hageman, S.E., Mangal, S.S., van Oerle, B.J.H., & Rademaker, M.M. (2020). *Dadermonitor mensenhandel 2015-2019*. <https://www.nationaalrapporteur.nl/mensenhandel/publicaties/rapporten/2021/01/21/dadermonitor-mensenhandel-2015-2019>

Bolhaar, H.J., Broere, S., Hageman, S., Kuipers, A., Pennings, D., & Rademaker, M. (2021). *Slachtoffermonitor mensenhandel 2016-2020*. <https://www.nationaalrapporteur.nl/binaries/nationaalrapporteur/documenten/rapporten/2021/12/07/slachtoffermonitor-mensenhandel-2016---2020/Slachtoffermonitor+mensenhandel+2016-2020.pdf>

Bos, A., Loyens, K., Nagy, V., & Oude Breuil, B. (2016). *Uitbuiting van minderjarigen in de criminaliteit in Nederland*. Den Haag: WODC Ministerie van Veiligheid en Justitie.

Centrum tegen kinderhandel en mensenhandel (2019). *Criminele uitbuiting van minderjarigen*. <https://www.hetckm.nl/nieuws-en-publicaties/onderzoek-criminele-uitbuiting-van-minderjarigen/1>

Centrum tegen kinderhandel en mensenhandel (2021). *Het misdrijf voorbij. Een verkenning naar criminele uitbuiting in Rotterdam*. [https://www.hetckm.nl/mediadepot/199107e16369/CKM\(2021\)Hetmisdrijfvoorbij.pdf](https://www.hetckm.nl/mediadepot/199107e16369/CKM(2021)Hetmisdrijfvoorbij.pdf)

Centrum tegen kinderhandel en mensenhandel (2022). *Kijken met andere ogen. Deel II: een onderzoek naar de strafrechtelijke aanpak van criminele uitbuiting*, <https://www.hetckm.nl/nieuws-en-publicaties/zorgelijk-beeld-van-de-strafrechtelijke-aanpak-van-criminele-uitbuiting-in-nederland/1>

Dettmeijer, C.E., Esser, L.B. & Noteboom, F. (2016). *Zicht op kwetsbaarheid. Een verkennend onderzoek naar de kwetsbaarheid van kinderen voor mensenhandel*, Den Haag: Nationaal rapporteur mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen.

Het Nederlandse Rode Kruis. (2021, 11 juni). *Lesmateriaal over mensenhandel in het vo | Rode Kruis*. <https://www.rodekruis.nl/doe-mee/lesmateriaal-voor-docenten/voortgezet-onderwijs-mensenhandel/>

Hagemans, S., Jong, R. de, Pennings, D. (2022). *Brede blik op slachtofferschap. Achtergronden van slachtofferschap van seksueel geweld tegen kinderen en seksuele uitbuiting*, Den Haag: Nationaal rapporteur mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen.

Kaal, H. (2013). *Ongewoon moeilijk: Jeugdige delinquenten met een LVB als (voortdurende) bron van zorg*, Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.

Kaal, H., Scheppingen, L. van, Douma, J., Oostaijen, E. van & Bouwman-van Ginkel, E. (2022). *Basisboek lvb voor sociaal werkers*, Assen: Koninklijke Van Gorcum BV.

Kennis, M., Baloch, L, Juncker, K., & Janssen, J. (2021). *Geweld tegen sekswerkers. Ervaringen in de gemeente Tilburg*, Den Bosch: Expertisecentrum Veiligheid, Avans Hogeschool.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen. (2020). *Vormen van mensenhandel*. <https://www.nationaalrapporteur.nl/mensenhandel/vormen-van-mensenhandel>

Teeuwen, M. (2012). *Verraderlijk Gewoon. Licht verstandelijk gehandicapte jongeren, hun wereld en hun plaats in het strafrecht*, Amsterdam: SWP.

Teeuwen, M. & Malsch, M. (2017). *Licht verstandelijk beperkte jongeren in de strafprocedure: knelpunten en risico's*, Amsterdam: NSCR/A-LAB/UvA.

Teeuwen, M.L.E.M., & Verhoeff, A. P. (2009). *Zware bagage: psychosociale problemen en verstandelijke beperkingen bij Amsterdamse jeugd: een inventariserend onderzoek*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Teeuwen, M., Bruggeman, M., Dirkse, M. & Malsch, M. (2020), *Levenslange obstakels Een levensloopstudie naar licht verstandelijk beperkten in het strafrecht en in de zorg*, Amsterdam: NSCR.

Üstüner, A., Winter, M. de, Smulders, I., Janssen, J. & Kolthoff, E. (2022). *Criminele uitbuiting onder scholieren en studenten in Zeeland. Een onderzoek in het voortgezet onderwijs en Middelbaar beroepsonderwijs*, Den Bosch: Avans Hogeschool.

Vissers, I., Wolvers, N., Hut, I., Venema, R. & Leur, T. de (2023). *Uitbuiting en LVB. Knelpunten en aanbevelingen voor een effectievere aanpak*, Koraal/CoMensha/Metatory Instituut.





## 5 Bijlagen

### Bijlage 1: Vragenlijst interview sleutelfiguren eerste onderzoek

#### Vragenlijst interviews in het kader van onderzoek naar criminele uitbuiting onder scholieren

##### Algemene vragen/preventie

Vraag 1: Kun je iets vertellen over wie je bent en wat je functie is?

Vraag 2: Kun je iets vertellen over criminele uitbuiting?

- Heb je ermee te maken gehad? Zo ja, wil je hier iets meer over vertellen (aard en omvang)?
- Hoe relevant is criminele uitbuiting binnen jouw functie?

Vraag 3: Waar let je op vanuit jouw rol en positie in de omgang met jongeren ten aanzien van de problematiek omtrent criminele uitbuiting?

- Hoe signaleer je? Wat signaleer je?
- Heb je een rol in de preventie/voorlichting met betrekking tot criminele uitbuiting? Zo ja, hoe ziet deze eruit?
- Wat doe je met het signaleerde?
- Kan je een voorbeeld geven van een situatie waarin jij (extra) alert bent?

Vraag 4: Heb je een bepaald beeld van slachtoffers van criminele uitbuiting?

- Profielschets slachtoffers
- Wat maakt jongeren/scholieren volgens u mogelijk kwetsbaar/kwetsbaarder voor criminele uitbuiting?

Vraag 5: Heb je een bepaald beeld van daders van criminele uitbuiting?

- Profielschets daders
- Waarom zijn scholieren/jongeren volgens u mogelijk interessante slachtoffers van criminele uitbuiting voor daders?

Vraag 6: Onderneem(t) je/jouw organisatie handelingen om jongeren weerbaar op te stellen tegen criminele uitbuiting (door trainingen, spellen etc.)?

- Zo ja, hoe?
- Zo nee, wat zou hier volgens u nog in opgepakt kunnen worden?

##### Vragen over signaleren

Vraag 7: Signaleer jij als professional een mogelijk slachtoffer van criminele uitbuiting? Zo ja, hoe?

- Wat zijn de signalen?
- Waar let je op?
- Hoe gedraagt een slachtoffer zich volgens jou?
- Voorbeeldcasus?

Vraag 8: Signaleer jij als professional een mogelijke dader van criminele uitbuiting? Zo ja, hoe?

- Wat zijn de signalen?
- Waar let je op?

- Hoe gedraagt een dader zich volgens jou?
- Voorbeeldcasus?

Vraag 9: Hoe verloopt het proces van signaleren?

- Signaleer je bewust of onbewust?
- Op welke signalen let je?
- Heb je een bepaald beeld bij de slachtoffers? Zo ja, kan je dit toelichten? (risicogroep taxatie)

Vraag 10: Wat voor rol kunnen scholen (docenten/bestuur/leiding) volgens jou spelen in het signaleren van criminele uitbuiting onder scholieren?

- Op welke signalen kunnen scholen volgens jou letten als het gaat om criminele uitbuiting onder scholieren?
- Zouden signalen van criminele uitbuiting waar jij vanuit jouw functie op let ook van toepassing kunnen zijn voor scholen?

### **Vragen over handelen**

Vraag 11: Kun je iets vertellen over hoe je handelt bij vermoedens van criminele uitbuiting?

- Wat zijn stappen die gezet worden en mogelijk gezet moeten worden vanuit beleid/protocollen?

Vraag 12: Welke signalen zijn doorslaggevend voor jou om te handelen?

- Worden deze signalen besproken jouw team?

Vraag 13: Wat doe je dan, hoe handel je?

- Wat is hierin leidend? Denk aan regels, protocollen, onderbuikgevoel etc.

Vraag 14: Vind je het weleens lastig om te handelen? Zo ja, wanneer en waarom?

- Invloeden kunnen zijn: eigen persoonlijkheid, socialisatie, handelingsverlegenheid etc.

Vraag 15: Heb je weleens een situatie gehad waarin je je vermoedens kenbaar hebt gemaakt? Zo ja, wat gebeurde er toen?

### **Vragen over nazorg**

Vraag 16: Wat is volgens jou nodig in de basishouding van een professional om criminele uitbuiting te signaleren en mogelijk tegen te gaan?

Vraag 17: Welke stappen worden gezet nadat gehandeld is? Met betrekking tot dader, slachtoffers maar ook de melder.



## **Bijlage 2: Vragenlijst interview sleutelfiguren tweede onderzoek**

### **Introductievraag**

**Vraag 1:** Kunt u iets vertellen over wie u bent en wat uw functie is?

**Vraag 2:** Wat verstaat u onder criminele uitbuiting?

- Kunt u iets vertellen over criminele uitbuiting?
- Heeft u hiermee te maken gehad? Zo ja, wilt u hier iets meer over vertellen (aard en omvang)?
- Hoe relevant is criminele uitbuiting binnen jouw functie?

### **Rol organisatie aanpak CU**

**Vraag 3:** Waar let u op vanuit uw rol en positie in de omgang met leerlingen ten aanzien van de aanpak van criminele uitbuiting?

- Hoe signaleert u? Wat signaleert u?
- Heeft u een rol in de preventie/voorlichting met betrekking tot criminele uitbuiting? Zo ja, hoe ziet deze eruit?
- Wat doet u met het gesignaleerde?
- Kunt u een voorbeeld geven van een situatie waarin u(extra) alert bent?

**Vraag 4:** Heeft u een bepaald beeld of beelden van **slachtoffers** van criminele uitbuiting?

- Profielschets slachtoffers
- Wat maakt leerlingen volgens u mogelijk kwetsbaar/kwetsbaarder voor criminele uitbuiting?

**Vraag 5:** Heeft u een bepaald beeld of beelden van **dadere** van criminele uitbuiting?

- Profielschets dadere
- Waarom zijn leerlingen volgens u mogelijk interessante slachtoffers van criminele uitbuiting voor dadere?

**Vraag 6:** Denkt u dat leerlingen in het speciaal onderwijs ander risico lopen om te maken te krijgen met criminele uitbuiting dan leerlingen in het reguliere onderwijs? (Of zijn er juist factoren die de leerlingen weerbaarder maken tegen criminele uitbuiting?)

- Zo ja, wat zijn deze risico's?
- Wat is de oorzaak van deze risico's?
- Hoe gaat u om met deze risico's?

**Vraag 7:** Onderneemt u/uw organisatie handelingen om leerlingen weerbaar op te stellen tegen criminele uitbuiting (door trainingen, spellen etc.)?

- Zo ja, hoe?
- Zo nee, wat zou hier volgens u nog in opgepakt kunnen worden?

**Vraag 8:** Wat is volgens u de rol van scholen in het versterken van de weerbaarheid van leerlingen?

- Welke personen hebben hier een rol in;
- En hoe ziet deze rol eruit?
- Heeft u zelf ideeën over de rol die vervuld kan worden door het schoolpersoneel aangaande het versterken van de weerbaarheid?

### **Vragen over signaleren**

**Vraag 9:** Signaleert u als professional een mogelijk slachtoffer/ dader van criminele uitbuiting? Zo ja, hoe?

- Wat zijn deze signalen?
  - Oververmoeidheid;
  - Storend in het onderwijsproces;
  - Geen motivatie
  - Nieuwe en dure kleding;
  - Meerdere telefoons;
  - Hoge afwezigheid;
  - Slecht functioneren;
  - Bijbaantjes tot midden in de nacht, en
  - Ze hebben altijd smoesjes
- Waar let u op?
- Hoe gedraagt een **slachtoffer** zich volgens u (verschillende type gedragingen mogelijk)?
- Hoe gedraagt een **dader** zich volgens u (verschillende type gedragingen mogelijk)?
- Voorbeeldcasus?

**Vraag 10:** Hoe verloopt het proces van signaleren?

- Signaleer je bewust of onbewust?
- Op welke signalen let je?
- Welke signalen zijn dan doorslaggevend om dit op te pakken?
- Heb je een bepaald beeld bij de slachtoffers? Zo ja, kan je dit toelichten? (Risicogroep taxatie)

**Vraag 11:** Wat voor rol kunnen scholen (leerkrachten/bestuur/leiding) volgens u spelen in het signaleren van criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Op welke signalen kunnen scholen volgens u letten als het gaat om criminele uitbuiting onder leerlingen?
- Zouden signalen van criminele uitbuiting waar u vanuit uw functie op let ook van toepassing kunnen zijn voor scholen?

### **Vragen over handelen (beleid/protocollen)**

**Vraag 12:** Welke rol hebben jullie in de samenwerking met de scholen om criminele uitbuiting tegen te gaan?

- Zijn jullie onderdeel van het beleid dat zij voeren en/of hebben jullie onderlinge afspraken geformuleerd?
- Hoe ziet het beleid/afspraken eruit?
- Wat vindt u van dit beleid/de afspraken? (Mogelijke sterke punten en verbeterpunten hierbinnen)
- Wat zijn jullie taken en verantwoordelijkheden in deze samenwerking?
- Op welke wijze verloopt deze samenwerking?
- Zijn er sterke punten en verbeterpunten in de samenwerking?
- Indien jullie niet samenwerken, zouden jullie een mogelijke rol in de samenwerking kunnen spelen in de aanpak van criminele uitbuiting en hoe zou dit eruit zien?

**Vraag 13:** Zijn er vastgestelde meldingsprocedures binnen uw organisatie met betrekking tot de aanpak van criminele uitbuiting en hoe ziet deze eruit?

- Hoe is deze meldingsprocedure vastgelegd? (Hoe komen meldingen bij u binnen vanuit de school)
- Welke stappen moeten er worden doorlopen

- Wordt volgens u deze procedure altijd nageleefd, zo nee waar ligt dat aan? Wat is uw taak, bevoegdheid, verantwoordelijkheid op het moment dat er een melding binnenkomt?
- Hoe handelt u hierin en wat is hierin leidend?
- Wat zijn volgens u de taken, bevoegdheden, verantwoordelijkheden van anderen binnen uw organisatie?
- (Wordt de melder op de hoogte gehouden?)
- Heeft u het vermoeden dat eenieder zijn taken verantwoordelijkheden en bevoegdheden uitvoert waardoor er draagvlak ontstaat rondom de aanpak van criminele uitbuiting?

**Vraag 14:** Zijn er vastgestelde meldingsprocedures met extern partijen (ketenpartners) met betrekking tot de aanpak van criminele uitbuiting en hoe ziet deze eruit?

- Wie zijn deze externe partijen?
- Wat is uw taak, bevoegdheid, verantwoordelijkheid op het moment dat er een melding binnenkomt?
- Wat zijn volgens u de taken, bevoegdheden, verantwoordelijkheden van anderen buiten uw organisatie?
- (Wordt de melder op de hoogte gehouden?)
- Heeft u het vermoeden dat eenieder zijn taken verantwoordelijkheden en bevoegdheden uitvoert waardoor er draagvlak ontstaan rondom de aanpak van criminele uitbuiting?

**Vraag 15:** Vind u het weleens lastig om te handelen? Zo ja, wanneer en waarom?

- Invloeden kunnen zijn: eigen persoonlijkheid, socialisatie, handelingsverlegenheid etc.

**Vraag 16:** Heb je weleens een situatie gehad waarin je je vermoedens kenbaar hebt gemaakt? Zo ja, wat gebeurde er toen?

### **Vragen over nazorg**

**Vraag 17:** Wat is volgens u nodig in de basishouding van een professional om criminele uitbuiting te signaleren en mogelijk tegen te gaan?

### **Samenwerking**

**Vraag 18:** Uit vooronderzoek is gebleken dat samenwerking met ketenpartners effectief is in het tegengaan van criminele uitbuiting. Zou u kunnen vertellen of u samenwerkt met ketenpartners in de aanpak van criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Zo ja, om welke partners gaat dit?
- Wat is hun rol?
- Hoe zijn de verhoudingen? (Direct contact?)
- Zijn volgens u de juiste ketenpartners aangesloten of zou hierin wat moeten veranderen?
- Zo nee, heeft u hierin bepaalde wensen en/of ideeën?

**Vraag 19:** Zo ja, wat zijn uw ervaringen met betrekking tot deze samenwerking? (Mogelijke sterke en zwakke punten)

- Op welke wijze verloopt de communicatie binnen deze samenwerking?
- Wat is de frequentie van de communicatie?
- Wat zijn uw bevindingen van deze communicatie?

**datum** 2023

**auteur** A. Üstüner, M. de Winter, I. Smulders & J. Janssen, m.m.v. P. van Trier

**pagina** 62 van 90



Centre of Expertise  
**Veiligheid & Veerkracht**  
Een initiatief van **AVANS**

- Ervaart u knelpunten in de communicatie (vanwege beroepsgeheim, privacy/AVG, imagoschade, melding/meldroute, vertrouwenspersoon, handelingsverlegenheid etc.)

### **Afsluiting**

Wilt u nog iets toevoegen aan het interview?

## **Bijlage 3: Enquête schoolbestuur**

### **Onderzoek naar de mate van criminele uitbuiting van leerlingen binnen het Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO) en Praktijkonderwijs (PRO) in Zeeland** **Vragenlijst voor schoolbestuur en directie VSO en PRO**

Het onderwijs is één van de vindplaatsen van crimineel gedrag onder jongeren. Er zijn signalen dat leerlingen en studenten betrokken zijn bij strafbare feiten zoals overvallen en drugshandel. Een belangrijke vraag is in welke mate het criminele gedrag van jongeren is ingegeven door (criminele) uitbuiting. Omdat het onderwerp moeilijk bespreekbaar is, bestaat er weinig zicht op de werkelijke aard en omvang van het probleem en op maatregelen die preventief getroffen kunnen worden.

Om die reden hebben de bestuurlijk portefeuillehouder mensenhandel Zeeland én de Districtelijke Stuurploeg het Expertisecentrum Veiligheid van Avans Hogeschool gevraagd om een onderzoek te verrichten naar de mate van criminele uitbuiting van leerlingen binnen het Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO) en Praktijkonderwijs (PRO) in Zeeland en aanbevelingen voor preventie te formuleren. Daar hebben we uw kennis, expertise en hulp bij nodig. Voor dit onderzoek benaderen we in de regio Zeeland alle onderwijsinstellingen binnen het VSO en PRO. De eerste fase van het onderzoek is een inventariserende enquête onder besturen en directies en een aparte enquête onder medewerkers. Later volgen ook nog interviews.

Wij waarderen het zeer als u de enquête wilt invullen. De gegevens die u invult worden volledig geanonimiseerd verwerkt en kunnen op geen enkele wijze naar u teruggeleid worden. Er zijn geen goede of foute antwoorden; vul in wat voor u het meest van toepassing is bij de gestelde vraag of gegeven stelling. Het invullen van de enquête duurt circa 10 minuten. De resultaten van het onderzoek worden te zijner tijd aan u teruggekoppeld.

#### **Algemene vragen**

Vraag 1: Wat is uw leeftijd?

- 25 jaar of jonger
- 26-35 jaar
- 36-45 jaar
- 46-55 jaar
- 56-65 jaar
- 66 jaar of ouder
- Wil niet zeggen

Vraag 2: Wat is uw huidige functie?

- Bestuur VSO, functie:
- Bestuur PRO, functie:
- Schoolleiding VSO, functie:
- Schoolleiding PRO, functie:
- Anders, namelijk....

Vraag 3: Hoe lang vervult u uw huidige functie?

- 0 t/m 3 jaar
- 4 t/m 6 jaar
- 7 t/m 10 jaar
- Meer dan 11 jaar

### **Kennis over criminele uitbuiting**

Vraag 4: Wat is criminele uitbuiting volgens u?

... (open vraag)

In dit onderzoek verstaan wij onder criminele uitbuiting; het uitbuiten van jongeren in de leeftijdscategorie 12-18 jaar, door hen aan te zetten of te dwingen tot het plegen van strafbare feiten waarbij de uitbuiters financieel belang heeft.

Vraag 5: Heeft u wel eens te maken gehad met criminele uitbuiting onder leerlingen van uw school/ scholen?

- Ja
- Nee
- Weet ik niet

Vraag 6: Met welke vorm(en) van criminele uitbuiting onder leerlingen heeft u te maken gehad? Meerdere antwoorden zijn mogelijk

- Verhandelen van softdrugs (= onder dwang vervoeren en verkopen van softdrugs)
- Produceren van softdrugs (= onder dwang helpen met het maken van softdrugs)
- Verhandelen van harddrugs (= onder dwang vervoeren en verkopen van harddrugs)
- Produceren van harddrugs (= onder dwang helpen met het maken van harddrugs)
- Loverboyproblematiek (= onder dwang hebben van betaalde seks)
- Diefstal (= onder dwang stelen en/of plegen van overvallen)
- Geldezel (= uitlenen van je eigen bankrekening voor criminele activiteiten)
- Het onder dwang afsluiten van telefoonabonnementen
- Anders.....
- Geen

Vraag 7: Hoe vaak krijgt u signalen en/of heeft u vermoedens van criminele uitbuiting op uw school/ scholen?

- Dagelijks
- Wekelijks
- Meerdere keren per maand
- Maandelijks
- Enkele keren per jaar
- Nooit Weet ik niet

Geef aan in hoeverre u het eens bent met onderstaande stellingen

Vraag 8: In de afgelopen jaren heb ik meer vermoedens gekregen van criminele uitbuiting van leerlingen op mijn school/ scholen.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 9: Ik kan een **slachtoffer** van criminele uitbuiting herkennen onder leerlingen van mijn school/scholen.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens



- Helemaal mee eens

Vraag 10: Ik kan een **dader** van criminele uitbuiting herkennen onder leerlingen van mijn school/scholen.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 11: De kans dat één of meer van mijn leerlingen het komende jaar te maken krijgt met criminele uitbuiting acht ik reëel.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 12: Hoe schat u het risico in dat leerlingen in het Voortgezet Speciaal Onderwijs en Praktijkonderwijs te maken krijgen met criminele uitbuiting in vergelijking met leerlingen in het reguliere onderwijs? Licht uw antwoord alstublieft toe.

- Hoger, want...
- Lager, want...
- Gelijk, want...
- Weet ik niet, want...

### **Vragen over preventie van criminele uitbuiting**

Vraag 13: Op welke manier wordt er binnen uw school/ scholen aandacht besteed aan het onderwerp criminele uitbuiting van leerlingen? Meerdere antwoorden zijn mogelijk.

- door incidentele voorlichtingen aan leerlingen
- door structurele voorlichtingen aan leerlingen
- door incidenteel trainen van medewerkers
- door structureel trainen van medewerkers
- Daar wordt geen aandacht aan besteed
- Anders, namelijk...

Geef aan in hoeverre u het eens bent met onderstaande stellingen.

Vraag 14: Medewerkers krijgen voldoende voorlichting over het onderwerp criminele uitbuiting onder leerlingen.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 15: Onze leerlingen krijgen voldoende voorlichting over het onderwerp criminele uitbuiting.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens

- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 16: Ik vind het belangrijk dat het onderwerp criminele uitbuiting voldoende aandacht krijgt onder medewerkers.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 17: Ik vind het belangrijk dat het onderwerp criminele uitbuiting voldoende aandacht krijgt onder leerlingen.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 18: Op onze school/ scholen wordt voldoende gedaan om criminele uitbuiting tegen te gaan.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 19: Binnen onze school/ scholen weten leerlingen waar zij terecht kunnen met hun problemen en zorgen over criminele uitbuiting.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 20: Binnen onze school/ scholen worden leerlingen weerbaar gemaakt tegen criminele uitbuiting.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 21: Welke instrumenten worden er binnen uw school/ scholen ingezet om de leerlingen weerbaar te maken tegen criminele uitbuiting? Wanneer er geen instrumenten worden ingezet binnen uw school/ scholen mag u 'geen' invullen.

... open vraag



### Vragen over het signaleren van criminele uitbuiting

Vraag 22: Denkt u een leerling die **slachtoffer** is van criminele uitbuiting te kunnen herkennen?

- Ja
- Nee

Vraag 23: Aan welke signalen denkt u een leerling die **slachtoffer** is van criminele uitbuiting te kunnen herkennen? Meerdere antwoorden zijn mogelijk.

- Oververmoeidheid
- Storend gedrag
- Gebrek aan motivatie
- Nieuwe en dure kleding
- Meerdere telefoons
- Hoge afwezigheid (schoolverzuim)
- Onderwijsresultaten gaan achteruit
- Bijbaantjes tot midden in de nacht
- Altijd een smoesje hebben
- Altijd bereikbaar en beschikbaar zijn
- Anders, namelijk ...

Vraag 24: Denkt u een leerling die **dader** is van criminele uitbuiting te kunnen herkennen?

- Ja
- Nee

Vraag 25: Aan welke signalen denkt u een leerling die **dader** is van criminele uitbuiting te kunnen herkennen? Meerdere antwoorden zijn mogelijk.

- Oververmoeidheid
- Storend in het onderwijsproces
- Gebrek aan motivatie
- Nieuwe en dure kleding
- Meerdere telefoons
- Hoge afwezigheid (schoolverzuim)
- Onderwijsresultaten gaan achteruit
- Bijbaantjes tot midden in de nacht
- Altijd een smoesje hebben
- Altijd bereikbaar en beschikbaar zijn
- Anders, namelijk ...

Vraag 26: Hoe vaak denkt u in het afgelopen jaar signalen van criminele uitbuiting onder leerlingen op te hebben gevangen?

- Dagelijks
- Wekelijks
- Maandelijks
- Meerdere keren per maand
- Enkele keren per jaar
- Nooit
- Weet ik niet

**Vragen over het omgaan met criminele uitbuiting.**

Geef aan in hoeverre u het eens bent met de volgende stellingen

Vraag 27: Ik weet wat ik moet doen als ik vermoedens heb van criminele uitbuiting onder de leerlingen van mijn school/ scholen.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 28: Binnen onze school/ scholen weten medewerkers wat zij moeten doen bij vermoedens van criminele uitbuiting onder de leerlingen.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 29: Binnen onze school/ scholen wordt voldoende ondersteuning geboden aan medewerkers wanneer er vermoedens zijn van criminele uitbuiting onder leerlingen.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 30: Wanneer ik criminele uitbuiting signaleer of er vermoedens van heb, meld ik dit altijd.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 31: Als ik een melding heb gemaakt, wordt daar iets mee gedaan.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 32: Als ik een melding heb gemaakt, word ik op de hoogte gehouden van de stand van zaken.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens

- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 33: Worden er binnen uw school/scholen protocollen (zoals handelwijzen, richtlijnen, geformuleerde doelstellingen) gehanteerd om criminele uitbuiting tegen te gaan?

- Ja namelijk.....
- Nee
- Weet ik niet

Vraag 34: Zijn er binnen uw school/scholen afspraken over de manier waarop signalen van criminele uitbuiting gemeld moeten worden?

- Ja, en ik ken de inhoud
- Ja, maar ik ken de inhoud niet (volledig)
- Nee
- Weet ik niet

Vraag 35: Deze afspraken zijn... (meerdere antwoorden mogelijk)

- Vastgelegd in een specifiek document over criminele uitbuiting
- Vastgesteld in de algemene veiligheidsregels/protocollen
- Vastgelegd in mondelinge afspraken
- Niet vastgelegd, in dit soort gevallen hanteren we de meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling
- Niet vastgelegd
- Anders, namelijk...
- Weet ik niet

Vraag 36: Ervaart u beperkingen door de privacywetgeving (algemene verordening gegevensbescherming (AVG)) bij het melden van mogelijke gevallen van criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Ja
- Nee

Vraag 37: Zijn er binnen uw school/scholen vaste contactpersonen waar medewerkers terecht kunnen met hun zorgen over en/of signalen van criminele uitbuiting?

- Ja
- Nee (Door naar vraag 39 na deze vraag)
- Weet ik niet (Door naar vraag 39 na deze vraag)

Vraag 38: Hoe vaak is er in de afgelopen twee jaar een beroep gedaan op deze contactpersonen?

- Niet
- 1 á 2 keer
- 3 tot 5 keer
- 6 tot 10 keer
- Meer dan 10 keer
- Anders, namelijk...

### Vragen over (keten)samenwerking

Vraag 39: Ik vind het belangrijk dat er wordt samengewerkt met ketenpartners in de aanpak van criminele uitbuiting.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 40: Werkt uw school/ werken uw scholen samen met ketenpartners in de aanpak van criminele uitbuiting?

- Ja, met ...
- Nee (door naar vraag 42)
- Weet ik niet (door naar vraag 42)

Vraag 41: Ik ben tevreden over deze samenwerking.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens en niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

### Vragen over de huidige situatie

Vraag 42: Maakt u zich momenteel zorgen over uzelf of iemand anders met betrekking tot criminele uitbuiting? Meerdere antwoorden mogelijk

- Ja, over mijzelf, omdat...
- Ja, over een medewerker, omdat...
- Ja over een leerling, omdat...
- Nee

Vraag 43: Kunt u binnen uw organisatie bij iemand terecht met uw zorgen? (Meerdere antwoorden mogelijk)

- Ja, namelijk.....
- Nee
- Ik wil graag met iemand van het onderzoeksteam praten over mijn zorgen over criminele uitbuiting. (Graag wanneer gekozen wordt voor deze optie automatische reactie: U kunt contact opnemen met het onderzoeksteam via dit mailadres: ).

Vraag 44: Mogen wij u benaderen voor een verdiepend interview over dit onderwerp? Ook wanneer u hier uw gegevens invult, worden uw antwoorden in de enquête (en in het interview) volledig geanonimiseerd verwerkt.

- Ja mijn e-mailadres is.....
- Nee

Heeft u nog opmerkingen, over dit onderwerp of de enquête? Noteert u deze dan alstublieft hieronder...

## **Bijlage 4: Enquête onderwijzend en ondersteunend personeel**

### **Onderzoek naar de mate van criminele uitbuiting van leerlingen binnen het Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO) en Praktijkonderwijs (PRO) in Zeeland** **Vragenlijst voor onderwijzend en ondersteunend personeel VSO en PRO**

Het onderwijs is één van de vindplaatsen van crimineel gedrag onder jongeren. Er zijn signalen dat leerlingen en studenten betrokken zijn bij strafbare feiten zoals overvallen en drugshandel. Een belangrijke vraag is in welke mate het criminele gedrag van jongeren is ingegeven door (criminele) uitbuiting. Omdat het onderwerp moeilijk bespreekbaar is, bestaat er weinig zicht op de werkelijke aard en omvang van het probleem en op maatregelen die preventief getroffen kunnen worden.

Om die reden hebben de bestuurlijk portefeuillehouder mensenhandel Zeeland én de Districtelijke Stuurploeg het Expertisecentrum Veiligheid van Avans Hogeschool gevraagd om een onderzoek te verrichten naar de mate van criminele uitbuiting van leerlingen binnen het Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO) en Praktijkonderwijs (PRO) in Zeeland en aanbevelingen voor preventie te formuleren. Daar hebben we uw kennis, expertise en hulp bij nodig. Voor dit onderzoek benaderen we in de regio Zeeland alle onderwijsinstellingen binnen het VSO en PRO. De eerste fase van het onderzoek bestaat uit een enquête onder besturen, directies en medewerkers. Later volgen ook nog interviews.

Wij waarderen het zeer als u de enquête wilt invullen. De gegevens die u invult worden volledig geanonimiseerd verwerkt en kunnen op geen enkele wijze naar u teruggeleid worden. Er zijn geen goede of foute antwoorden; vul in wat voor u het meest van toepassing is bij de gestelde vraag of gegeven stelling. Het invullen van de enquête duurt circa 10 minuten.

### **Algemene vragen**

Vraag 1: Wat is uw leeftijd?

- 25 jaar of jonger
- 26-35 jaar
- 36-45 jaar
- 46-55 jaar
- 56-65 jaar
- 66 jaar of ouder

Vraag 2: Wat is uw huidige functie (meerdere antwoorden mogelijk)?

- Leerkracht
- Onderwijsassistent
- Gedragswetenschapper
- Psycholoog
- Orthopedagoog
- Diagnosticus
- Conciërge/ medewerker facilitaire dienst
- (School-)maatschappelijk werker/ intern begeleider
- Medewerker secretariaat
- Anders namelijk...

Vraag 3: Hoe lang vervult u uw huidige functie?

- 0 t/m 3 jaar
- 4 t/m 6 jaar
- 7 t/m 10 jaar
- Meer dan 11 jaar

Vraag 4: Op welke locatie vervult u deze functie? Meerdere antwoorden zijn mogelijk.

- Acreon
- Asteria College
- Auris College Goes
- De Argo
- De Sprienke
- De Wingerd
- Eben-Haëzerschool
- Klimopschool
- Odyzee College
- Het Bolwerk
- Calvin Praktijkonderwijs Krabbendijke
- De Wissel
- De Sprong - Praktijkschool
- Pontes Praktijkschool
- Praktijkschool Hulst
- Anders namelijk...

Vraag 4a: Indien u werkzaam bent binnen een cluster, welk cluster is dat? (Meerdere antwoorden mogelijk)

- Cluster 1
- Cluster 2
- Cluster 3
- Cluster 4
- Anders, namelijk.....
- Niet van toepassing

### **Kennis over criminele uitbuiting**

Vraag 5: Wat is criminele uitbuiting volgens u?

... (open vraag)

In dit onderzoek verstaan wij onder criminele uitbuiting; het uitbuiten van jongeren in de leeftijdscategorie 12-18 jaar, door hen aan te zetten of te dwingen tot het plegen van strafbare feiten waarbij de uitbuiters financieel belang heeft.

Vraag 6: Heeft u wel eens te maken gehad met criminele uitbuiting onder leerlingen van uw school?



- Ja
- Nee
- Weet ik niet

Vraag 7: Met welke vorm(en) van criminele uitbuiting onder leerlingen heeft u te maken gehad? Meerdere antwoorden zijn mogelijk

- Verhandelen van softdrugs (= onder dwang vervoeren en verkopen van softdrugs)
- Produceren van softdrugs (= onder dwang helpen met het maken van softdrugs)
- Verhandelen van harddrugs (= onder dwang vervoeren en verkopen van harddrugs)
- Produceren van harddrugs (= onder dwang helpen met het maken van harddrugs)
- Loverboyproblematiek (= onder dwang hebben van betaalde seks)
- Diefstal (= onder dwang stelen en/of plegen van overvallen)
- Geldezel (= uitlenen van je eigen bankrekening voor criminele activiteiten)
- Het onder dwang afsluiten van telefoonabonnementen
- Anders.....
- Geen

Vraag 8: Hoe vaak heeft u vermoedens van criminele uitbuiting op uw school?

- Dagelijks
- Wekelijks
- Meerdere keren per maand
- Maandelijks
- Enkele keren per jaar
- Nooit
- Weet ik niet

Geef aan in hoeverre u het eens bent met onderstaande stellingen

Vraag 9: In de afgelopen jaren heb ik meer vermoedens gekregen van criminele uitbuiting van leerlingen op mijn school.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 10: Ik kan een **slachtoffer** van criminele uitbuiting herkennen onder leerlingen van mijn school.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 11: Ik kan een **dader** van criminele uitbuiting herkennen onder leerlingen van mijn school.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 12: De kans dat één of meer van mijn leerlingen het komende jaar te maken krijgt met criminele uitbuiting acht ik reëel.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 12a. Hoe schat u het risico in dat leerlingen in het Voortgezet Speciaal Onderwijs en Praktijkonderwijs te maken krijgen met criminele uitbuiting in vergelijking met leerlingen in het reguliere onderwijs? Licht uw antwoord alstublieft toe.

- Hoger, want...
- Lager, want...
- Gelijk, want...
- Weet ik niet, want

### **Vragen over preventie van criminele uitbuiting**

Vraag 13: Op welke manier wordt er binnen uw school aandacht besteed aan het onderwerp criminele uitbuiting van leerlingen? (Meerdere antwoorden mogelijk)

- Door incidentele voorlichtingen aan leerlingen
- Door structurele voorlichtingen aan leerlingen
- Door incidenteel trainen van medewerkers
- Door structureel trainen van medewerkers
- Daar wordt geen aandacht aan besteed
- Anders, namelijk...

Geef aan in hoeverre u het eens bent met onderstaande stellingen

Vraag 14: Medewerkers krijgen voldoende voorlichting over het onderwerp criminele uitbuiting onder leerlingen.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens

- Helemaal mee eens

Vraag 15: Onze leerlingen krijgen voldoende voorlichting over het onderwerp criminele uitbuiting.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 16: Ik vind het belangrijk dat het onderwerp criminele uitbuiting voldoende aandacht krijgt onder medewerkers.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 17: Ik vind het belangrijk dat het onderwerp criminele uitbuiting voldoende aandacht krijgt onder leerlingen.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 18: Op onze school wordt voldoende gedaan om criminele uitbuiting tegen te gaan.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 19: Binnen onze school weten leerlingen waar zij terecht kunnen met hun problemen en zorgen over criminele uitbuiting.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 20: Binnen onze school worden leerlingen weerbaar gemaakt tegen criminele uitbuiting.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 21: Welke instrumenten worden er binnen uw school ingezet om de leerlingen weerbaar te maken tegen criminele uitbuiting? Wanneer er geen instrumenten worden ingezet binnen uw school mag u geen invullen.

... open vraag

### **Vragen over het signaleren van criminele uitbuiting**

Vraag 22: Denkt u een leerling die **slachtoffer** is van criminele uitbuiting te kunnen herkennen?

- Ja
- Nee

Vraag 23: Aan welke signalen denkt u een leerling die **slachtoffer** is van criminele uitbuiting te kunnen herkennen? (Meerdere antwoorden mogelijk)

- Oververmoeidheid
- Storend gedrag
- Gebrek aan motivatie
- Nieuwe en dure kleding
- Meerdere telefoons
- Hoge afwezigheid (schoolverzuim)
- Onderwijsresultaten gaan achteruit
- Bijbaantjes tot midden in de nacht
- Altijd een smoesje hebben
- Altijd bereikbaar en beschikbaar zijn
- Anders, namelijk ...

Vraag 24: Denkt u een leerling die **dader** is van criminele uitbuiting te kunnen herkennen?

- Ja
- Nee

Vraag 25: Aan welke signalen denkt u een leerling die **dader** is van criminele uitbuiting te kunnen herkennen? (Meerdere antwoorden mogelijk)

- Oververmoeidheid
- Storend gedrag
- Gebrek aan motivatie
- Nieuwe en dure kleding
- Meerdere telefoons
- Hoge afwezigheid (schoolverzuim)
- Onderwijsresultaten gaan achteruit

- Bijbaantjes tot midden in de nacht
- Altijd een smoesje hebben
- Altijd bereikbaar en beschikbaar zijn
- Anders, namelijk ...

Vraag 26: Hoe vaak denkt u in het afgelopen jaar signalen van criminele uitbuiting onder leerlingen op te hebben gevangen?

- Dagelijks
- Wekelijks
- Maandelijks
- Meerdere keren per maand
- Enkele keren per jaar
- Nooit
- Weet ik niet

**Vragen over het omgaan met criminele uitbuiting.**

Geef aan in hoeverre u het eens bent met de volgende stellingen

Vraag 27: Ik weet wat ik moet doen als ik vermoedens heb van criminele uitbuiting onder de leerlingen van mijn school.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 28: Binnen onze school weten medewerkers wat zij moeten doen met signalen van criminele uitbuiting van leerlingen.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 29: Onze school biedt voldoende ondersteuning aan medewerkers wanneer zij een vermoeden hebben van criminele uitbuiting onder leerlingen.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 30: Wanneer ik criminele uitbuiting signaleer of er vermoedens van heb, meld ik dit altijd.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 31: Als ik een melding heb gemaakt, wordt daar iets mee gedaan.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 32: Als ik een melding heb gemaakt, word ik op de hoogte gehouden van de stand van zaken.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 33: Heeft uw school protocollen (zoals handelwijzen, richtlijnen, geformuleerde doelstellingen) om criminele uitbuiting tegen te gaan?

- Ja namelijk... (Deels open vraag)
- Nee
- Weet ik niet

Vraag 34: Zijn er binnen uw school afspraken over de manier waarop signalen van criminele uitbuiting gemeld moeten worden?

- Ja, en ik ken de inhoud
- Ja, maar ik ken de inhoud niet (volledig)
- Nee
- Weet ik niet

Vraag 35: Deze afspraken zijn... (meerdere antwoorden mogelijk)

- Vastgelegd in een specifiek document over criminele uitbuiting
- Vastgelegd in de algemene veiligheidsregels/protocollen
- Vastgelegd in mondelinge afspraken

- Niet vastgelegd, in dit soort gevallen hanteren we de meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling
- Niet vastgelegd
- Anders, namelijk...
- Weet ik niet

Vraag 36: Ervaart u beperkingen door de privacywetgeving (algemene verordening gegevensbescherming (AVG)) bij het melden van mogelijke gevallen van criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Ja
- Nee

Vraag 37: Is er binnen uw school een vaste contactpersoon waar medewerkers terecht kunnen met hun zorgen over en/of signalen van criminele uitbuiting?

- Ja
- Nee (Ga door naar vraag 39 na deze vraag)
- Weet ik niet (Ga door naar vraag 39 na deze vraag)

Vraag 38: Hoe vaak heeft u in de afgelopen twee jaar beroep gedaan op deze contactpersoon?

- Niet
- 1 á 2 keer
- 3 tot 5 keer
- 6 tot 10 keer
- Meer dan 10 keer
- Anders, namelijk...

### **Vragen over (keten)samenwerking**

Vraag 39: Ik vind het belangrijk dat er wordt samengewerkt met ketenpartners in de aanpak van criminele uitbuiting.

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens, niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

Vraag 40: Werkt uw school samen met ketenpartners in de aanpak van criminele uitbuiting?

- Ja, met ... (deels open vraag)
- Nee (Ga door naar vraag 42)
- Weet ik niet (Ga door naar vraag 42)

Vraag 41: Ik ben tevreden over deze samenwerking

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee eens niet mee oneens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

**Vragen over de huidige situatie**

Vraag 42: Maakt u zich momenteel zorgen over uzelf of iemand anders met betrekking tot criminele uitbuiting? Meerdere antwoorden mogelijk

- Ja, over mijzelf, omdat...
- Ja, over een collega, omdat...
- Ja over een leerling, omdat...
- Nee

Vraag 43: Kunt u bij iemand binnen uw school terecht met uw zorgen? (Meerdere antwoorden zijn mogelijk.)

- Ja, namelijk.....
- Nee
- Ik wil graag met iemand van het onderzoeksteam praten over mijn zorgen over criminele uitbuiting. (Graag wanneer gekozen wordt voor deze optie automatische reactie: U kunt contact opnemen met het onderzoeksteam via dit e-mailadres: [criminele.uitbuiting.EV@avans.nl](mailto:criminele.uitbuiting.EV@avans.nl).)

Vraag 44: Mogen wij u benaderen voor een verdiepend interview over dit onderwerp? Ook wanneer u hier uw gegevens invult, worden uw antwoorden in de enquête (en in het interview) volledig geanonimiseerd verwerkt.

- Ja, mijn e-mailadres is.....
- Nee

Heeft u nog opmerkingen, over dit onderwerp of de enquête? Noteert u deze dan alstublieft hieronder.



## **Bijlage 5: Vragenlijst interview schoolbestuur**

### **Introductievraag**

**Vraag 1:** Kunt u iets vertellen over wie u bent en wat uw functie is?

### **Algemene vragen criminele uitbuiting**

**Vraag 2:** Wat verstaat u onder criminele uitbuiting?

**Vraag 3:** Heeft uw school/ hebben uw scholen een vastgestelde definitie van criminele uitbuiting?

- Zo ja, welke definitie is dit?

**In het onderzoek wordt onder criminele uitbuiting het volgende verstaan:** het uitbuiten van jongeren in de leeftijdscategorie 12-18 jaar, door hen aan te zetten of te dwingen tot het plegen van strafbare feiten (bijvoorbeeld drugshandel) waarbij de uitbuiters financieel belang heeft.

**Vraag 4:** Heeft u wel eens te maken gehad met personeel dat te maken heeft gehad met criminele uitbuiting onder hun leerlingen?

- Zo ja, zou u hier meer over willen vertellen? (Concrete voorbeelden of een algemeen beeld)

**Vraag 5:** Met welke vormen van criminele uitbuiting heeft het personeel te maken gehad?

**Vraag 6:** Hoe vaak denkt u dat criminele uitbuiting voorkomt binnen uw school/scholen en wat vindt u hiervan?

- Van criminele uitbuiting an sich en van de frequentie hiervan binnen uw school/scholen

**Vraag 7:** Denkt u dat leerlingen in het speciaal onderwijs ander risico lopen om te maken te krijgen met criminele uitbuiting dan leerlingen in het reguliere onderwijs?

- Zo ja, wat zijn deze risico's?
- Wat is de oorzaak van deze risico's?
- Hoe gaat u om met deze risico's

**Vraag 8:** Hoe besteed uw school/scholen aandacht aan criminele uitbuiting?

- Hoe ziet dit eruit?
- Is dit structureel of incidenteel?
- Wat zijn de doelgroepen hiervoor?

**Vraag 9:** Bent u van mening dat uw school/scholen voldoende aandacht besteed/besteden aan het onderwerp criminele uitbuiting?

- Zo nee, wat mist u daarin?
- Zo ja, wat zijn de sterke punten?

**Vraag 10:** Bent u van mening dat het college van bestuur/schoolleiding voldoende aandacht besteed aan het onderwerp criminele uitbuiting?

- Zo nee, wat mist u daarin?
- Zo ja, wat zijn de sterke punten?

### **Rol scholen en leerlingen**

**Vraag 11:** Wat is volgens u de rol van **uzelf** en van **het schoolpersoneel** in de problematiek van (potentiële) criminele uitbuiting onder leerlingen?

**Vraag 12:** Heeft u een bepaald beeld of beelden van **slachtoffers** van criminele uitbuiting?

- Profielschets slachtoffers
- Wat maakt leerlingen volgens u mogelijk kwetsbaar/kwetsbaarder voor criminele uitbuiting?

**Vraag 13:** Heeft u een bepaald beeld of beelden van **daders** van criminele uitbuiting?

- Profielschets daders
- Waarom zijn leerlingen volgens u mogelijk interessante slachtoffers van criminele uitbuiting voor daders?

### **Vragen over preventie**

**Vraag 14:** Onderneemt u als bestuur activiteiten om het onderwijzend en ondersteunend personeel van uw school/scholen weerbaarder te maken in hun omgang met criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Zo ja, hoe en door wie?
- Zo nee, zou hier volgens u wat in gedaan kunnen worden? En zo ja, wat zou hier volgens u in gedaan kunnen worden?

**Vraag 15:** Onderneemt u of uw school/scholen handelingen om leerlingen weerbaarder te maken tegen criminele uitbuiting? (Voorlichting, trainingen, spellen etc.)

- Zo ja, hoe en door wie?
- Zo nee, wat zou hier volgens u in gedaan kunnen worden?

**Vraag 16:** Onderneemt uw school/scholen handelingen op het gebied van zelfvertrouwen en sociale vaardigheden om zo de weerbaarheid van de leerlingen te vergroten?

- Zo, hoe en door wie?
- Zo nee, wat zou hier volgens u in gedaan kunnen worden?

**Vraag 17:** Worden de ouders van de leerlingen betrokken bij het versterken van de weerbaarheid van de leerlingen op uw school.

- Zo ja, op welke wijze?
- Zo nee, wat zou hier volgens u in opgepakt kunnen worden?

**Vraag 18:** Wat is volgens u de rol van het schoolpersoneel in het versterken van de weerbaarheid van leerlingen?

- Welke personen hebben hier een rol in;
- En hoe ziet deze rol eruit?
- Heeft u zelf ideeën over de rol die vervuld kan worden door het schoolpersoneel aangaande het versterken van de weerbaarheid?

### **Vragen over signalering**

**Vraag 19:** Op welke signalen van (potentiële) criminele uitbuiting let u en zijn dit signalen die vanuit het college van bestuur zijn vastgesteld?

- Wat zijn de signalen?
  - Oververmoeidheid;
  - Storend in het onderwijsproces;
  - Geen motivatie
  - Nieuwe en dure kleding;

- Meerdere telefoons;
- Hoge afwezigheid;
- Slecht functioneren;
- Bijbaantjes tot midden in de nacht, en
- Ze hebben altijd smoesjes
- Waar let u op?
- Hoe gedraagt een **slachtoffer** zich volgens u (verschillende type gedragingen mogelijk)?
- Hoe gedraagt een **dader** zich volgens u (verschillende type gedragingen mogelijk)?
- Voorbeeldcasus?

**Vraag 20:** Heeft u inzicht in de mogelijke knelpunten die ervaren worden door onderwijzend en ondersteunend personeel in het signaleren van criminele uitbuiting onder leerlingen? (Onduidelijke signalen/niet zeker zijn van het signaal etc.)

### **Vragen over handelen (beleid/protocollen)**

**Vraag 21:** Heeft u school/scholen beleid aangaande criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Kunt u dit beleid toelichten? (Welke doelen hebben jullie hiervoor geformuleerd)
- Hoe actueel is dit beleid?
- Wat vindt u van dit beleid?
- Verzoek tot inzage in het beleid.

**Vraag 22:** Heeft u inzicht in hoeverre dit beleid daadwerkelijk in de praktijk wordt toegepast?

- Welke middelen worden er ingezet met betrek van aanpak van criminele uitbuiting en wat vindt u van deze middelen?
- Hoe vaak heeft u een melding gehad dat duidt op toepassing van dit beleid?
- Wat is uw rol en positie bij meldingen van criminele uitbuiting onder leerlingen?

**Vraag 23:** Ervaart u knelpunten in het formuleren en implementeren van beleid aangaande criminele uitbuiting onder leerlingen? (Privacy/AVG, imagoschade, melding/meldroute, vertrouwenspersoon, handelingsverlegenheid etc.)

**Vraag 24:** In hoeverre heeft u inzicht op de knelpunten die onderwijzend en ondersteunend personeel ervaren bij de uitvoering van de procedures en maatregelen in de praktijk?

- Om welke knelpunten gaat dit?
- Wat is de oorzaak van deze knelpunten?
- Wat kunt u als bestuur doen om deze knelpunten weg te nemen?

**Vraag 25:** Op welke manier is het onderwijzend en ondersteunend personeel op de hoogte gesteld van deze procedures en maatregelen? (Opleidingen, cursussen, communicatie etc.)

**Vraag 26:** Bent u van mening dat u als college bestuur/schoolleiding het onderwijzend en ondersteunend personeel voldoende op de hoogte heeft gebracht van de procedures en maatregelen die gelden ten aanzien van (potentiële) criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Zo nee, wat mist u daarin?
- Zo ja, wat zijn de sterke punten?

**Vraag 27:** Zijn er volgens u sterke punten in de procedures en maatregelen die uw school/scholen voert ten aanzien van potentiële criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Kunt u deze toelichten?

- Wat zouden de belemmeringen kunnen zijn in deze procedures en maatregelen en kunt u dit toelichten?

**Vraag 28:** Zijn er vastgestelde meldingsprocedures binnen uw school/scholen en hoe ziet deze eruit?

- Hoe is deze meldingsprocedure vastgelegd?
- Wordt volgens u deze procedure altijd nageleefd, zo nee waar ligt dat aan?
- Wat is uw taak, bevoegdheid, verantwoordelijkheid op het moment dat er een melding binnenkomt?
- Wat zijn volgens u de taken, bevoegdheden, verantwoordelijkheden van anderen binnen uw organisatie?
- (Wordt de melder op de hoogte gehouden?)
- Heeft u het vermoeden dat eenieder zijn taken verantwoordelijkheden en bevoegdheden uitvoert waardoor er draagvlak ontstaat rondom de aanpak van criminele uitbuiting?

**Vraag 29:** Zijn er vastgestelde meldingsprocedures met extern partijen en hoe ziet deze eruit?

- Wie zijn deze externe partijen?
- Wat is uw taak, bevoegdheid, verantwoordelijkheid op het moment dat er een melding binnenkomt?
- Wat zijn volgens u de taken, bevoegdheden, verantwoordelijkheden van anderen buiten uw organisatie?
- (Wordt de melder op de hoogte gehouden?)
- Heeft u het vermoeden dat eenieder zijn taken verantwoordelijkheden en bevoegdheden uitvoert waardoor er draagvlak ontstaan rondom de aanpak van criminele uitbuiting?

### **Samenwerking**

**Vraag 30:** Uit vooronderzoek is gebleken dat samenwerking met ketenpartners effectief is in het tegengaan van criminele uitbuiting. Zou u kunnen vertellen of uw school/scholen samenwerkt/samenwerken met ketenpartners in de aanpak van criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Zo ja, om welke partners gaat dit?
- Wat is hun rol?
- Hoe zijn de verhoudingen? (Direct contact?)
- Zijn volgens u de juiste ketenpartners aangesloten of zou hierin wat moeten veranderen?
- Zo nee, heeft u zelf hierin bepaalde wensen en/of ideeën?

**Vraag 31:** Zo ja, wat zijn uw ervaringen met betrekking tot deze samenwerking? (Mogelijke sterke en zwakke punten)

- Op welke wijze verloopt de communicatie binnen deze samenwerking?
- Wat is de frequentie van de communicatie?
- Wat zijn uw bevindingen van deze communicatie?

### **Afsluiting**

Wilt u nog iets toevoegen aan het interview?



## **Bijlage 6: Vragenlijst interview onderwijzend en ondersteunend personeel**

### **Introductievraag**

**Vraag 1:** Kunt u iets vertellen over wie u bent en wat uw functie is?

### **Algemene vragen criminele uitbuiting**

**Vraag 2:** Wat verstaat u onder criminele uitbuiting?

**Vraag 3:** Heeft uw school een vastgestelde definitie van criminele uitbuiting?

- Zo ja, welke definitie is dit?

**In het onderzoek wordt onder criminele uitbuiting het volgende verstaan:** het uitbuiten van jongeren in de leeftijdscategorie 12-18 jaar, door hen aan te zetten of te dwingen tot het plegen van strafbare (bijvoorbeeld drugshandel) waarbij de uitbuiters financieel belang heeft.

**Vraag 4:** Heeft u wel eens te maken gehad met criminele uitbuiting onder uw leerlingen?

- Zo ja, zou u hier meer over willen vertellen? (Concrete voorbeelden of een algemeen beeld)

**Vraag 5:** Met welke vormen van criminele uitbuiting denkt u te maken hebben gehad?

**Vraag 6:** Hoe vaak denkt u dat criminele uitbuiting voorkomt binnen uw school en wat vindt u hiervan?

- Van criminele uitbuiting an sich en van de frequentie hiervan binnen uw school?

**Vraag 7:** Denkt u dat leerlingen in het speciaal onderwijs ander risico lopen om te maken te krijgen met criminele uitbuiting dan leerlingen in het reguliere onderwijs?

- Zo ja, wat zijn deze risico's?
- Wat is de oorzaak van deze risico's?
- Hoe gaat u om met deze risico's

**Vraag 8:** Hoe besteed uw school aandacht aan criminele uitbuiting?

- Hoe ziet dit eruit?
- Is dit structureel of incidenteel?
- Wat zijn de doelgroepen hiervoor?

**Vraag 9:** Bent u van mening dat uw school voldoende aandacht besteed aan het onderwerp criminele uitbuiting?

- Zo nee, wat mist u daarin?
- Zo ja, wat zijn de sterke punten?

### **Rol scholen en leerlingen**

**Vraag 10:** Wat is volgens u de huidige rol van het schoolpersoneel in de aanpak van (potentiële) criminele uitbuiting onder leerlingen?

- En wat zou de rol volgens u moeten zijn?

**Vraag 11:** Heeft u een bepaald beeld of beelden van **slachtoffers** van criminele uitbuiting?

- Profielschets slachtoffers
- Wat maakt leerlingen volgens u mogelijk kwetsbaar/kwetsbaarder voor criminele uitbuiting?

**Vraag 12:** Heeft u een bepaald beeld of beelden van **dadere** van criminele uitbuiting?

- Profielschets dadere

- Waarom zijn leerlingen volgens u mogelijk interessante slachtoffers van criminele uitbuiting voor daders?

### **Vragen over preventie**

**Vraag 13:** Onderneemt u of uw school activiteiten om leerlingen weerbaarder te maken tegen criminele uitbuiting? (Voorlichting, trainingen, spellen etc.)

- Zo ja, hoe en door wie?
- Zo nee, zou hier volgens u wat in gedaan kunnen worden? Zo ja, wat zou hier volgens u in gedaan kunnen worden?

**Vraag 14:** Onderneemt uw school handelingen op het gebied van zelfvertrouwen en sociale vaardigheden om zo de weerbaarheid van de leerlingen te vergroten?

- Zo ja, hoe en door wie?
- Zo nee, wat zou hier volgens u in gedaan kunnen worden?

**Vraag 15:** Uit (ons voor) onderzoek is gebleken dat de rol van de ouders veel invloed uitoefent op de weerbaarheid van de jongere. Worden de ouders van de jongere betrokken bij het versterken van de weerbaarheid van de jongere op uw school.

- Zo ja, op welke wijze?
- Zo nee, wat zou hier volgens u in opgepakt kunnen worden?

**Vraag 16:** Wat is volgens u de rol van het schoolpersoneel in het versterken van de weerbaarheid van leerlingen?

- Welke personen hebben hier een rol in?
- En hoe ziet deze rol eruit?
- Heeft u zelf ideeën over de rol die vervuld kan worden door het schoolpersoneel aangaande het versterken van de weerbaarheid?

### **Vragen over signalering**

**Vraag 17:** Op welke signalen van (potentiële) criminele uitbuiting let u en zijn dit signalen die vanuit uw school zijn vastgesteld?

- Wat zijn de signalen?
  - Oververmoeidheid;
  - Storend in het onderwijsproces;
  - Geen motivatie
  - Nieuwe en dure kleding;
  - Meerdere telefoons;
  - Hoge afwezigheid;
  - Slecht functioneren;
  - Bijbaantjes tot midden in de nacht; en
  - Ze hebben altijd smoesjes.
- Waar let u op?
- Hoe gedraagt een **slachtoffer** zich volgens u (verschillende type gedragingen mogelijk)?
- Hoe gedraagt een **dader** zich volgens u (verschillende type gedragingen mogelijk)?
- Voorbeeldcasus?

**Vraag 18:** Wanneer denkt u (de meeste) signalen van (potentiële) criminele uitbuiting op te vangen? (Tijdens de lessen, pauzes, buiten de schooltijd om etc.)

**Vraag 19:** Ervaart u knelpunten als het gaat om het signaleren van (potentiële) criminele uitbuiting? (Onduidelijke signalen, niet zeker van het signaal etc.)

**Vraag 20:** Heeft u wel eens signalen van (potentiële) criminele uitbuiting opgevangen?

- Zo ja, zou u hier meer over willen vertellen?
- Zo ja, hoe vaak en waartoe heeft dit geleid?
- Afhankelijk van antwoord naar vraag 21 of 22

**Vragen over handelen (beleid/protocollen)**

**Vraag 21:** Zo ja, wat heeft u toen met die signalen gedaan? (Communicatie, melding/meldroute)

- Wat zijn uw taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden op het moment dat u signalen opvangt?
- Naar wie gaat u toe met de signalen?
- Is er sprake van een vastgelegde meldingsprocedure? Zo ja, hoe ziet deze eruit?
- Heeft u een terugkoppeling gekregen
- Bij wie kunt u uw zorgen kwijt?

**Vraag 22:** Zo nee, als u een signaal van (potentiële) criminele uitbuiting onder een van uw leerlingen zou opvangen, wat zou u dan doen? (Communicatie, melding/meldroute)

- Naar wie gaat u toe met de signalen?
- Bij wie kunt u uw zorgen kwijt?

**Vraag 23:** Ervaart u knelpunten in het handelen na het opvangen van een mogelijk signaal van (potentiële) criminele uitbuiting? (Privacy/ AVG melding/meldroute, vertrouwenspersoon, handelingsverlegenheid etc.)

- Wordt u voor uw gevoel ergens in tegengehouden nadat u een signaal opvangt/ zou opvangen?

**Vraag 24:** Bent u bekend met de procedures en maatregelen die uw school heeft ten aanzien van criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Zo ja, kunt u deze kort toelichten? (Melding/meldroute, vertrouwenspersoon, communicatie, richtlijnen etc.)
- Welke middelen worden er ingezet door de school?
- Bieden deze middelen de benodigde handvaten voor de aanpak van criminele uitbuiting in de praktijk?

**Vraag 25:** Volgt u deze procedures en maatregelen in de praktijk op?

- Zo ja, wat is uw ervaring hierin geweest? (Negatieve of positieve ervaring; gehoord voelen, begrepen voelen, gevoel dat je de leerlingen hebt geholpen)
- Zo nee, wat houdt u daarin tegen?
  - Wordt volgens u deze procedure door iedereen altijd nageleefd, zo nee waar ligt dat aan?

**Vraag 26:** Ervaart u knelpunten bij de uitvoering van de procedures en maatregelen in de praktijk? (Privacy/AVG, imagoschade, melding/meldroute, vertrouwenspersoon, handelingsverlegenheid etc.)

- Om welke knelpunten gaat dit?
- Wat is de oorzaak van deze knelpunten?
- Wat heeft u nodig om deze knelpunten op te kunnen lossen?

**Vraag 27:** Op welke manier bent u op de hoogte gesteld van deze procedures en maatregelen? (Opleidingen, cursussen, communicatie etc.)

**Vraag 28:** Bent u van mening dat uw school u voldoende op de hoogte heeft gebracht van de procedures en maatregelen die gelden ten aanzien van (potentiële) criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Zo nee, wat mist u daarin?
- Zo ja, wat zijn de sterke punten?

**Vraag 29:** Zijn er volgens u sterke punten in de procedures en maatregelen die uw school/scholen voert ten aanzien van potentiële criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Zo ja, welke zijn dat?
- Kunt u deze toelichten?
- Wat zouden de belemmeringen kunnen zijn in deze procedures en maatregelen en kunt u dit toelichten?

### **Samenwerking**

**Vraag 30:** Uit vooronderzoek is gebleken dat samenwerking met ketenpartners effectief is in het tegengaan van criminele uitbuiting. Zou u kunnen vertellen of uw school samenwerkt met ketenpartners in de aanpak van criminele uitbuiting onder leerlingen?

- Zo ja, om welke partners gaat dit?
- Wat is hun rol?
- Hoe zijn de verhoudingen? (Direct contact)
- Zijn volgens u de juiste ketenpartners aangesloten of zou hierin wat moeten veranderen?
- Zo nee, heeft u zelf hierin bepaalde wensen en/of ideeën?

**Vraag 31:** Zo ja, wat zijn uw ervaringen met betrekking tot deze samenwerking? (Mogelijke sterke en zwakke punten)

- Op welke wijze verloopt de communicatie binnen deze samenwerking?
- Wat is de frequentie van de communicatie?
- Wat zijn uw bevindingen van deze communicatie?

### **Afsluiting**

Wilt u nog iets toevoegen aan het interview?





## **Bijlage 7: Vragenlijst/ Praatpapier leerlingen**

### **Inleiding:**

We starten met een korte introductie en kennismaking. We stellen onszelf voor en wat het doel is van onze aanwezigheid. We stellen de jongeren gerust en bieden hun wat te drinken aan met iets lekkers erbij, denk hierbij aan een bakje pepernoten of een plakje cake.

### **Introductie:**

Wij zijn Ayten en Marjolein en wij zijn alle twee ook juffen op scholen in Brabant. We werken alle twee ook als onderzoekers en wij doen nu onderzoek naar criminele uitbuiting. Daar gaan we jou straks een aantal vragen over stellen. Het is belangrijk om te weten dat alle antwoorden goed zijn, je mag alles zeggen en je hoeft niet op alle vragen een antwoord te geven. Jij mag dat zelf bepalen. Het is ook goed om te weten dat we jouw naam nergens gaan noteren. Niemand zal weten wat jij hebt gezegd. Wij willen gewoon graag met jou praten over dit onderwerp en willen graag weten wat jij ervan weet en wat je ervan vindt. Jouw mening is belangrijk voor ons.

1 Heb je wel eens gehoord van criminele uitbuiting?

- Waar denk jij dan aan?
- Criminele uitbuiting bestaat uit twee woorden criminaliteit en uitbuiting, weet je wat die woorden betekenen?
- Wat is criminele uitbuiting volgens jou?
- Wil je voorbeelden geven van criminele uitbuiting?

Bedanken voor de antwoorden die ze hebben gegeven en hierop aanhakend leggen wij uit wat criminele uitbuiting is.

2 Heb je wel eens gehoord dat iemand iets moest doen wat niet mocht, wat criminele uitbuiting zou kunnen zijn?

- Heb je weleens iets gezien? Wat heb je dan gezien? (doorvragen op signalen)
- Heb je wel eens iets gehoord? Wat heb je dan gehoord?
- Ken jij iemand die.....
- Wilde die persoon dit zelf ook doen?
- Vertel eens, hoe ging dat dan?
- Wat zou er gebeuren als die persoon het niet zou doen?

3 Heeft er wel eens iemand aan jou gevraagd of je iets wilde doen wat niet mag, wat criminele uitbuiting zou kunnen zijn?

- Vertel eens, hoe ging dat dan?
- Kende je hem of haar? Waar ken je die persoon van?
- Wilde je dat zelf ook doen?
- Wat zou er gebeuren als je het niet zou doen?

4 Wat zou jij doen wanneer iemand jou vraagt iets te doen wat je niet wilt?

- Zou je het tegen iemand zeggen?
- Tegen wie zou je het zeggen?
- Wat zou je dan vertellen?

Nu vragen over voorlichting op school:

5 Wordt er bij jou op school of in de klas wel eens gesproken over criminele uitbuiting?

- Met een leraar, klasgenoten, iemand anders?
- Zou je meer hierover willen weten?

**datum** 2023

**auteur** A. Üstüner, M. de Winter, I. Smulders & J. Janssen, m.m.v. P. van Trier

**pagina** 90 van 90

- Wie zou daar goed over kunnen vertellen?

6 Wij willen heel graag dat kinderen of jongeren niet meer te maken krijgen met criminele uitbuiting. Wij willen dit probleem oplossen, heb jij een tip of idee hoe we dit probleem kunnen aanpakken?

7 Zijn er dingen die wij vergeten zijn om naar te vragen of zijn er nog dingen die jij zelf nog zou willen zeggen?